CRISTIAN
PREDA

DE CE AȚIPESC PARLAMENTARII ȘI CUM PLAGIAZĂ MINIȘTRII?

EDIȚIE REVĂZUTĂ
ȘI ADĂUGITĂ

PLUS ALTE 21 DE ÎNTREBĂRI PESTRIȚE
DESPRE POLITICA ROMÂNEASCĂ

HUMANITAS

Cristian Preda este profesor de științe politice la Universitatea din București. A publicat mai multe volume despre evoluția gândirii politice românești, istoria liberalismului, sisteme electorale și politica postcomunistă. A tradus, de asemenea, în română autori precum Benjamin Constant, François Guizot, Alexis de Tocqueville, Raymond Aron sau Pierre Manent. La Editura Humanitas a coordonat colecția Polis și a publicat *Mic dicționar de gândire politică liberală* (2004) și *Robul succesului: Viața politică a lui Victor Eftimiu sub șase Constituții* (2022).

CRISTIAN PREDA

DE CE AȚIPESC PARLAMENTARII ȘI CUM PLAGIAZĂ MINIȘTRII?

PLUS ALTE 21 DE ÎNTREBĂRI PESTRIȚE DESPRE POLITICA ROMÂNEASCĂ

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2020, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Preda, Cristian
De ce ațipesc parlamentarii și cum plagiază miniștrii?:
plus alte 21 de întrebări pestrițe despre politica românească /
Cristian Preda. – Ed. a 2-a, rev. și adăug.. – București:
Humanitas, 2023
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-8025-9
323

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Tabla de materii

Argument 7
A fost sau n-a fost revoluție? 9
Ce regim avem? 16
De câți ani este nevoie pentru o democrație? 24
E România stat de drept? 32
De ce au apărut atâtea partide? 41
Cine-i de dreapta și cine de stânga? 49
Cum sunt reprezentate minoritățile? 57
Cât contează votul? 65
De ce unii merg la urne mereu, iar alții niciodată? 73
Ce-am decis la referendumuri? 81
Există vreun secret al reușitei în alegeri? 88
Cum ajungi la Cotroceni? 96
Care președinte a fost cel mai bun? 103
În ce fel devii, din simplu cetățean, prim-ministru? 110
Au fost toate guvernele la fel? 119
Cum plagiază miniștrii? 125
De ce ațipesc parlamentarii? 130
Ce putere are strada? 138
E prea multă sau prea puțină religie în viața politică? 145

Cât de influentă este presa? 150
Au făcut intelectualii ceva bun pentru țară? 158
Unde sunt antieuropenii? 164
De ce-i iubim pe americani și-i urâm pe ruși? 171
Concluzie 177
De citit 179

Argument

În 2024 se vor ține în România mai multe alegeri: al cincilea scrutin european, a noua rundă de locale, a zecea chemare la urne pentru legislative și a noua cursă prezidențială. După ce toate acestea se vor încheia, sărbătorim 35 de ani de la căderea comunismului.

Mulți nu știu – sau au uitat – ce s-a petrecut în anii nouăzeci, iar uneori nici măcar în vremuri mai recente. N-ar strica, mi-am zis, o expunere succintă a politicii din această perioadă densă în schimbări. Am pornit, pentru a o alcătui, de la câteva întrebări auzite frecvent în spațiul public. Ca să răspund la ele, am folosit informații generale despre instituții și proceduri, despre politicieni mai carismatici ori mai nesuferiți, despre modul în care s-a reinventat democrația noastră preluând ceva din trecut sau, alteori, dorind cu tot dinadinsul să-l îngroape. Am căutat să lămuresc evoluții încâlcite comparând perioada recentă cu episoade mai vechi ale istoriei noastre, dar și cu ce se întâmplă în alte regimuri europene de azi.

Mi-am dorit ca expunerea să poată fi înțeleasă de către un cetățean oarecare, interesat de patria sa. Nu-i o întâmplare. Ambiția oricărui politolog e, cum remarca Leo Strauss, aceea de a pricepe lumea în care s-a născut și de a o explica semenilor săi, oricăruia dintre ei. Volumul împrumută, de aceea, stilul eseistic, dar la final cuprinde

câteva recomandări de lectură, extrase din bibliotecile savante pe care le-am frecventat, din 1990 încoace, pentru a desluși ce s-a întâmplat, de fapt, cu noi.

Față de prima sa ediție, apărută în 2020, cea de acum e îmbogățită cu patru capitole. Celelalte nouăsprezece au fost revăzute, pentru a aduce informația la zi sau pur și simplu pentru ca expunerea să fie mai clară decât era.

A fost sau n-a fost revoluție?

Prin anii nouăzeci se spunea că, dacă în Polonia s-au scurs zece ani între apariția sindicatului Solidaritatea și organizarea primelor alegeri libere, dacă ungurii au trudit zece luni ca să scape de János Kádár, dacă în Cehia au fost necesare zece zile pentru a face „revoluția de catifea", românilor le-au fost de ajuns zece ore ca să-l răstoarne pe Ceaușescu. Butada elogia viteza schimbării de la noi. Mai târziu, comparația dintre fostele țări comuniste sublinia, în cazul României, mai puțin repeziciunea, cât caracterul neașteptat al revoluției.

Unii l-au explicat printr-o... absență. Mai precis, ei afirmau că revoluția a luat pe toată lumea prin surprindere, întrucât românii nu au avut, precum polonezii, cehoslovacii sau ungurii, grupuri masive de opozanți și de disidenți care să pregătească schimbarea de regim. Amploarea contestării din anii '70 și '80 fiind modestă, ea a fost compensată de o descătușare bruscă și violentă a energiilor. O teză contrară afirmă că răsturnarea lui Ceaușescu a fost minuțios pusă la cale de către o echipă de complotiști, discreți și eficace. Teza circulă în diverse variante: lovitura de stat ar fi fost fie susținută de sovietici, cu Mihail Gorbaciov în frunte, fie aranjată de către unguri, fie declanșată de un complot patriotic, pur românesc, copt de generali, securiști și nomenclaturiști,

care s-au regăsit apoi în Consiliul Frontului Salvării Naționale. Acesta este numele comitetului revoluționar instalat atunci în fruntea statului. Membrii săi au afirmat că nu făceau decât să ocupe „vidul de putere" creat de fuga spectaculoasă a soților Ceaușescu de pe sediul fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român. Paradoxal este că și dictatorul pomenise o mașinațiune politică externă, dirijată de „cercurile imperialiste și sovioniste", sintagmă din limba de lemn care desemna puterile occidentale și pe vecinii maghiari.

Un alt fir narativ susține că, revoluție sau complot, evenimentele din decembrie 1989 au fost un gest de curaj. Nemulțumiți de tiranie și de penuria alimentară, cetățenii – ori, după caz, doar uneltitorii – s-au deșteptat din „somnul cel de moarte". Aici intervine însă o altă controversă: cine și când a dat startul protestelor? Unii ieșeni afirmă sus și tare că totul a început în fosta capitală a Moldovei pe 14 decembrie, zi proiectată pentru a ține un miting, zădărnicit până la urmă de arestările numeroase operate de Miliția regimului. Pentru timișoreni, ziua de 16 decembrie este cea decisivă, când cetățenii orașului au transformat o mică adunare de solidaritate cu pastorul reformat Tőkés László într-o revoltă anticomunistă. În fine, numeroși sunt cei care consideră că noaptea de 21 spre 22 decembrie este momentul inaugural al insurecției: atunci, în Piața Universității din centrul Bucureștiului, mai mulți protestatari împotriva regimului au rezistat asaltului forțelor de ordine și de securitate. Strigătul lor disperat „vom muri și vom fi liberi" a stimulat solidaritatea celorlalți locuitori ai capitalei, care au coborât în număr foarte mare în stradă a doua zi și l-au forțat astfel pe Ceaușescu să abandoneze puterea. Mai

sunt și cei care susțin că revoluția a început pe 22 decembrie la prânz, în clipa când poetul Mircea Dinescu și actorul Ion Caramitru au apărut în studioul televiziunii române și au anunțat că „Dumnezeu și-a întors fața către români" și că „dictatorul a fugit".

Atât momentul, cât și locul în care a început revoluția sunt, după cum se vede, incerte, deși au trecut mai bine de trei decenii de atunci. Nu este clar ce s-a petrecut: iată singura concluzie împărtășită de toată lumea! Controversele asupra rolului unor personaje adaugă alte incertitudini: de ce a plecat Ceaușescu pe 18 decembrie în vizită oficială în Iran, într-un moment când lucrurile luaseră deja o turnură gravă la Timișoara? Generalul Milea, ministrul ceaușist al apărării, a fost oare ucis pentru trădare sau s-a sinucis, cum a susținut partidul unic într-unul dintre ultimele sale comunicate? Cine au fost „teroriștii" care au tras asupra civililor? De ce a fost condamnat la moarte Ceaușescu? Procesul intentat lui și soției sale n-a fost cumva o mascaradă? Care a fost rolul armatei în reprimarea manifestanților? Dar al Securității? În câte locuri din țară nu s-a petrecut, de fapt, nimic și-n câte a fost cu adevărat vorba despre o voință colectivă de a dărâma regimul? A fost sau n-a fost revoluție? Sunt doar câteva întrebări dintr-un șir foarte lung. Iar faptul că ele nu au un răspuns care să întrunească un consens politic îi determină pe mulți cetățeni să creadă că reconstituirea evenimentelor ar fi imposibilă. Nu au ajuns la o concluzie credibilă nici istoricii, care au publicat numeroase volume de documente, și nici comisiile parlamentare de anchetă create la începutul anilor nouăzeci, dintre care una a fost prezidată de o vedetă a cinematografiei comuniste – Sergiu Nicolaescu – și o alta de un

fost deținut politic, Ticu Dumitrescu. Interpretările date răsturnării de regim sunt atât de încâlcite și de confuze încât până și termenul „revoluție" a fost discreditat, preferându-i-se adesea sinonime depreciative precum „evenimente" sau „loviluție".

Istoricii consemnează, totuși, două mărturii prețioase, cea a Doinei Cornea, una dintre puținele voci disidente din anii optzeci, și cea a lui Corneliu Coposu, lider țărănist care a reînființat partidul lui Maniu și Mihalache și a cărui luciditate a fost recunoscută cvasi-unanim abia după moarte. Și Cornea, și Coposu au considerat că revoluția a fost veritabilă, dar că a fost confiscată. Altfel zis, pornită ca o revoltă a cetățenilor din câteva mari orașe, ea a sfârșit prin a fi acaparată de către un grup compus din activiști ai eșalonului secund al PCR și din militari. Aceștia s-au înfățișat ca „emanație" a revoluției, lăsând să se înțeleagă că ea nu a fost o mișcare anticomunistă, ci una îndreptată doar împotriva lui Ceaușescu, liderul care ar fi „întinat idealurile socialiste", cum a afirmat Ion Iliescu, capul comitetului revoluționar.

Violența a rămas specificul românesc al schimbării revoluționare: pentru a deosebi acest caz de revoltele anticomuniste din toate celelalte țări foste comuniste, cele din urmă au fost numite „refoluții". Termenul a fost creat de Timothy Garton Ash, pentru a acoperi amestecul de schimbări majore din politică și din economie, produse prin reforme negociate, nu prin insurecție. În cazul României, tradiția istorică a fost, într-un fel paradoxal, confirmată. 1989 a intrat în cronologia noastră politică încărcat cu o ambiguitate perfect comparabilă cu a celorlalte două momente definite ca „revoluționare" în modernitatea noastră: este vorba despre mișcarea de

la 1848 și despre arestarea lui Antonescu în august 1944, definită mai târziu de propagandiștii PCR ca „revoluție antifascistă și antiimperialistă". În toate cele trei cazuri, schimbarea de regim este certă, iar transcrierea ei constituțională – lentă. E interesant să comparăm și alte consecințe juridice ale acestor mișcări politice: la pașopt, revoluționarii au fost arestați sau împinși la exil; un secol mai târziu, tabăra pro-sovietică implicată în arestarea lui Antonescu a pus stăpânire pe noul regim și s-a folosit de justiție pentru a arunca în temnițe nu doar criminali de război, ci și numeroși membri ai elitelor politice democratice, care avuseseră un rol determinant în schimbarea de regim produsă, de fapt, printr-o lovitură de stat; în sfârșit, după trei decenii de la producerea ultimei revoluții, responsabilul grupării care a preluat puterea, Ion Iliescu, a fost inculpat pentru „crime împotriva umanității", mai precis pentru crearea unei psihoze colective care a condus, după fuga lui Ceaușescu, la uciderea a trei pătrimi din cele 1.166 de victime ale violenței revoluționare.

De felul cum e înțeles momentul 1989 depinde și modul de a explica perioada ulterioară. Sigur, nimeni nu contestă faptul că 22 decembrie este un reper cronologic semnificativ. Dar e evident că interpretarea lui în cheie pur revoluționară îl instituie ca moment de ruptură, de discontinuitate, în vreme ce adepții teoriei complotului îl consideră doar data la care s-a produs o uriașă manipulare. Ce nu neagă nimeni e faptul că au existat profitori politici ai revoluției. Organizați în Consiliul Frontului Salvării Naționale, ei au revendicat legitimitatea străzii. În seara de 22 decembrie, acest CFSN a dat publicității o proclamație care a anunțat „preluarea

întregii puteri din stat". După o săptămână, Consiliul FSN a alcătuit un guvern, peste o lună a creat un partid cu același nume și, după alte câteva zile, o instituție intitulată Consiliul Provizoriu de Uniune Națională.

Acesta din urmă era compus pe jumătate din membri ai FSN și pe jumătate din reprezentanții partidelor politice constituite în primele cinci-șase săptămâni după executarea Elenei și a lui Nicolae Ceaușescu. CPUN a fost numit „mini-parlament", cu intenția de a îmblânzi astfel natura revoluționară a regimului, de a-l „normaliza". Dar expresia nu este deloc potrivită, fiindcă organismul respectiv a funcționat, ce-i drept, ca un for deliberativ, dar a fost alcătuit prin negociere și numire, iar nu printr-un scrutin, ca rezultat al voinței cetățenilor. Dominat de reprezentanții FSN și prezidat de Ion Iliescu, noul om forte al regimului, CPUN a pregătit primele alegeri – ținute pe 20 mai 1990. Ele au generat o Adunare constituantă, activă între iunie 1990 și noiembrie 1991. De fapt, multe dintre opțiunile instituționale configurate în cadrul CPUN au fost preluate în Constituție și sunt în vigoare până astăzi. Revoluția produce încă efecte directe asupra noastră, în ciuda faptului că legitimitatea revoluționară a FSN a fost tăgăduită de la bun început.

Contestarea a fost formulată de către politicieni, care începeau sau reîncepeau să acționeze în condiții de libertate, dar și de către un actor colectiv foarte energic în epoca de debut a postcomunismului. Acesta a fost descris cu termenul generic „tinerii" și era alcătuit din studenți și elevi de liceu. Ei au reprezentat o parte însemnată a revoluționarilor care au construit baricade pe străzile bucureștene în decembrie 1989, dar și a celor care au participat la primele mișcări civice, începând din ianuarie

1990, când ligile studențești au fost active în toate orașele universitare. Atât în CPUN, cât și în societate, „emanații" au fost aspru criticați întrucât, deși promiteau schimbarea de regim, menținеau intact statul, așa cum fusese acesta configurat de PCR. Opoziția la fesenism, cum a fost numită prima doctrină postcomunistă, profeța un eșec al tentativei de a salva statul ceaușist și denunța imposibilitatea de a schimba regimul prin oamenii celui vechi. Reproșurile erau perfect îndreptățite.

În 1989, statul român cultiva colectivismul în economie și își întemeia intervenția în viața privată pe servitutea voluntară a indivizilor, era egalitarist prin ideologie, dar cultiva impunitatea oricărui responsabil politic, era sărac și izolat, temut și, de fapt, fragil. El dispunea de un regim care nu cunoștea separarea efectivă a puterilor, ci politizarea totală a exercitării lor indistincte, care maimuțărise instituțiile și simulase organizarea unor alegeri pentru Marea Adunare Națională (MAN) în cadrul cărora partidul unic prezenta câte un candidat, iar din 1975 chiar doi sau trei, cu toții din rândurile sale. Ce caricatură! Revoluția a măturat impostura totalitară. Iar ultimele trei decenii și jumătate au fost martorele unui dublu proces. Pe de o parte, statul a fost eliberat din chingile comuniste și construit încet-încet după modelul celui vestic, reluând tradiția „modernizării prin occidentalizare" inițiată în ultima parte a secolului al XIX-lea și întreruptă de sovietizarea vieții publice. Pe de altă parte, regimul a fost organizat potrivit principiilor ce întemeiază democrațiile liberale, adică urmărind simultan divizarea, dar și limitarea puterilor.

Ce regim avem?

Unul dintre primele lucruri făcute de membrii comitetului revoluționar, în decembrie 1989, a fost să suprime Constituția ceaușistă. Era un gest menit să marcheze separarea de trecut. Se va vădi însă că, pentru mulți dintre noii lideri, era vorba mai degrabă despre o despărțire de Ceaușescu decât despre o desprindere de comunism. Dar pentru ca lucrurile să pară serioase, iar divorțul de vechea orânduire să nu poată fi pus sub semnul îndoielii de cineva, Constituția regimului precedent a fost aruncată la coș.

Alții – ungurii sau polonezii – au preferat în 1989 să amendeze textele constituțiilor lor comuniste și abia mai târziu, când democratizarea era cât de cât consolidată, să compună altele noi. Liderii români care au umplut „vidul de putere" s-au arătat mai grăbiți și, în aparență, mai radicali. Suflul revoluționar a fost mai puternic decât dorința de reforme negociate cu adversarii politici, dominantă în celelalte țări ex-comuniste.

Vreme de doi ani, am avut o țară fără Constituție. Nu era prima dată în secolul XX când se întâmpla așa ceva. Între septembrie 1940 și august 1944, sub dictatura lui Ion Antonescu, fusese la fel, iar din decembrie 1947 până în aprilie 1948, în plin avânt al sovietizării, România a fost lipsită din nou de o temelie constituțională. După

căderea lui Ceaușescu, retorica n-a fost diferită de cele mobilizate în anii patruzeci: voiam să uităm iarăși trecutul recent odios. Care era un pic mai lung decât cele din care pretinseseră că ne-au eliberat fasciștii sau comuniștii.

Ceva-ceva care să țină loc de Constituție tot a existat. Un decret-lege din martie 1990 schița contururile noului regim. Era o lege electorală, dar care descria și ce anume alegem, nu doar cum anume facem acest lucru.

Prima diferențiere față de trecutul comunist privea funcția prezidențială. Aceasta nu era prea veche. Fusese creată de și pentru Nicolae Ceaușescu în 1974. Secretarul general al partidului a vrut în acel an un sceptru. Nu e o glumă! De fapt, chiar l-a avut, trezind stupoarea lui Salvador Dalí, care i-a și trimis o telegramă ironică de felicitare, publicată, cu mândrie patriotică și voioasă ignoranță, în ziarul *Scânteia*. Președintele RSR era desemnat prin vot de către membrii Marii Adunări Naționale, „parlamentul" comunist. În unanimitate, desigur. În primăvara lui 1990, din dorința separării de trecut, membrii CPUN au luat decizia ca președintele să fie ales de popor. Dacă s-ar fi păstrat alegerea în parlament, am fi avut ceea ce se cheamă un „regim parlamentar", așa cum au vecinii unguri sau amicii italieni. În acele țări, șeful statului este desemnat de o majoritate a legislativului. Nemții au și ei un președinte, ales într-un colegiu electoral, care include responsabili ai landurilor și parlamentari. Alegerea indirectă nu are nici o legătură cu ceaușismul. Majoritatea din 1990 a crezut că are. Drept pentru care desemnarea prin vot direct a președintelui a fost considerată suficientă pentru a marca ruptura de dictatură sau, pentru unii, de dictator. Așa a rămas. A fost păstrat, în schimb,

caracterul bicefal al executivului: pe lângă președinte, avem și-un prim-ministru. Pe primul dintre ei l-a numit șeful CFSN, pe următorii îi vor învesti parlamentele.

O altă distanțare de „greaua moștenire" a privit instituția parlamentară. MAN a fost un corp legislativ. Unul serios amputat de funcțiile sale, fiindcă valida deciziile luate de partidul unic, dar care pe hârtie figura ca adunare ce adopta legi. Când noul regim a fost alcătuit, pentru a sublinia ruptura, parlamentul a devenit bicameral. Ar trebui spus: a redevenit, fiindcă așa fusese începând din 1864 și până în 1939. Formal vorbind, Senatul a fost desființat în 1946 și reinventat după 44 de ani. Culmea este că în 2009 un referendum a validat renunțarea la el. Rezultatul n-a fost pus în aplicare, dar atașamentul față de o a doua cameră nu pare să fie prea mare. Dimpotrivă.

În general vorbind, perceperea sistemului parlamentar este dezastruos de proastă. Motivul nu-i ușor de explicat: atribuțiile camerelor și felul cum sunt desemnate le fac să semene ca două picături de apă. Cetățenii nu au deloc sentimentul că fiecare în parte limitează puterea celeilalte – acesta fiind rostul bicameralismului –, ci cred că, dimpotrivă, ele sunt împreună complice la un abuz de putere. În multe cazuri nu este așa, dar, odată încetățenită ideea coruperii lui, e greu să reabilitezi parlamentul. Iar unii parlamentari nici măcar nu încearcă. Ba chiar se străduiesc să-l dezonoreze „zi de zi și în proporție de masă", cum se zicea pe vremea vechiului regim.

Conturul puterii legislative este departe de a fi clar. Profilul tradițional, conceput în zorii epocii moderne, este pierdut sau, în orice caz, mult diminuat. De pildă, bunul-simț îți indică faptul că legile sunt elaborate de parlamentari. Când descoperi, însă, că 90% dintre cele

adoptate au drept inițiatori guvernele, începi să te întrebi: „și aleșii, ce fac aleșii?" Acapararea agendei parlamentare de către cabinete nu este, totuși, ceva specific României de acum. Așa a fost și-n interbelic, așa e și-n alte regimuri europene. Ne-am sincronizat cu modalitățile de amenajare a relației dintre legislativ și executiv, dar n-am interiorizat toate subtilitățile asumării acestei relații complexe într-un regim reprezentativ.

La rândul ei, puterea executivă are, pentru mulți, un profil incert. Ea era asociată, la origine, cu actul nemilos al execuției și cu promptitudinea în acțiune. Azi, este proiectată ca o autoritate mai degrabă generoasă decât aspră. Fiecare se crede îndreptățit – nu-i așa? – să aștepte de la guvern ori de la președinte ceva. De multe ori, tocmai pentru că nu-i în stare să facă tuturor câte un cadou, precum Moș Crăciun, executivul pare să fie nătâng ori, în cel mai fericit caz, să acționeze leneș. Așa se explică și fascinația pentru figurile populiste care lasă impresia că pot să „rezolve" problemele omului simplu, tranșând, pe de altă parte, ca pe vremuri lucrurile mult amânate de politicienii normali, prea normali.

Să revenim, însă, la întrebare: ce regim avem?

În teorie, regimul este definit de relația dintre executiv și legislativ. De la Montesquieu până azi, a treia putere – cea judecătorească – nu intervine în articularea efectivă a regimului, deși este parte a acestuia. Doar celelalte două puteri îi determină profilul. Iar cea mai simplă definiție este următoarea: când legislativul și executivul cooperează, întrucât al doilea decurge din primul, avem un regim parlamentar. Când cele două puteri se confruntă, fiindcă sunt alese în mod separat, regimul este numit prezidențial. În România, n-avem nici unul, nici

celălalt, ci o formă mixtă, intitulată regim semiprezidențial. De ce?

Într-un regim parlamentar, cetățenii merg la urne, pe baza votului lor se formează camera sau camerele, o majoritate alcătuită din unul, două sau mai multe partide susține un cabinet, iar dacă șeful statului este președinte, nu monarh, tot o majoritate din parlament sau un colegiu ce include parlamentari îl desemnează și pe el, dându-i un rol mai degrabă protocolar. Un singur vot constituie astfel – în chip direct și indirect – toate puterile. Legislativul și executivul cooperează – de pildă, în fixarea priorităților în legiferare –, dar se și controlează reciproc: guvernul, învestit de o majoritate, poate fi dărâmat tot de o majoritate, iar premierul – la rândul său – poate dizolva camerele, chemând cetățenii la un nou scrutin. La noi nu-i așa. Nu avem nici președinte ales în camere, nici dizolvarea acestora de către premier.

N-avem însă nici regim prezidențial. Fiindcă într-unul de acest tip scrutinul pentru legislativ și cel pentru executiv sunt complet separate. Guvernul nu este, ca-n regimul parlamentar, emanația unei camere. Ci a președintelui. Odată ales, acesta își formează echipa cu care guvernează. Iar ea nu poate fi demisă prin votul unei (sau unor) camere desemnate printr-un cu totul alt vot. Într-un regim prezidențial, nu există un șef al statului și unul al guvernului: cele două funcții sunt asumate de aceeași persoană.

România a ales – ca multe alte țări europene, de pildă Franța, Irlanda sau Austria – un regim aflat la mijloc. Avem scrutine distincte pentru cele două puteri, chiar dacă ele s-au ținut uneori în aceeași zi. Odată ales, parlamentul învestește un guvern, condus de un prim-ministru.

Președintele este desemnat, cum spuneam deja, tot prin vot popular. Ba chiar poate dizolva – nu-i ușor și nici nu s-a întâmplat vreodată – camerele. Dar nu-l poate schimba pe premier. Numai puterea care l-a zămislit pe acesta îl poate și răsturna.

Regimurile semiprezidențiale nu sunt toate la fel. Cel francez, de pildă, îi îngăduie președintelui să dizolve oricând parlamentul, invocând existența unei crize politice, și să prezideze întotdeauna reuniunile guvernului. Cel românesc este mult mai rigid: președintele poate dizolva camerele doar dacă membrii acestora refuză să investească de două ori la rând un guvern, iar la Palatul Victoria șeful statului poate merge doar dacă-i invitat. Au fost premieri care nu l-au dorit niciodată pe președinte la sediul guvernului. Dispozitivul constituțional românesc e altfel decât cel francez, ceea ce face ca și regulile coabitării să fie foarte diferite.

Comparația cu francezii e justificată, fiindcă ei au inventat chiar noțiunea de coabitare. Atunci când președintele are o culoare politică, iar majoritatea parlamentară – o alta, regimul obligă la o conviețuire, care e nesuferită ambelor părți. Se poate întâmpla așa ceva și într-un regim prezidențial. În cele semiprezidențiale, se ajunge la asemenea situații când scrutinele sunt decuplate. Campionul coabitărilor a fost Jacques Chirac: el a trăit-o pe prima ca premier, în vremea când președinte era François Mitterrand, iar pe a doua când a fost președinte, iar premier i-a fost Lionel Jospin, ajuns în poziția cu pricina în urma unor alegeri anticipate, provocate chiar de șeful statului.

Au fost și la noi coabitări, dar ce este și mai interesant e faptul că ele au părut să schimbe natura regimului. Cel

mai clar s-a văzut acest lucru în vremea lui Traian Băsescu, când parlamentul l-a suspendat pe președinte, dorind să dicteze regulile coabitării. Cetățenii n-au validat, însă, decizia deputaților și senatorilor, fiind prea puțin interesați de confruntarea celor două puteri, care ajunsese să semene cu una dintr-un regim prezidențial divizat. Când, în schimb, și fotoliul de la Cotroceni, și cel de la guvern au fost ocupate de colegi de partid, regimul a părut să capete monotonia unuia parlamentar, deși președintele – dată fiind alegerea sa directă – avea mai multă legitimitate decât premierul, care-i validat de deputați și senatori, nu de către cetățeni.

Cum oscilația regimului între cele două modele – parlamentar și, respectiv, prezidențial – a fost destul de mare, era natural să apară un soi de arbitru. Acest arbitru este Curtea Constituțională. Care a profitat de rolul ce i-a fost acordat începând din 2003, când Constituția adoptată în 1991 a fost revizuită. Până atunci, CCR judeca dacă o lege este sau nu în acord cu Constituția, dar decizia ei putea fi răsturnată de o super-majoritate din camere. La revizuire s-a statuat că decizia Curții este fără apel. Încet-încet, judecătorii săi au fost solicitați să tranșeze atât conflictele dintre puterile statului – în primul rând, dintre președinte și camere, dar și dintre președinte și guvern –, cât și lucruri mult mai mărunte, care țin de legiferarea curentă și care ridică mai curând o problemă de oportunitate decât una de constituționalitate. Dar Curtea nu s-a sfiit să tranșeze în toate cele.

De la un punct încolo, puterea ei a devenit foarte mare. Partidele aflate în opoziție au început să acuze politizarea celor nouă judecători. Au profitat, ce-i drept, de faptul că unii dintre aceștia au fost înrolați politic înainte

de numire și au părut să rămână așa și-n noua poziție. Instituția creată pentru a evalua acordul legilor cu Constituția a fost arătată cu degetul ca fiind partizană. Alții au văzut un pericol diferit, considerând că legitimitatea democratică a puterilor a fost înlocuită treptat cu cea a judecătorilor care nu sunt aleși, ci numiți. Revolta împotriva CCR este, pe fond, una care cere întoarcerea la democrație, adică la responsabilitatea aleșilor care alcătuiesc o majoritate și la independența judecătorilor constituționali.

Proiecte de schimbare a Constituției au fost mai multe. Un referendum consultativ din 2009 a validat, de pildă, reducerea numărului de deputați la maximum 300. O comisie de experți, condusă de Ioan Stanomir, recomandase cu un an înainte numeroase alte piste pentru a o reforma. Unii regretă că nu s-a ajuns la o Constituție nouă sau că, măcar, cea de acum nu a fost îmbunătățită, schimbând-o „pe ici, pe colo, și anume în punctele esențiale", cum zicea nemuritorul Farfuridi. Un calcul simplu ne poate aduce cu picioarele pe pământ. Din 1866, când s-a adoptat un prim text cu acest nume, și până la căderea comunismului, am avut șase constituții, media de viață a uneia fiind de douăzeci de ani. Cea adoptată în 1991 a trecut de treizeci. Stabilitatea nu e tocmai cel mai rău lucru în asemenea chestiuni. O vădește chiar Constituția pe care am luat-o drept model imediat după urcarea pe tron a lui Carol I, cea belgiană. Adoptată în 1831, ea este și astăzi în vigoare.

De câți ani este nevoie pentru o democrație?

De douăzeci, a zis în 1990 Silviu Brucan, un fost înalt demnitar al regimului comunist, intrat în disidență spre sfârșitul anilor optzeci și devenit, apoi, stâlp al regimului neocomunist. Declarația a stârnit controverse. Mulți spuneau că perioada ar fi prea lungă, că nu vom avea – altfel zis – nevoie de atâția ani. Foarte puțini au crezut atunci că „profeția" s-ar putea dovedi, dimpotrivă, prea optimistă. Acum, când a trecut atâta timp de la formularea ei, mai sunt voci care afirmă că democrația ar fi încă un ideal, nu o realitate. Cum stau, de fapt, lucrurile?

Un răspuns direct ar suna cam așa: dacă n-am fi fost o democrație, nu intram în Uniunea Europeană. Între condițiile de aderare formulate de către europeni în 1992 și cunoscute drept „criteriile de la Copenhaga" figurează stabilitatea instituțiilor care garantează democrația. Exigențele instituțiilor UE sunt severe și nu cred că avem motive să credem că funcționarii de la Bruxelles ori politicienii din statele-membre s-ar fi înșelat în privința noastră, atunci când, în 2007, am fost primiți în Europa. Deducem de aici că, dintr-o perspectivă instituțională, a fost nevoie de 17 ani pentru a trăi într-o democrație. Cam atât durase și regimul similar din perioada interbelică. În 2023, stăm deja mult mai bine decât atunci, judecând strict cronologic.

Comparația este foarte relevantă. În perioada dintre cele două războaie am avut pluralism politic, am avut alegeri la termen sau, de câteva ori, anticipate, presa era relativ liberă – adică, în ciuda cenzurii, putea publica vrute și nevrute –, participarea electorală a sporit o vreme, după care s-a plafonat, aspiram și atunci să fim precum ceilalți europeni și tot așa. Astăzi avem, însă, ceva în plus. Și anume alternanța. Iată un lucru ce trebuie lămurit. Și-n perioada interbelică, partidele aflate la putere treceau în opoziție și invers. Diferența privește mecanismul acestei treceri. Între 1919 și 1937, la fel ca-n toată epoca începută la 1871, schimbarea de guvern era controlată de către rege. El și doar el hotăra dacă un premier era sau nu demis. Parlamentul se supunea. Atunci când numea un nou prim-ministru, regele îi îngăduia să facă alegeri, dacă respectivul avea nevoie de sprijin parlamentar suplimentar. Iar cetățenii erau chemați la urne și confirmau decizia suveranului. Mecanismul a fost gândit pentru a stabiliza sistemul politic: într-adevăr, în primii patru-cinci ani după ce a ajuns în România, Carol a descoperit cât de instabile sunt guvernele și a căutat o soluție. Alta decât instalarea așa-numitei „rotative guvernamentale" sub controlul său n-a găsit.

În perioada de după Revoluție, alternanța a început să fie hotărâtă de către cetățeni. Ieșiți din comunism, regim în cadrul căruia partidul controla toate puterile, ei au schimbat guverne prin voința lor, adică la urne. Prima dată s-a întâmplat în 1996. Din acel moment și până în 2008, a devenit o regulă ca partidul care organizează alegeri să treacă, după numărarea rezultatelor și distribuirea mandatelor, în opoziție. Coaliția guvernamentală condusă de CDR a organizat scrutinul din 2000

și nu numai că a pierdut puterea, dar partidul cel mai important din cadrul ei nici măcar n-a mai intrat în parlament. După patru ani, PSD a gestionat alegerile și s-a găsit, după închiderea urnelor, în opoziție. În 2007, în momentul aderării la UE se consumaseră deja trei alternanțe. La începutul tranzițiilor postcomuniste, criteriul stabilizării democratice era realizarea schimbării pașnice la putere. După o vreme, când s-a văzut că normalizarea e mai complicată, de la țările din Europa Centrală și de Est se aștepta să treacă „testul dublei alternanțe".

Noi am bifat, cum spuneam, trei și am devenit europeni cu acte-n regulă. După aceea, lucrurile s-au complicat un pic. În 2008, când s-a ținut iarăși un scrutin, la putere era un guvern liberal, iar după alegeri s-a alcătuit o „mare coaliție" din care liberalii nu făceau parte. Dar patru ani mai târziu, logica alternanței decise la urne a fost întreruptă: guvernul s-a schimbat chiar înainte de alegeri și le-a câștigat, și nu oricum, ci cu două treimi din voturi. Chiar dacă nu mai intervenea în joc șeful statului – a cărui putere a fost, dimpotrivă, mult slăbită în acel an –, 2012 a părut să fie un soi de stranie întoarcere în interbelic, mai ales din pricina scorului din dreptul învingătorilor, care le-a permis să câștige majoritatea covârșitoare a mandatelor. În 2016, scrutinul a fost pregătit de un guvern condus de un tehnocrat, care, deși n-a candidat, spera să poată continua cu o coaliție politică. N-a fost să fie! La Palatul Victoria au ajuns, însă, social-democrații, cei care controlaseră, de fapt, majoritatea din legislatura respectivă. Cu un an înaintea alegerilor din 2020, social-democrații au pierdut cârma executivului, fiind înlocuiți de național-liberali. La alegeri n-a mai fost ca-n 1996–2008, când alternanța a fost clară, nici ca-n

2012, când organizatorii au căpătat așa-numita „zestre guvernamentală" de voturi și nici ca-n 2016! Într-adevăr, în 2020 organizatorul alegerilor, adică PNL, a rămas la guvernare după închiderea urnelor, cu ajutorul partidelor care îl ajutaseră s-o preia – USR și UDMR –, dar și-a schimbat premierul. După câteva luni l-a înlocuit din nou, dar a modificat și alcătuirea majorității, aliindu-se cu PSD, partidul împotriva căruia tunase și fulgerase patru ani la rând. Iar azi unii dintre penelișți și pesedișți vorbesc chiar despre proiectul de a confisca – în cuplu – guvernarea până în 2028...

Un lucru e cert: cel puțin pentru o vreme, între 1996 și 2008, a crescut în mod semnificativ puterea alegătorilor, care nu au mai fost chemați să confirme o alegere făcută de executiv, ci s-au dovedit în stare să decidă ei înșiși configurația acestuia. Uneori, cetățenii nu au realizat ce schimbare au produs. Dimpotrivă. Una dintre temele cele mai prezente în discursurile despre politică și politicieni este pericolul dictaturii. Nu e președinte care să nu fi fost acuzat de tentații dictatoriale, iar motivele au fost dintre cele mai năstrușnice, iar uneori de-a dreptul ridicole: dacă Iliescu era suspect fiindcă fusese nomenclaturist, ceea ce avea, desigur, un sens, în schimb, lui Emil Constantinescu i s-a reproșat că-i dictator întrucât a susținut atacarea de către NATO a vecinilor sârbi, lui Traian Băsescu i-a fost imputată boicotarea referendumului ce trebuia să confirme suspendarea sa, iar lui Klaus Iohannis – originea etnică. Toți cei patru au fost acuzați că-l copiază pe Ceaușescu. E o tentație veche a opoziției politice de la noi să exagereze defectele guvernanților. În secolul al XIX-lea, domnii regulamentari au fost acuzați și ei de abuz de putere, Cuza a fost descris ca

dictator, la fel a pățit și Carol I, iar mai târziu, în secolul XX, n-au scăpat de eticheta infamantă nici Ionel Brătianu, nici Iuliu Maniu. Inerția culturii noastre publice e destul de mare.

A nu se înțelege că îngrijorările privind aspirațiile autoritariste ale unor partide, declarațiile lor radicale sau comportamentul agresiv al unor lideri n-ar fi îndreptățite. Ba bine că nu! E adevărat că la întrebarea dacă partidele antidemocratice au un loc în democrație nu există un răspuns unic. Cehii, de pildă, au considerat că nu e deloc problematic să aibă un partid comunist, care-și spune „din Boemia și Moravia". În fond, s-a zis, există comuniști și-n țări occidentale. Care n-au cunoscut, însă, nici măcar preț de o zi viața dintr-un regim comunist, adaugă criticii acestei toleranțe nemărginite. La noi au fost date două răspunsuri contradictorii despre antidemocrați și democrație: într-un prim moment, orice partid comunist a fost interzis; azi, există unul înregistrat legal.

Cei care susțin asemenea întreprinderi politice argumentează că partidele comuniste sunt o reacție la sporirea inegalităților economice sau sociale din sânul societăților. Sunt încă populare schemele de gândire concepute în secolul al XIX-lea și care pot fi rezumate la o întrebare: dacă un regim îngăduie ca 20% din cetățeni să dețină 80% din bogăție, iar ceilalți 80% – restul de 20%, oare mai poate fi el considerat democratic? Așa s-a născut ideea „democrației sociale", al cărei singur rost ar fi diminuarea inegalităților, eliminarea diferențelor nu doar de rang, ci și de statut social. În România, dezbaterea despre regimul democratic purtată în acești termeni este mai degrabă academică decât politică.

Neglijată este, însă, și o anumită lectură politică a democrației, care pune accentul nu doar pe alternanță – factorul-cheie deja amintit –, ci și pe mecanismele de producere a compromisului. Este vorba, de fapt, despre un element împrumutat din așa-numitele „democrații consensuale", de tip belgian, olandez sau elvețian, adică din societăți fragmentate etnic, religios sau cultural, care asumă clivajele interne prin largi înțelegeri politice, rezultat al unor lungi negocieri detaliate. În asemenea societăți, elitele politice sunt judecate din punctul de vedere al capacității lor de a genera un compromis rezonabil, care să includă cât mai mult din interesele diverselor grupuri. Traducerea politică a acestei filozofii este guvernul de coaliție. Deși era mai eterogenă decât este astăzi, România n-a avut o cultură a compromisului politic înainte de al Doilea Război Mondial. Guvernele erau aproape tot timpul monocolore și în puține ocazii rodul unor înțelegeri făcute între facțiuni. Logica urmată de politica românească a fost confruntarea necruțătoare, orice mână întinsă adversarului fiind judecată drept gravă trădare și sever amendată.

Compromisul nu este privit cu simpatie nici în perioada recentă. În ciuda acestei impopularități, au existat mai multe guverne care au reunit un număr însemnat de partide. Însă, în lipsa unei veritabile culturi politice consensuale, respectivele guverne au fost afectate de instabilitate și n-au reușit să aclimatizeze filozofia democrației consensuale. Baricadele de pe care se înfruntă „ai noștri" și „ai lor" sunt mai populare decât „masa rotundă", simbol al compromisului care nu compromite. Pe de altă parte, este interesant de remarcat că experiența primului mare compromis guvernamental – ca și a cabinetelor aflate la

putere în perioada 1996–2000 – a născut, în rândul celor care nu credeau prea mult în democrație, convingerea că „toate partidele sunt la fel", adică sunt mai degrabă un lucru rău decât unul bun. O temă mereu reluată din 2000 încoace.

Discuția este relevantă și într-un context mai larg, european. Construcția instituțiilor UE a fost inspirată de modelul consensual al democrației. Mult mai complex decât un cadru național, peisajul politic european include Parlamentul, care reprezintă în chip direct voința cetățenilor, Consiliul Uniunii Europene, care reunește miniștrii din guvernele statelor-membre, Colegiul Comisarilor, un cvasi-guvern la nivel european, alcătuit deocamdată după regula „un comisar din fiecare stat-membru" și Consiliul European, for politic în care – prin premier sau președinte – e reprezentat fiecare stat-membru în parte și care a dobândit puteri tot mai mari în ultimul deceniu. Legislația europeană este rezultatul confruntării dintre aceste patru instanțe politice, dar și al cooperării lor.

Aderarea la UE în 2007 a îngăduit României participarea la democrația europeană prin deputații aleși în Parlamentul de la Strasbourg, prin contribuțiile miniștrilor în cele zece „formațiuni de lucru" ale Consiliului Uniunii Europene, prin cei patru comisari trimiși în Colegiu din 2007 până acum, ca și prin cei doi președinți care ne-au reprezentat în Consiliul European. Conturul acestor instituții și, în consecință, limitele mandatelor asumate în cadrul lor nu sunt încă foarte clare pentru alegătorii noștri. Și nu doar pentru ei. Uneori, politicieni români de înalt nivel au confundat Consiliul UE cu Consiliul European, ba chiar și cu organizația interguvernamentală numită Consiliul Europei, ori au vorbit în

calitate de deputați europeni ca și cum ar fi fost membri ai guvernului de la București, nu reprezentanți ai cetățenilor. Pe de altă parte, în unele chestiuni precum intrarea în Spațiul Schengen, care ține de Consiliul Uniunii Europene, mulți români au crezut că poziții politice ale Parlamentului sau ale Comisiei Europene pot înlocui treaba pe care o aveau de făcut, de-a lungul anilor, miniștrii români de interne sau de justiție.

Procesul de învățare e departe de a se fi încheiat. Iar el va reuși atunci când atitudinea îmbrățișată la nivel european o va inspira și pe cea din politica națională, atunci când va fi căutat cel mai mic numitor comun, iar nu doar cel mai mare diferențiator al forțelor politice.

E România stat de drept?

Una dintre confuziile regretabile făcute în mod frecvent este cea dintre democrație și stat de drept. A le suprapune e ilegitim din punct de vedere conceptual.

Democrația este, așa cum am văzut, un regim bazat pe regula majorității și pe alternanță, organizată prin intermediul alegerilor. După prăbușirea totalitarismelor, la începutul anilor nouăzeci, în lipsa unui concurent ideologic serios, democrația a fost transformată, cum observa Pierre Manent, dintr-un regim într-un soi de „religie universală". Realitatea ei, modul în care a fost amenajată a obligat, totuși, la operarea unei distincții între democrații consolidate și democrații fragile. Azi, idealul democratic nu mai pare să fie împărtășit de toată lumea: unii au proclamat califatul, iar alții au revenit la autoritarisme sau le-au consolidat.

Pe de altă parte, stat de drept este numele românesc dat expresiei *rule of law*. Există un sens slab al său – cel inspirat de filozofia juridică a lui Hans Kelsen – potrivit căruia ar fi stat de drept acela care dispune de o Constituție. Dacă-l acceptăm, atunci România este, încă din 1862, un asemenea stat și, de fapt, aproape orice alcătuire politică de azi ar merita să fie calificată în acest mod. Fiindcă sunt rare locurile unde să nu fi fost edictată o Constituție. Așa gândeau și acei membri ai primului

nostru parlament postcomunist care, în decembrie 1991, au exclamat fericiți că avem un stat de drept întrucât dobândeam, în fine, după doi ani de vid constituțional, o lege fundamentală care purta onorantul nume de Constituție. Dar aceia nu realizau că dacă *rule of law* ar însemna doar să dispui de un text cu un așa titlu, atunci și constituțiile lui Dej și Ceaușescu, și cea a lui Carol II ne-ar fi oferit un asemenea statut. Or nici dictatura regală, nici cea comunistă n-a generat stat de drept.

De fapt, *rule of law* ar trebui să fie tradusă mai degrabă prin „domnia legii", fiindcă este vorba despre un nume nou dat unui principiu vechi de funcționare a unui stat mai curând decât despre o formă propriu-zis nouă de stat. Mai precis: principiul potrivit căruia guvernarea legilor e superioară guvernării persoanelor. Există democrații care nu cunosc domnia legii – de pildă, cele numite „populare" sau „reale", care au fost asumate de comuniști –, dar este de neconceput un stat de drept în absența cadrului politic oferit de reprezentativitate. Într-adevăr, așa cum arăta Norberto Bobbio, de la care am preluat mai multe din ideile de mai sus, domnia legii este un principiu concretizat prin intermediul câtorva mecanisme politico-constituționale pe care le găsim doar în democrațiile contemporane: primul este controlul legislativului asupra executivului; al doilea privește controlul funcționării legislativului printr-o instanță de tipul unei curți constituționale; al treilea mecanism este autonomia puterii locale în raport cu cea centrală, iar cel din urmă – instituirea unei justiții independente față de celelalte două puteri.

Distincția democrație–stat de drept este utilă și pentru a înțelege istoria noastră politică. Până la al Doilea

Război Mondial, regimul românesc cunoștea alternanța, în forma restrânsă deja arătată, dar nu și domnia legii. Într-adevăr, dacă urmărim punct cu punct criteriile enumerate mai sus, vom observa că în acea perioadă, cu o expresie a lui Matei Dogan, nu aveam guverne parlamentare, ci parlamente guvernamentale, iar regele era atât capul puterii executive, cât și parte a puterii legislative, fiindcă avea dreptul de a iniția proiecte de lege. Controlul de constituționalitate, asigurat încă din 1912, de la celebra „afacere a tramvaielor", prin Curtea de Casație, a fost stipulat explicit abia în textul Constituției de la 1923 și a mai figurat ca atare doar un deceniu și jumătate. Centrul controla cu autoritate periferia. În fine, justiția s-a vădit rareori independentă de membrii puterii legislative și ai celei executive, cu toate că imunitatea era limitată la opinii și voturi în exercițiul mandatului, iar punerea sub urmărire a miniștrilor era posibilă, cu acordul a două treimi din aleșii corpurilor legiuitoare.

După 1990, situația e mult diferită. Mai întâi de toate, din punct de vedere formal. Separația puterilor n-a fost prevăzută în chip explicit în textul Constituției din 1991, dar a fost introdusă odată cu revizuirea acesteia din 2003. Legislativului i-au fost încredințate mai multe instrumente de exercitare a unui control efectiv asupra puterii executive. Nu toate sunt folosite așa cum s-ar cădea. Deciziile parlamentului sunt supuse controlului de constituționalitate și, tot din 2003, deciziile Curții Constituționale, odată pronunțate, rămân definitive; până atunci, ele puteau fi invalidate cu o majoritate de două treimi din membrii fiecărei camere. Mai multe legi au instituit forme de autonomie locală, inclusiv fiscală, dar centrul continuă să controleze provincia. În sfârșit, deși independența și

inamovibilitatea judecătorilor sunt proclamate în Constituție, separarea justiției de celelalte puteri a născut numeroase dezbateri. Acestea au acaparat atenția în așa măsură încât întrebarea „e România un stat de drept?" a ajuns să fie corelată exclusiv cu statutul și funcționarea sistemului de justiție. Subiectul a intrat, de altfel, în dezbaterea cotidiană, mai ales din clipa în care a fost instituit Mecanismul de Cooperare și Verificare (MCV).

MCV este rodul unui compromis: dacă în 2007 UE considera România o democrație veritabilă, nu la fel stăteau lucrurile în privința domniei legii, care este la rândul ei o condiție *sine qua non* pentru a deveni stat-membru. Ca să nu fie amânată intrarea în Europa a unor țări care fuseseră decuplate oricum de restul plutonului ex-comunist – Bulgaria a fost alăturată de la bun început României în categoria „codașelor" integrării –, Comisia a instituit un mecanism destinat să ușureze rezolvarea problemelor din justiție din cele două țări, pentru ca statele-membre din acel moment – 25 la număr – să fie de acord cu aderarea noastră și a vecinilor de la sud. Zis și făcut. În 2007 românii și bulgarii au aderat, deși domnia legii șchiopăta, iar MCV a fost activat, urmând ca o dată (sau chiar de două ori) pe an Comisia să prezinte un „raport de progres", în care să explice mai întâi ce s-a făcut și, mai apoi, ce mai rămânea de făcut pentru ca justiția să fie independentă. Mecanismul era gândit să funcționeze 2-3 ani și să dezvolte o cooperare efectivă cu Bucureștiul (și cu Sofia). Previziunile erau, altfel spus, relativ optimiste. MCV a rămas, însă, în funcțiune până în 2022. De ce?

Dimensiunea politică a problemei este cea mai importantă. Au existat guverne, puține la număr, cărora

le-a păsat realmente de rapoartele prezentate la Bruxelles și au dorit să repare ce era de reparat. Au existat, însă, și altele care au zis: evaluările făcute de către experții Comisiei Europene nu sunt corecte, ne nedreptățesc, așa că e preferabil să nu mai facem nimic și să așteptăm telefonul care ne va anunța că s-a pus capăt acestui statut degradant. Trei exemple ne îngăduie să înțelegem care a fost miza cooperării între Bruxelles și București, dar mai ales de ce MCV a fost în funcțiune aproape 16 ani după aderare.

Primul exemplu este cel al Direcției Naționale Anticorupție. Creată ca o structură aparte destinată investigării corupției demnitarilor, DNA a realizat, începând din 2005, un număr impresionant de anchete. Rapoartele Comisiei au elogiat an de an acțiunea acestui parchet. La București, numeroși politicieni au considerat, însă, că acțiunea DNA trebuie împiedicată, fiindcă un fost premier, mai mulți miniștri decât ar fi nevoie pentru a alcătui câteva guverne, mii de primari și alți demnitari din partide aflate la putere sau în opoziție au fost anchetați și, ulterior, condamnați pentru corupție. Dacă denigrarea sistematică a procurorilor cu adevărat independenți era considerată de către Comisia Europeană inacceptabilă, întrucât știrbește autoritatea justiției, la București atitudinea calomniatoare a devenit o linie de conduită și chiar rețetă de succes pentru politicieni corupți ori pur și simplu demagogi.

Al doilea exemplu privește imunitatea parlamentarilor și a foștilor miniștri. Anchetarea unor demnitari în funcție sau a unui fost membru al guvernului poate fi făcută, potrivit legii, doar cu acordul unei camere și, respectiv, al președintelui. MCV recomanda ca nimeni să nu fie considerat mai presus de lege și, dacă DNA solicită

investigarea sau, după caz, trimiterea în judecată a unui responsabil politic suspect de comiterea unor fapte de corupție, justiția să nu fie împiedicată să-și facă treaba. În numeroase rânduri, majorități parlamentare au blocat anchete sau procese în care erau implicați foști sau actuali membri ai elitelor parlamentare ori guvernamentale. Compoziția politică a acestor majorități a variat. Dar social-democrații n-au lipsit niciodată din ele. Uneori, ridicolul acestui blocaj a întrecut orice limită: înaintea unui vot care urma să tranșeze dacă – da sau nu – un senator avea să-și piardă imunitatea, pentru ca justiția să se poată pronunța, el a fost uns cu mir de o colegă, în vreme ce alții băteau mătănii... Orice situație de acest fel a fost interpretată de Comisia de la Bruxelles, pe bună dreptate, ca o intervenție ilegitimă a puterii legislative în acțiunea puterii judecătorești, deci ca o încălcare brutală a domniei legii.

În fine, în perioada cât MCV a fost în vigoare, în ciuda unor progrese de etapă, contrazise ulterior de pași semnificativi înapoi, au apărut și crize noi ale statului de drept. Cea mai gravă a fost cea din vara anului 2012, când majoritatea parlamentară de la București i-a demis în decurs de câteva ore pe Avocatul Poporului, pe președinții celor două camere, ca și pe președintele republicii, în disprețul avizelor date de Curtea Constituțională și folosind un set de ordonanțe de urgență. Considerând că țara trece printr-o gravă derivă a regimului, Comisia Europeană a intervenit atunci mai hotărât decât a făcut-o în alte ocazii și a formulat un număr de recomandări pentru revenirea la normal. Între acestea figura și una care cerea ca Avocatul Poporului să fie ales în mod consensual dintre mai mulți candidați care nu au o afiliere

la vreun partid. Consultări politice raționale pot rezolva această problemă într-un timp rezonabil. Nici până azi ea nu a fost soluționată. Un fost prim-ministru național-țărănist trecut la PNL și o fostă deputată europeană național-liberală au fost numiți în funcție: ei și-au abandonat, ce-i drept, eticheta partizană, dar imediat ce au ocupat fotoliul de Avocat al Poporului au ignorat cerința neutralității.

Și alte instituții croite pentru a împărți dreptatea au fost acuzate de partizanat. Între ele figurează și Curtea Constituțională. Unii dintre membrii săi au fost numiți după ce avuseseră afilieri de partid care i-au condus și-n înalte demnități publice. Credibilitatea CCR a avut astfel de suferit. Rapoartele Mecanismului de Cooperare și Verificare au înregistrat asemenea situații și multe altele asemănătoare. Unele dintre statele-membre au corelat, de altfel, evaluările din rapoartele MCV cu decizia referitoare la intrarea României în Spațiul Schengen. Ele au considerat că libertatea de circulație poate fi un obstacol în realizarea justiției într-un regim în care nu legile, ci slăbiciunile oamenilor guvernează. Drept pentru care au condiționat acordul referitor la Schengen de ridicarea Mecanismului de Cooperare și Verificare, adică de realizarea criteriilor formulate – și acceptate de principiu la București –, încă din 2007.

Atitudinea unor guverne de la București față de MCV a avut și un efect secundar. Crize precum cea din 2012 nu s-au repetat. Sau, mai bine zis, nu au arătat la fel. În 2017, decizii referitoare la amnistierea unor fapte de corupție au declanșat o altă criză a regimului. Ea a plasat România într-o categorie de țări estice din care mai fac parte Polonia și Ungaria. Toate trei au fost considerate

fragile din punctul de vedere al statului de drept. În cazul Poloniei și al Ungariei, Comisia și, respectiv, Parlamentul European au declanșat mecanismele de protecție prevăzute în tratatele UE. România a scăpat ca prin urechile acului de un tratament similar. „Are, oricum, parte de MCV", au zis birocrații de la Bruxelles. S-a întărit, astfel, în conștiința publică europeană opinia potrivit căreia câteva foste regimuri din Est nu cunosc domnia legii decât într-o formă precară, drept pentru care nu ar fi trebuit să fie primite așa devreme în Uniune.

În iarna anului 2022, Comisia de la Bruxelles a recomandat ridicarea MCV. Pe de o parte, ea a considerat că obiectivele asumate înainte de aderarea propriu-zisă au fost atinse. Pe de alta, începând din 2020, Comisia Europeană elaborează în fiecare an un Raport privind statul de drept, care are câte un capitol pentru fiecare stat-membru. Se caută răspuns la patru mari chestiuni: cum funcționează justiția? În ce fel e pedepsită corupția? E cu adevărat presa liberă și pluralistă? În fine, există sau nu instituții care asigură separarea și controlul reciproc al puterilor?

Unii dintre politicienii noștri au crezut că ridicarea MCV aduce de la sine și acceptarea României în Spațiul Schengen. Ei au căutat să profite de faptul că un stat-membru care intrase în UE după România și Bulgaria – și anume Croația – urma să fie primit în Schengen la 1 ianuarie 2023. „De ce nu și noi?", au întrebat cu voce tare politicieni de la București și de la Sofia, uitând că amicii croați au trebuit să bifeze toate cerințele din MCV înainte de primirea lor în UE. Mulți europeni au considerat că solicitarea venea prea târziu, ba chiar că ea ar fi fost o piedică în calea Croației. Disputele au generat excese

naționaliste. În particular, în Austria, dar – în replică – și la noi. Vocile extremiste le-au acoperit pe cele moderate. Iar de la o dezbatere despre libertatea de circulație s-a ajuns la ură și dispreț, ba chiar și la propuneri de boicot.

După cum se vede, statul de drept e un edificiu fragil. Iar partidele îl pot fie consolida, fie zdruncina.

De ce au apărut atâtea partide?

În comunism, pentru mai bine de patru decenii, viața politică românească a fost confiscată de către un partid. La sfârșitul epocii respective, PCR reunea circa trei milioane și jumătate de cetățeni. Niciodată înainte și nicicând după aceea un partid de la noi n-a mobilizat atâția membri. Monopolul asumat de comuniști era, însă, unul leneș, întrucât credința ideologică din anii cincizeci dispăruse aproape cu totul: peceriștii își plăteau cotizația și semnau adeziuni, dar puțini erau cei care mai vedeau posibilă împlinirea idealului comunist. În „epoca de aur", doar teama, celălalt ingredient al unui regim totalitar, rămăsese în funcțiune. Dar a pierit și ea, pe 16 decembrie 1989, pe străzile din Timișoara, când oamenii au început să strige: „jos Ceaușescu!" și „jos comunismul!". Pe 22, dominația absolută a PCR a fost dizolvată cu o singură frază: comunicatul către țară al FSN anunța abandonarea „rolului conducător al unui singur partid" și făcea astfel loc pluralismului.

Un decret-lege de o pagină, adoptat câteva zile mai târziu, îngăduia constituirea de partide. Trecerea de la unul la multiplu n-a fost vorbă goală. În mai puțin de cinci luni, au fost înregistrate la Tribunal optzeci de formațiuni politice. Dorința de asociere era firească. Și relativ ușor de concretizat. Pentru ca un grup să poarte

numele de partid era nevoie de acordul a 251 de persoane, de un program politic și de un sediu. Cel din urmă era asigurat de către guvern. În treacăt fie zis, în unele cazuri, sediile serveau și drept săli de cinema ori agenții de turism. Nu doar lumea politică era descoperită atunci, în '90, ci – nu-i așa? – întreaga lume.

Programele politice erau foarte originale: câteva partide anunțau, de pildă, că, deși constituite, nu aveau de gând să depună vreodată candidaturi, fiindcă doreau numai să protesteze față de cursul luat de evenimente. Politologii au inventat un nume pentru asemenea alcătuiri – și anume: partide-tribună – fiindcă ele nu vizau puterea, ci doar influențarea opiniei. Alte formațiuni politice susțineau că existaseră în ilegalitate din anii optzeci, deși mai nimeni nu auzise de ele. Erau și unii care căutau să șocheze: un politician în devenire a apărut la televiziune cu o maimuțică pe umăr, un altul s-a declarat conte și tot așa.

Numele organizațiilor create aveau și ele o coloratură particulară: unul se chema Partidul Eroilor Căzuți pentru Libertatea Eroilor Rămași în Viață Afectați de Gloanțele Barbare, altul – Liber Schimbist. Mai târziu, s-au constituit Partidul Român Democrat Popular Realist Revoluționar și Partidul Muncii Birocratice, iar o alianță și-a luat numele Leopardul. Și forma în care se realiza asocierea poate părea azi caricaturală: familii ce locuiau împreună într-un bloc mai măricel deveneau, de pe o zi pe alta, partide. Și-n afacerile de la debutul tranziției, și-n politica acelor vremuri, încrederea rudelor și a vecinilor era văzută drept o investiție sigură.

Unele întreprinderi au fost, de la bun început, serioase. S-au distins între acestea reîntemeierile unor

partide care existaseră înainte de regimul comunist: țărăniștii, național-liberalii și social-democrații care supraviețuiseră temnițelor comuniste au dorit să reînnoade tradiția politică democratică și s-au dus să se înscrie la tribunal. Li s-a zis „partide istorice", adică exact cum li se spusese și-n anii 1945–1947, pentru a afirma că sunt prăfuite și nefrecventabile. În fața lor s-a aflat un colos: folosind fostele structuri ale organizațiilor PCR, comitetul revoluționar botezat Frontul Salvării Naționale s-a înrădăcinat mai întâi în teritoriu – „în fabrici și uzine", cum se zicea pe-atunci –, apoi, o lună mai târziu, s-a înregistrat ca partid, anunțând că va depune candidaturi la primele alegeri libere în toată țara.

Până la mijlocul anului 1994 au apărut circa trei sute de partide. Semn că dorința de asociere era vie. Impresia creată a fost, însă, că sunt prea multe și că pluralismul a ajuns o povară, dacă nu chiar o maladie a democrației autohtone. Ce remediu s-a găsit? Printr-o lege adoptată în primăvara lui 1996 a fost sporit numărul de membri necesari pentru a fonda o organizație politică. De-acum, fără zece mii de cetățeni care să subscrie unui proiect politic nu puteai activa ca partid: nu mai erau de ajuns pentru înregistrare două scări de imobil, era nevoie să aduni o mulțime care să umple stadionul Dinamo. În plus, zicea legea, era musai ca respectivii cetățeni să locuiască în 18 dintre județele țării și în București, iar în fiecare unitate administrativă trebuia să aduni măcar șapte sute de aderenți. Acoperirea teritoriului este o dimensiune însemnată pentru o organizație politică. Dar legea cerea ca rețeaua să fie foarte densă de la bun început, adică dinainte ca partidul să existe legal.

Cum numărul formațiunilor politice n-a scăzut semnificativ nici după această nouă reglementare, iar în alegeri se prezentau cam tot atâtea liste de candidați ca și înainte, în 2003 numărul minim de membri a fost urcat din nou, și anume până la 25 de mii. România se apropia astfel de modul în care era înțeleasă afilierea în țările ex-sovietice. Pentru a confirma identificarea cu o asemenea cultură politică birocratică și vetustă, statul a hotărât să verifice efectivele organizațiilor de partid. Nu era ușor să găsești un mijloc de control. Formațiunilor politice li s-a cerut, mai întâi, să dovedească prin semnături susținerea de care aveau parte, dar putea să iscălească în favoarea lor orice cetățean, nu doar un membru cu cotizația plătită la zi. Apoi, în ultima lună a fiecărui an preelectoral, orice partid care voia să depună candidaturi trebuia să ducă la tribunal liste cu aderenți, mai precis cu numărul lor din fiecare circumscripție.

În cvasitotalitatea cazurilor, partidele alcătuiau dosare cu cifre care nu depășeau cu mult minimul legal. Excepțiile au fost puține. Campion s-a dovedit a fi PSD, care afirma în 2013 că a depășit o jumătate de milion de membri. Extremiștii din PRM au pretins că aveau două sute de mii în 2003 și de trei ori mai puțin peste un deceniu. Liberalii au fost mai stabili, oscilând în acel interval de timp doar între 120 și 130 de mii de cotizanți. Punând cap la cap datele din toate declarațiile partidelor, se poate detecta în perioada 2003–2012 o tendință clară de scădere a afilierii partizane, de la zece la șapte procente din totalul corpului electoral. Nostalgicii PCR au fost bucuroși să constate că nici măcar împreună partidele postcomuniste nu erau în stare să concureze succesul de pe vremuri al partidului unic în privința aderenților...

Până la urmă, ghilotina din 2003 și-a făcut treaba. La scrutinul ținut nouă ani mai târziu rămăseseră în viață doar 28 de partide, cu mult mai puține decât la primele alegeri postdecembriste. Legea prevedea și modalități de desființare a unei formațiuni politice. Dacă nu participa la trei alegeri și dacă nu obținea măcar cincizeci de mii de voturi, un partid urma să fie radiat. Nu s-a întâmplat prea des așa ceva. Ar fi fost nevoie de deschiderea unei acțiuni în justiție și prea puțini s-au arătat interesați să poarte asemenea „războaie", mai cu seamă împotriva unor organizații minuscule, de care nu auzise oricum mai nimeni.

Lucrurile s-au modificat radical în februarie 2015. Schimbarea a venit de la un grup politic care copia un model în vogă în acel moment în țările nordice și-n Germania, și anume cel al partidelor-pirat. Acestea proclamau o libertate absolută în materie de acces la informație și la resurse online. Filiala românească a partidului rebel a fost creată de trei cetățeni, care au contestat la Curtea Constituțională obligația de a fonda o organizație politică doar dacă dispunea de 25 de mii de suporteri, înainte de a căpăta recunoașterea legală. Nimeni nu mai depusese o asemenea plângere. Iar judecătorii le-au dat dreptate „piraților" români, argumentând că libertatea de asociere nu poate fi limitată atât de sever. Legea a fost schimbată în primăvara acelui an. De atunci este nevoie de doar trei „fondatori" pentru a obține înscrierea în registrul oficial al partidelor, ținut, din anii nouăzeci încoace, la Tribunalul București.

Au profitat de deschiderea oferită de noua lege numeroase grupuri și inițiative civice. La cinci ani după ce ștacheta afilierii a fost coborâtă de la 25 de mii la numai

trei membri, existau deja peste două sute de partide. Pe 1 martie 2023, numărul se ridica la 282. Multe dintre ele sunt județene ori locale, în sensul administrativ al termenului, adică folosesc identitatea pur geografică drept determinant-cheie. Există, astfel, Partidul Botoșănenilor, Partidul Ialomițenilor, Partidul Maramureșenilor și Partidul Gălățenilor, avem unul „pentru Argeș și Muscel", altul care se adresează exclusiv „societății ieșene", dar au fost fondate și altele care vizează comunități și mai mici: Partidul pentru Renașterea Săcălazului, Partidul Civic Alimpești, Inițiativa Pătârlagele, Partidul Câmpina Curată și Partidul Costineștiul Unit. Alte formațiuni au pus înainte valorile. Nu e vreo urmă de ironie în denumiri precum Forța Pensionarilor, Partidul Diaspora și Prietenii ori Liga Organizată a Regiunilor Drepte. Unele sunt foarte originale, spunându-și Volt, Punct ori Alianța Etocrată. În registru figurează, unul lângă altul, Reînnoim Proiectul European al României – pe scurt REPER – și, respectiv, Partidul ROEXIT, croit după tiparul Brexit. La unul dintre scrutinele din 2024, am putea să-i vedem confruntându-se pe candidații Partidului Dacismului Autonom Conservator cu cei susținuți de formațiunea Noi, Getodacii. Pe buletine vor figura probabil Partidul Stejarilor și Partidul Violet Democrație Directă, iar cei care preferă o stângă ultra-avansată vor avea ocazia de a pune ștampila pe PCR – secolul XXI ori pe Partidul Progresist.

Numele unor formațiuni citate mai sus au surprins și mai pot surprinde. Ar fi, însă, greșit să se creadă că imaginația politică debordantă ar fi o specialitate românească. Cine caută excentricități le va găsi și-n alte părți. Britanicii au avut, la un moment dat, Partidul Oamenilor

din Mlaștină care te Scapă de Politicienii Inutili ori o alianță intitulată Ursulețul de Pluș, în Franța s-au depus candidaturi sub eticheta Colectivului pentru Supraviețuirea Visurilor ori a Partidului Plăcerilor, iar în Statele Unite au fost create Partidul Băutorilor de Bere și – gest serios, ori simplă deriziune? – Partidul Politic Oficial al Poneiului Liber și al Înghețatei.

Revenind la partidele românești, să spunem că în calea tuturor se află încă un obstacol serios, și anume listele de semnături cerute de Autoritatea Electorală înainte de fiecare scrutin. Semnăturile cu pricina trebuie să provină de la cetățeni, indiferent că sunt ori nu sunt afiliați la organizația care le adună. Și nu-s puține! E nevoie – la locale – de 0,5% din totalul locuitorilor cu drept de vot ai unei localități și, respectiv, de minimum 200 de mii de votanți din toată țara, pentru ca un partid să fie acceptat în cursa pentru mandatele din cele două camere. Altfel zis: dacă libertatea de asociere este neîngrădită – se vor găsi mereu trei amici pentru un nou partid! –, dorința de a candida este în continuare condiționată de afirmarea unui consistent sprijin prealabil din partea cetățenilor.

În vremea din urmă, partidele s-au achitat în moduri diferite de această datorie. Unele, mai curând cele noi decât cele vechi, au căutat să-și facă un titlu de glorie din colectarea în stradă a sprijinului și au hotărât să exploateze oportunitatea unui contact cu cetățenii pentru a semăna în solul electoral românesc ceea ce americanii numesc *canvassing*. Altele au preferat discreția, uneori totală, folosind rețelele tradiționale din organizațiile locale pentru a alcătui tabele – a căror formă este aprobată prin hotărâre de guvern! – în care simpatizanții își notează numele și prenumele, adresa, precum și alte

date de identificare. În timpul pandemiei iscate în 2020, Autoritatea Electorală a acceptat folosirea semnăturii electronice pentru listele de susținători. N-au profitat, însă, de inovație simpatizanții Uniunii Nativilor Digitali, partid care a văzut și el lumina zilei pe pământ românesc, dar n-a avut candidați la legislative.

Întrucât formațiunile politice sunt mult mai numeroase, a crescut și totalul de candidaturi depuse la parlamentare. La scrutinul din 2016, numărul listelor n-a sporit prea mult: au fost 19, față de 12 câte fuseseră cu patru ani înainte. În 2020, numărul a urcat la 23. Nu am inclus listele formațiunilor ce reprezintă minoritățile naționale, care sunt mereu în număr de 18. În 2020, ce a surprins a fost creșterea numărului de candidaturi independente: la Senat a fost doar una, dar la Cameră au fost înregistrate nu mai puțin de 41.

Cine-i de dreapta și cine de stânga?

Prin anii șaptezeci, filozoful Jean-Paul Sartre spunea, în aplauzele intelectualilor radicali, că stânga și dreapta sunt „două cutii goale". Un sfert de veac mai târziu, l-a contrazis politologul Norberto Bobbio: „copacul ideologiilor e mereu verde", a afirmat savantul italian. Căderea regimurilor comuniste a însuflețit dezbaterea de idei politice și a reconfigurat identitățile de stânga și de dreapta atât în țările care redescopereau democrația, cât și în cele occidentale. România e doar un caz între multe altele.

Alcătuirea spectrului nostru politic a fost influențată în chip decisiv de derularea și urmările Revoluției din decembrie. Cum aceasta a fost confiscată de către mai mulți nomenclaturiști de rangul al doilea din PCR, platforma politică a Frontului Salvării Naționale s-a situat în mod natural la stânga. Nici Ion Iliescu, nici generația anterioară lui, din care făceau parte Alexandru Bârlădeanu sau Silviu Brucan, urcați pe valul revoluției, nu puteau fi identificați altfel decât ca stângiști. Tabăra adversarilor FSN a fost obligată să se poziționeze, de aceea, la dreapta. E un bun exemplu de ironie a istoriei, căci toate formațiunile așezate în 1990 sub eticheta opoziției fuseseră, de fapt, cândva de stânga: liberalilor li s-a spus și-n vremea lui Ion C. Brătianu, și-n vremea fiului său, Ionel, „roșiii", în opoziție cu „albii" conservatori; în epoca

interbelică, național-țărăniștii au fost, prin doctrină, un partid asumat de stânga, iar a treia formațiune din gruparea „istoricilor", Partidul Social Democrat Român (PSDR), a reprezentat înainte de 1946 vocea proletarilor. În primele zile ale anului 1990, comuniștii rămași alături de Iliescu deveniseră toți revoluționari și i-au obligat pe opozanții lor să se reinventeze, dar în partea opusă celei pe care o ocupaseră, cu decenii în urmă, pe scena politică: primilor li s-a spus neocomuniști, fiindcă erau controlați de foști lideri PCR, iar celorlalți – anticomuniști, fiindcă erau conduși de politicieni care fuseseră activi înainte de 1947 și își reconstituiseră partidele interzise de către bolșevicii români.

În primul deceniu postcomunist, toate aceste organizații politice au căutat să-și consolideze identitatea recurgând la rețelele europene și internaționale de partide. Țărăniștii au confirmat o afiliere, formulată deja în 1987, la Internaționala Creștin-Democrată, adăugând această referință doctrinară chiar la numele partidului, schimbat din PNȚ în PNȚCD. Peneliștii s-au afiliat la Internaționala Liberală. Cea mai interesantă evoluție s-a produs la stânga: FSN s-a rupt în două fracțiuni – Partidul Democrat (PD) și Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) – care au concurat cu mult mai puțin influentul PSDR pentru a fi recunoscuți oficial ca social-democrați. După ce decenii de-a rândul comuniștii diabolizaseră social-democrația, să-i vezi luptând cu supraviețuitorii închisorilor pentru a dobândi afilierea la Internaționala Socialistă nu e puțin lucru! Până la urmă, toate cele trei partide au căpătat-o: mai întâi, PSDR, cel mai mic, dar purtător al unei tradiții, apoi PD, care trecea drept reformist, și, într-un târziu, cel mai mare, PDSR.

După care PSDR și PDSR au fuzionat în 2001 sub numele PSD, iar PD a decis de pe o zi pe alta, în 2005, să părăsească flamura roșie și să se afilieze la Partidul Popular European (PPE).

Era o mutare surpriză, ideologic vorbind, dar nu și din punct de vedere strategic. În acel moment, singurul partid parlamentar de la noi afiliat la familia populară era Uniunea Democrată a Maghiarilor din România. Deși cuprinde dintotdeauna mai multe platforme – una social-democrată, alta liberală și o a treia, creștin-democrată –, Uniunea a fost obligată să adere la o singură facțiune europeană și s-a hotărât pentru cea mai puternică. În treacăt fie zis, minoritarii turci din Bulgaria s-au înfrățit pe plan european cu liberalii, familia cea mai tolerantă cu minoritățile și cu mișcările autonomiste. Ca partid creștin-democrat, și PNȚCD avea binecuvântarea PPE, dar în 2005, când negocierile de aderare erau încheiate, acest partid, care făcuse foarte multe pentru proiectul european, ratase deja de două ori intrarea în camere. Popularii erau vânați și de alte organizații din România: Partidul România Mare și Partidul Umanist Român au cerut să devină membre, dar au fost refuzate. A fost, în schimb, acceptat – așa cum notam adineauri – un partid guvernamental, PD.

Dacă democrații au mers la PPE, național-liberalii români aleși în Parlamentul European în 2007 s-au îndreptat spre centriștii din Alianța Liberalilor și Democraților Europeni (ALDE). Mariajul a durat până-n 2014, când PNL a imitat PD (devenit între timp PDL) și a trecut în barca de centru-dreapta a popularilor. Le vor lua locul, în 2019, în gruparea de centru din PE – rebotezată Renew Europe – deputații din Uniunea Salvați România (USR)

și din PLUS. În schimb, așa cum era de așteptat, în grupul socialiștilor europeni a intrat (și a rămas acolo) PSD. Puțini deputați aleși în România au fost membri în alte fracțiuni politice în afara celor trei care contează de altfel în deciziile din UE: extremiștii de la Partidul România Mare n-au găsit găzduire nicăieri și au luat loc în așa-numitul grup al neafiliaților, alături de extremiștii maghiari din Jobbik, iar trei deputați au fost pentru o scurtă perioadă afiliați la conservatori, după ce la validarea mandatelor merseseră, doi dintre ei, la socialiști și, respectiv, la populari; în 2023, un deputat care intrase în Parlamentul European pe listele USR-PLUS a plecat la Verzii europeni.

Departe de a fi, deci, irelevante, așa cum mai susțin unii politologi, stânga și dreapta au fost configurate pornind de la tensiunea neocomuniști–anticomuniști și, ulterior, alimentate cu energiile oferite de familiile europene. Contururile ideologice nu sunt perfecte. Opoziția stânga–dreapta, atât de utilă orientării opțiunilor oricărui cetățean de rând, a fost subminată din mai multe direcții.

Una a venit, paradoxal, chiar de la actorii politici principali. Nici unul n-a avut curajul să afirme că este „de dreapta" sau „de stânga". Toți au preferat să-și relativizeze autoidentificarea adăugând la poziția asumată în spectrul politic vocabula „centru". PNL nu și-a zis că e de dreapta, ci de centru-dreapta, iar PSD n-a pretins că ar fi de stânga, ci de centru-stânga. Întreprinderea celor două mari partide are un sens, și anume să evite definirea unui centru explicit, a unui al treilea partid relevant. În acest fel, ele sperau să consolideze polarizarea, împărțirea universului politic între „ai noștri" și „ai lor". Demersul nu

le-a reușit, fiindcă au existat întotdeauna mai mult de două partide relevante în jocul politic, iar centrul a fost fixat, fără a fi însă foarte stabil. De pildă, în anii nouăzeci el era ocupat de UDMR sau de Partidul Alianței Civice (PAC), iar astăzi de formațiuni precum USR și Reper, așezate fără putință de tăgadă între dreapta reprezentată de PNL și stânga încarnată de PSD.

În al doilea rând, tensiunea dintre cei doi poli a fost diminuată de evoluția relațiilor dintre partidele anticomuniste și facțiuni desprinse în anii nouăzeci din Frontul Salvării Naționale. Situat la dreapta, PNL a absorbit două asemenea disidențe feseniste: este vorba de Alianța pentru România și, apoi, după o cooperare electorală, de PD/PDL; la rândul său, PSDR, situat în tabăra anticomunistă, a fuzionat, cum am menționat deja, cu partidul lui Iliescu; PNȚCD nu a „înghițit" vreo fărâmă din FSN, dar în 2019, după o lungă derivă, a ajuns să-și declare sprijinul pentru PSD, la scrutinul european din mai.

A treia modalitate prin care antinomia stânga–dreapta a fost slăbită ține de ceea ce, în a doua parte a anilor nouăzeci, se numea „a treia cale" sau „terțul care include" și, respectiv, de ceea ce, de la o vreme încoace, se numește contestare antisistem. Trei sunt căile încercate și care merită reținute. Prima dintre ele aparține naționaliștilor. Grupați în Partidul Uniunii Naționale a Românilor și, întrucâtva, în Partidul România Mare, aceștia au contestat și relevanța tensiunii revoluționar *versus* istoric, și a traducerii ei în cuplul neocomunism–postcomunism (susținând, între altele, că anticomunismul nu e o ideologie), și a cuplului stânga–dreapta, căreia voiau să-i substituie opoziția naționaliști–antinaționali. După ce au trecut câteva teste electorale, naționaliștii au

dispărut. Pentru 12 ani, fiindcă au revenit la viață în 2020, sub forma unei Alianțe pentru Unitatea Românilor, hrănită nu doar de ura față de vecinii maghiari sau ucraineni, ci și de disprețul față de Uniunea Europeană. O altă versiune a celei de-a treia căi s-a numit Alianța pentru România (ApR): creată în 1997, ea s-a dorit a fi o alternativă atât la blocul dreptei grupate în CDR, cât și la stânga controlată de Ion Iliescu (PDSR). Tentativa a eșuat, întrucât fondatorul ApR era un fost membru al familiei feseniste, care ulterior s-a afiliat la mai multe formațiuni – PNL, Partidul Dreptății Sociale, ALDE, Partidul Puterii Umaniste. A treia încercare de a depăși împărțirea stânga–dreapta printr-o soluție antisistem a aparținut Partidului Poporului – Dan Diaconescu: dezvoltat ca populism hrănit de delir mediatic și livrat electoratului sub forma promisiunii unor taxe botezate Robin Hood ori a unor cadouri în bani, PPDD a sucombat imediat ce a intrat în legislativ. Au existat și alte tentative antisistem: cea mai recentă a fost formulată din perspectiva stângii extreme (sub numele Demos), total ineficientă electoral, dar menită parcă să demonstreze că populismul nu e cazat doar la dreapta.

Chestiunea stângii extreme are un aspect inedit în context românesc: nici un partid de la noi n-a fost tentat să se afilieze la gruparea europeană intitulată o vreme GUE-Stânga Nordică, iar azi – Stânga, facțiune în care se află formațiunile anticapitaliste radicale, inclusiv din fostele țări comuniste. Unul dintre motivele pentru care nu-i picior de român acolo este acela că extremiștii de stânga sunt vocali în campaniile anticorupție, în vreme ce stânga din țara noastră este foarte îngăduitoare în această privință, fiind implicată, prin reprezentanți de

frunte, în mii de cazuri de devalizare a banilor publici. O altă particularitate a stângii românești o reprezintă afinitatea sa religioasă, care o separă de cultura laicității, prețioasă pentru progresiștii europeni.

Gruparea radicalilor de stânga nu e singura fără corespondenți din România: o altă familie lipsită de o voce politică la noi e cea ecologistă, care, așa cum aminteam, a sedus în 2023 un centrist din Parlamentul European. Cazul verzilor este interesant, fiindcă în parlamentele din primul deceniu postcomunist au fost aleși deputați provenind din mai multe formațiuni verzi. Dar, deși preocuparea publicului pentru mediu este semnificativ mai mare acum decât în 1990–2000, ecologiștii n-au mai trimis – ca partid – reprezentanți în Cameră ori Senat, ci s-au adăpostit în număr mic în alte organizații, fie de stânga, fie de dreapta.

În vremea din urmă are, în schimb, mult succes în spațiul public o traducere a opoziției stânga–dreapta sub forma progresiști–conservatori. Nu e o traducere foarte fidelă. În primul rând, pentru că nici un partid de guvernare nu și-a asumat o versiune de ideologie conservatoare sau un crez progresist și cu atât mai puțin versiunile caricaturale prezentate de critici, precum progresismul sexo-marxist, adică o reabilitare a doctrinei formulate de Marx și Engels printr-o referință obsesivă la forme de sexualitate din galeria LGBTIQ+, ori conservatorismul în varianta unui radicalism religios de sorginte ortodoxă sau neoprotestantă. În al doilea rând, traducerea nu-i fidelă dintr-un motiv de ordin contextual: la noi, stânga postcomunistă a fost și mai este animată de valori conservatoare clasice, precum naționalismul ori respectul absolut pentru autoritatea religiei, iar dreapta este vizitată de

pasiuni progresiste precum apărarea libertății presei ori susținerea luptei anticorupție. Al treilea motiv este de ordin general: a avea o dreaptă bine conturată și o stângă îndeajuns de clară nu înseamnă că ele ar acapara toate opțiunile din societate. Între cele două, dar și la stânga stângii ori la dreapta dreptei pot fi asumate poziții la fel de coerente ca și cea a unei stângi „pure" ori a unei drepte „autentice", astfel încât ipoteza unei simplificări grosiere în două tabere și numai două nu este confirmată.

Mai relevant decât cuplul progresism–conservatorism pentru înțelegerea politicii de azi în termenii stângii și ai dreptei pare a fi distincția dintre moderație și extremism (sau radicalism). Într-adevăr, și stânga, și dreapta cunosc fiecare-n parte cel puțin două versiuni: una utopică, deschizând calea radicalismului și a violenței, și alta realistă, atentă la detalii și nuanțe, echilibrată și blândă. Acestea sunt, desigur, tipuri ideale. Întruparea lor pe scena politică românească este impură: stânga a susținut violența politică, iar dreapta a îmbrățișat o viziune radicală despre piața liberă, și ambele au fost generoase și nerealiste când a venit vorba despre promisiuni, dând vina, apoi, pentru orice eșec pe comunicare, nu pe propria (in)competență. De curând, radicalismul și violența au fost îmbrățișate de tabăra naționalistă, cea animată de sentimente anti-europene și pro-ruse. Așa că partidele guvernamentale au început să vâneze pe acest teren, crezând că ar putea convinge astfel alegătorii că o copie e mai valoroasă decât originalul...

Cum sunt reprezentate minoritățile?

România, care se definește ca stat național, recunoaște minoritățile. Deși este stat-națiune, Franța n-o face. Francezii consideră că a-fi-cetățean nu admite vreo contextualizare de grup. Și cu atât mai puțin una definită în cheie etnică. Românii nu numai că recunosc minoritățile, dar le și ajută să aibă o reprezentare politică distinctă. În primul rând, în parlament. Mecanismul acestei discriminări pozitive este simplu. În mod normal, ca să intre-n camere, partidele trebuie să treacă de pragul electoral, adică să adune cel puțin cinci la sută din totalul voturilor exprimate. Pentru minorități nu-i așa: ștacheta este așezată pentru ele mult mai jos. Sigur, nimic nu le împiedică să depășească cele cinci procente. Numai că singurii care au reușit să facă acest lucru sunt maghiarii. Celelalte minorități au rămas foarte departe de o asemenea performanță. Și totuși, în alegerile ținute din 1990 încoace, între 11 și 18 dintre ele au căpătat câte un mandat în camera inferioară. În treacăt fie zis, în timpul dezbaterii din Adunarea Constituantă cineva propunea ca minoritățile să primească locuri de senatori de drept, însă ideea aceasta de a avea o categorie distinctă de mandate în camera superioară n-a prins.

Avem oricum de-a face cu o formă de reprezentare specială. Ea reclamă o recunoaștere a minorității ca

entitate colectivă. Nu orice grup o dobândește. De pildă, croații sunt o minoritate, în vreme ce chinezii – mai numeroși decât croații în România de azi – nu au căpătat statutul acesta. Decizia este luată de un organism al statului intitulat Consiliul Minorităților Naționale. Sunt acceptate, de fapt, ca minorități doar comunitățile istorice, formate din „străini" stabiliți de multă vreme la noi. Cunoașterea acestor grupuri este deficitară: nu avem mulți huțuli (sau huțani) în România, dar nici mult mai mulți cetățeni români care să știe unde locuiesc aceștia, ce limbă vorbesc sau ce religie practică. De lipoveni au auzit mai mulți, mai cu seamă dacă au trecut prin Deltă, dar ce se știe cu adevărat despre ei, în afară de faptul că au dat mulți campioni olimpici la caiac-canoe? Întrebarea ce știm despre minoritari e valabilă și când vine vorba despre armeni ori polonezi, despre albanezi sau tătari.

Numeroase minorități – cea italiană ori cea slovacă – sunt moștenite de la Imperiul Habsburgic, care încuraja așa-numita „migrațiune a colonilor" din regiuni suprapopulate în altele cu densitate demografică mică. Dar sunt unele minorități și mai vechi decât cele sosite în vremea Habsburgilor. Unii dintre cei cărora li se spune la noi „nemți" au venit – se pare – încă din secolul al XII-lea, și anume din regiunea Luxemburgului, fiind colonizați de către unguri. Dialectul lor este apropiat de limba vorbită de concetățenii lui Jean-Claude Juncker, fostul premier luxemburghez și, ulterior, președinte al Comisiei Europene. Asta explică și de ce, atunci când Sibiul a fost proclamat „capitală europeană a culturii", el a împărțit acest titlu cu orașul din Marele Ducat, iar *Buergermeeschter* Iohannis și amicii săi luxemburghezi s-au putut înțelege într-un idiom comun.

Minoritatea turcilor este, în mare parte, moștenită de la otomani. Câteva graiuri tătărești vorbite în Dobrogea și doar acolo sunt și ele împrumuturi istorice. Circulația persoanelor în Balcani, la nord și la sud de Dunăre, ne-a adus în situația de a avea între noi cetățeni care se recomandă macedoneni ori sârbi. Acum, toți aceștia și încă mulți alții sunt „minorități naționale". Pentru unele dintre acestea, categoriile relevante în descrierea identității proprii sunt mai degrabă cultura și religia decât etnia. Câteva cazuri sunt foarte complexe: de pildă, bulgarii care trăiesc în România actuală sunt scindați între comunități catolice și comunități ortodoxe, cu localizări geografice distincte. Pe de altă parte, cehii și slovacii au rămas la noi într-o singură comunitate și după ce Cehoslovacia s-a destrămat: organizația lor se cheamă și astăzi Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor, ca și cum divorțul din centrul Europei nu s-a consumat și-n România. Obținând între patru și cincisprezece mii de voturi, UDSC a trimis în parlament câte un deputat în fiecare legislatură din 1992 până azi. Există și o localitate cu un primar al UDSC, în Bihor, populația fiind acolo majoritar slovacă.

Votul în favoarea unui minoritar nu este neapărat unul etnic: cea mai bună ilustrare este cariera lui Klaus Iohannis, ales primar într-un oraș în care sașii reprezintă doar 1% din populație și votat apoi de două ori președintele țării. Pe de altă parte, minoritățile nu sunt omogene sub toate aspectele: recensământul din 2011 arăta, de pildă, că discreta minoritate a slovacilor este divizată religios între cincisprezece biserici! E interesant că multe minorități și-au denumit organizațiile Uniune, Federație ori Forum. Ele subliniază astfel nevoia de a fi

protejate, fiecare-n parte, ca o comunitate distinctă. Dar dacă protecția înțeleasă în sens cultural este acceptată de majoritate, în schimb când a venit vorba despre etnie au apărut tensiuni. Mai ales dacă lângă cuvântul respectiv a apărut și un altul, anume: autonomie. Așa s-a ajuns ca naționalismul să divizeze societatea noastră imediat după căderea comunismului, cum o făcuse deja în alte perioade din secolul al XIX-lea sau XX. Trei zile de confruntări sângeroase între români și maghiari la Târgu Mureș în martie 1990 au ucis cinci persoane și au făcut sute de răniți. Din fericire, situația nu a degenerat mai mult și am evitat ceea ce aveau să cunoască în scurt timp iugoslavii, și anume un lung război fratricid și o dureroasă disoluție a statului. În acea perioadă, unii dintre concetățenii noștri au respins pasiunea naționalistă, ajungând să se declare la recensământ islandezi ori portughezi. N-aveau nimic în comun cu aceste simpatice popoare. Era doar un mod original de a protesta față de trufia agresivă a naționaliștilor.

Multe comunități s-au împuținat, mai ales prin emigrare: germanii și evreii au plecat în masă la începutul anilor nouăzeci, după ce alți membri ai acestor comunități fuseseră vânduți „la bucată" de către Ceaușescu. Un declin demografic semnificativ cunoaște și minoritatea maghiară, ajunsă la doar 1,2 milioane de persoane, potrivit numărătorii oficiale din 2011, și la 1,002 la recensământul din 2022.

Asupra ei sunt ațintite toate privirile. E cumva firesc întrucât, după cifrele oficiale, este cea mai numeroasă, cu mult peste aceea a romilor. Ungurii sunt reprezentați de UDMR, nume la fel de cunoscut ca al partidelor. Uniunea nu este însă, riguros vorbind, partid, ci – la fel ca și

celelalte organizaţii ale minorităţilor – un soi de formaţiune-umbrelă pentru cetăţenii regrupaţi în funcţie de limbă, etnie ori cultură, altele decât cea română. Autoidentificarea maghiarilor nu este unitară. Mai bine de jumătate dintre ei se definesc drept „maghiari din Transilvania", iar restul – în părţi cvasi-egale – se declară a fi „secui", „maghiari de cetăţenie română" şi, respectiv, „maghiari din România". Disciplina etnică a votului a asigurat, însă, UDMR un succes fără egal. Într-adevăr, Uniunea aceasta este singura organizaţie politică prezentă în absolut toate parlamentele postdecembriste. PNL, de pildă, a lipsit din legislativul ales în 1992. E doar unul dintre paradoxurile politicii de la noi...

UDMR a trecut mereu pragul electoral. A avut şi noroc. Contestările din sânul maghiarimii au fost foarte slabe. Naţionaliştii, foarte aprigi în prima parte a anilor nouăzeci, au devenit irelevanţi electoral. Dar Uniunea nu şi-a pierdut rostul, semn că n-a fost, cum susţineau unii, doar o replică dată patrioţilor exaltaţi din tabăra primarului clujean Funar. Norocul le-a venit şi din altă parte. Notam deja că, mai ales prin emigrare, şi maghiarii trăitori în România s-au împuţinat. Asta riscă să blocheze accesul în parlament al udemeriştilor, dacă rata generală de participare la alegeri ar fi mare. Ea a scăzut însă constant, aşa că numărul necesar de voturi pentru a trece pragul s-a diminuat şi el. În vreo două-trei rânduri, UDMR a avut însă emoţii, temându-se ca la urne să nu vină prea mulţi alegători. Nu-i veţi vedea, de aceea, pe udemeriştii susţinând vreodată un scrutin organizat în două zile.

Disputele stârnite de revendicările maghiarimii au cunoscut mai multe faze, iar soluţiile n-au fost nici unitare, nici prea rapide. Celebre sunt plăcuţele cu

denumirea în mod obligatoriu bilingvă a localităților în care cel puțin unul din cinci locuitori vorbește ungurește. Unii primari au mai trișat, dar până la urmă aproape toți au îmbrățișat scrierea în două limbi. În unele locuri, și mai diverse din punct de vedere al idiomurilor vorbite, plăcuțele pot fi chiar trilingve, la limbile menționate adăugându-se germana ori romani. Accesul la justiție sau la unele servicii publice în maghiară este și el legiferat. Educația a iscat multe, prea multe, conflicte. Unele specializări au fost organizate și-n maghiară. Nu toate. Pe de altă parte, cu scopul de a crea egalitate de condiții, statul român a acceptat și finanțări externe pentru stabilimente private de educație. Numai că, în unele cazuri, concurența riscă să disperseze efectivele și, la limită, să lase fără studenți atât instituțiile finanțate din bugetul de la București, cât și pe cele sprijinite de cel de la Budapesta. În anii din urmă, aceste conflicte s-au mutat de la educație la sport: finanțarea echipelor de fotbal din secuime a generat reacții ultra-naționaliste. Iar tribunele stadioanelor sunt, după cum bine se știe, locuri în care pasiunile se dezlănțuie.

Dincolo de controverse, inclusiv de acelea privind corupția unor deputați ori miniștri din rândurile sale, UDMR a secretat stabilitate politică. Aliată în primii ani ai tranziției doar cu partide și guverne de centru-dreapta, Uniunea a virat încet-încet și spre cele de stânga. Ea a jucat rolul unui partid-balama, necesar pentru a asigura o majoritate în parlament, chiar dacă n-a intrat tot timpul și-n cabinetele pe care le-a susținut. Și organizațiile celorlalte minorități s-au alăturat UDMR pentru a sprijini orice guvern. Împreună, maghiarii și ceilalți minoritari

etnici au cam zece procente. Nu le ignoră nimeni atunci când vrea să treacă un nou executiv.

Romii sunt, într-un sens, opusul absolut al maghiarilor. Dacă UDMR a fost un bloc de neclintit, romii s-au împrăștiat inițial în multe organizații, ca și cum ar fi vrut să se asigure că nicicând una dintre ele nu va fi în stare să treacă de pragul electoral. De prin 2004 intră-n alegeri în mod regulat doar Partida Romilor, dar ea reușește să trimită un singur deputat în Camera Deputaților, precum croații sau ucrainenii. De două ori mai puțini decât maghiarii conform datelor din recensăminte, romii apar în estimările unor sociologi ca fiind de două sau chiar de trei ori mai numeroși decât aceștia.

Reprezentarea lor politică este deficitară. Ungurii au avut mereu un lider național recunoscut, romii – niciodată. În schimb, nu le-a fost greu să-și găsească regi, ba chiar și-un împărat. Din câte se pare, democrația e o povară mai grea decât o coroană. Organizațiile civice ale romilor au produs expertiză și experți, dar nu și figuri politice veritabile. Iar numărul lor este infim în raport cu nevoile acestei populații, care a fost înrobită sute de ani, apoi împovărată de stigmat și, mai cu seamă, exceptând o infimă pătură, mult lovită de sărăcie. Convertirea politică a unor lideri civici ai acestei minorități a eșuat și ea. Pe la începutul tranziției, unii dintre ei visau o Romathan, dar au abandonat repede utopia. Că romii n-au o voce publică s-a văzut foarte bine ori de câte ori dosarul acestei minorități discriminate a fost abordat la nivel european. Le-au luat apărarea mai degrabă politicieni din celelalte state-membre decât de la noi, le-au pledat cauza mai curând birocrații europeni decât șefii de stat și de guvern. Romii sunt, însă, prea prezenți pentru

a fi absenți. Nu e un joc de cuvinte, ci o aproximare crudă a realității.

Statul român a făcut, totuși, gesturi simbolice care-i privesc direct. Recunoașterea Holocaustului i-a inclus printre victime și pe romi, alături de evrei. Unele decizii guvernamentale n-au fost doar simbolice: multe facultăți au oferit, de pildă, an de an, locuri „rezervate" pentru romi. Dar nici această „favoare", nici campaniile antidiscriminare n-au diminuat în chip semnificativ intoleranța față de ei.

Reprezentarea politică a minorităților a fost adeseori argument pentru propagarea în străinătate a tezei unei democratizări substanțiale a României postcomuniste. Nu trebuie, desigur, exagerat. Legitimitatea regimului este dincolo de orice îndoială. Nu și capacitatea sa de a diminua inegalitățile. Fiindcă acestea nu dispar doar acordând câte un fotoliu de deputat fiecărei minorități care nu trece pragul. Gestul politic trebuie dublat de intervenție socială.

Cât contează votul?

Democrațiile sunt astăzi electorale. N-au fost mereu așa. Secole de-a rândul, procedural vorbind, ele erau asociate cu tragerea la sorți. Se credea despre aceasta că asigură în chip perfect egalitatea, în timp ce alegerile – folosite, de altfel, pentru funcțiile executive, nu pentru cele deliberative – erau văzute ca o metodă aristocratică, întrucât disting pe unul mai bun de ceilalți. În epoca actuală, continuăm să considerăm că democrația este regimul egalității, pe care o înțelegem, însă, ca absență a discriminării în privința accesului la candidaturi, informare, campanie și votare. În treacăt fie zis, în ultimii ani, tragerea la sorți a fost reintrodusă în sistemele politice occidentale, ca modalitate de alcătuire a unor comitete de consultare civică, menite să redacteze o nouă Constituție (Islanda) ori să reflecteze la politici ecologice (Franța). Unii cred că ea ar fi și remediul perfect împotriva corupției, fiindcă sorții ar putea anula orice rețea construită cu scopul spolierii bugetului public.

Politica românească și-a început mariajul cu votul la începutul celui de-al patrulea deceniu din secolul al XIX-lea, când s-au organizat primele alegeri pentru deputații care reprezentau județele în adunările create de Regulamentele organice în Valahia și, respectiv, în Moldova. Numărul votanților era extrem de scăzut: nici măcar

opt sute în 1831–1832, când s-au ales primele „mădulare", cum li se zicea deputaților. La plebiscitul de la 1864, alegătorii erau deja peste șase sute de mii: cifra nu trebuie să ne înșele, fiindcă în perioada aceea mai existau, totuși, colegii electorale cu câte un singur membru, care se convoca pe sine însuși, prezida comisia de numărare a propriului vot și declara candidatul ales cu unanimitate... Pragul de un milion de votanți este depășit înaintea Primului Război Mondial, dar numai 10% dintre ei alegeau direct, iar restul prin interpuși sau, cum li se spune în sistemul american de azi, „mari electori". Scrutinul universal direct va fi inaugurat în România abia în 1919. Optsprezece ani mai târziu, când se încheia epoca democrației interbelice, găsim aproape 4,7 milioane de bărbați majori pe listele electorale, iar în 1946, când încep să voteze și femeile, se ajunge la aproape opt. După 1990, corpul electoral a variat între 16,3 și 18,6 milioane de cetățeni.

Cifrele acestea vădesc destul de clar cât contează votul în societatea noastră. Amenajarea lui practică a cunoscut o evoluție sinuoasă. Cine citește gazetele din timpul campaniilor în vederea alegerilor va descoperi că, în primul secol electoral, secretul votului nu era asigurat, ceea ce genera și violență. Azi nimeni nu-l mai pune la îndoială. În schimb, o altă modalitate a votului, și anume obligativitatea, nu a funcționat decât vreo două decenii, în epoca interbelică, ce-i drept fără a spori procentajul de alegători prezenți la urne. În comunism, când se vota, deși doar PCR depunea candidaturi, exprimarea opiniei era definită ca un gest de „responsabilitate față de țară și partid". În vremurile postcomuniste, de câte ori a fost invocată ca o soluție la absenteism, obligația de a merge

la urne a părut să fie de-a dreptul ridicolă. Nu e, dacă ne uităm la unii dintre europeni – belgienii, bulgarii, cipriotii, grecii sau luxemburghezii –, care consideră că dreptului de vot îi corespunde o datorie de a te exprima. E, în schimb, caraghioasă nostalgia votului cenzitar, avansată de comentatori decepționați de evoluții recente ale societății românești și care cred că soluția problemelor de astăzi ar putea veni de la limitarea accesului la urne.

Formulele electorale au fost și ele subiect al unor schimbări frecvente. În ultimii treizeci de ani, s-au încercat mai multe variante de sisteme de vot atât la nivel local, cât și la nivel național. Pentru alegerea primarilor s-a folosit, mai întâi, scrutinul majoritar în două tururi, apoi a fost îmbrățișat cel într-un singur tur, iar din 2016 încoace multe voci solicită revenirea la formula anterioară. Modificări s-au produs și în privința ratei de participare: la debutul tranziției, primul tur nu era validat decât dacă majoritatea alegătorilor ajungeau să voteze; ulterior, pragul acesta a fost abandonat, iar acum e posibil să alegi un primar și dacă vin la urne doar 15% din cetățeni. Președinții consiliilor județene au fost desemnați câțiva ani buni în mod indirect, cu sprijinul majorităților din fiecare consiliu, iar din 2008 se utilizează pentru ei alegerea directă într-un tur. În cazul celor două camere, modul de scrutin a fost bazat pe liste și pe distribuirea mandatelor proporțional cu scorul fiecărui partid. Excepție au făcut două alegeri – cele din 2008 și din 2012. Atunci a fost folosit un mod mixt, în care câștigai un mandat dacă obțineai majoritatea simplă în niște subdiviziuni ale circumscripțiilor numite colegii sau, în cazul candidaților care nu aveau un asemenea scor, pe baza unei distribuiri proporționale realizate după ce se

cumulau – în fiecare județ și la nivel național – voturile fiecărui partid ce propusese candidaturi în unele colegii sau în toate. Singurele alegeri rămase neschimbate sunt cele reglementate în mod expres în Constituție, și anume prezidențialele, pentru care este prevăzută o variantă de scrutin majoritar în două tururi. Condiția pentru a te impune din primul este „foarte tare": ai nevoie de 50%+1 din totalul celor înscriși. Nu al celor care votează efectiv, ci al celor care apar pe liste.

Schimbări frecvente în regimul electoral au fost și-n trecut. Pare a fi o specialitate românească. Între cele două războaie mondiale a fost și mai rău: cetățenii din Vechiul Regat și din Basarabia au votat de trei ori după un mod de scrutin foarte liberal, împrumutat de la belgieni și luxemburghezi, care le îngăduia să aleagă candidați de pe diverse liste de partid – se chema vot panașat –, iar transilvănenii și bucovinenii – după regulile britanice *the first past the post*, adică primul clasat câștigă mandatul. Abia în 1926 a fost unificat regimul electoral: între altele, i s-a adăugat și o găselniță italienească, împrumutată de la Benito Mussolini, și anume „o primă electorală" acordată învingătorului. Cine ieșea pe primul loc căpăta automat jumătate din mandate și doar cealaltă jumătate se distribuia proporțional cu rezultatele obținute. Se căuta în acest fel stabilitate. N-a fost să fie. Scena politică a fost și mai instabilă ca înainte.

Am moștenit de la interbelici o iluzie: aceea că soluția oricărei probleme politice este schimbarea din temelii. E, în fond, o pasiune revoluționară. Ea a fost la lucru și-n vremurile recente, stimulând discursurile despre „votul uninominal". Dezbaterea a fost confuză, fiind afectată de o mare neînțelegere, și anume că o caracteristică a

circumscripției ar determina calitatea aleșilor. Uninominal este un termen ce indică faptul că într-o circumscripție este distribuit un singur mandat. Alternativa e circumscripția plurinominală, cea în care sunt alese mai multe persoane, nu una singură. La începutul anilor 2000, „uninominal" a devenit la noi stindardul care i-a reunit pe toți cei decepționați de calitatea clasei politice. Ei considerau că originea răului este utilizarea listelor de candidați stabilite de partid. Soluția propusă pentru a remedia toate defectele a fost inventarea colegiilor cu un singur loc.

Efectele schimbării au fost cu totul altele decât cele scontate: nu numai că ameliorarea mult așteptată a calității elitelor nu s-a produs, dar introducerea noului dispozitiv electoral a creat aberații și-n 2008, și-n 2012. Prima dată, partidul care a avut cele mai multe voturi a obținut mai puține mandate decât cel clasat al doilea, contrazicând astfel filozofia reprezentării proporționale ce fusese proclamată drept principiu al „revoluției". La a doua sa aplicare, modul de scrutin a generat o expandare a parlamentului cu peste o sută de mandate, din pricina suprapunerii a două reguli contradictorii de transformare a voturilor în mandate. Cu trei ani mai devreme, cetățenii aprobaseră proiectul reducerii numărului de parlamentari de la 469 la 300 iar acum, „revoluția uninominală" le oferea 588. Se înțelege de ce în 2016 „s-a schimbat schimbarea", adică s-a revenit la listele blocate, care nu îngăduie cetățeanului să intervină absolut deloc, precum în sistemul de vot panașat, amintit mai sus.

Eșecul acestei schimbări radicale ne oferă o temă de reflecție însemnată. Termenul-cheie de la care ar trebui să pornească dezbaterea nu e uninominal. Și, de fapt,

nu-i vorba despre un termen, ci despre doi, și anume cuplul majoritar–proporțional. Aceștia desemnează cele două mari „filozofii" ale votului între care orice societate politică e obligată să aleagă. Un scrutin majoritar – indiferent că este organizat într-un tur sau în două – are un singur învingător. În prima variantă, este folosit în țările de tradiție anglo-saxonă și, întrucât conduce la polarizarea scenei politice și la un sistem cu două partide, are drept rezultat crearea unei majorități la urne. De aici îi provine numele, dar și renumele: acela de a degaja un învingător clar. Cealaltă filozofie, ce subîntinde sistemele de vot proporționale, urmărește un scop diferit, adică reprezentarea cât mai fidelă a diversității din societate, în particular obținerea unei corespondențe „cât mai perfecte" între procentajul de voturi dobândite de către un partid și procentajul de mandate care îi revin la distribuire. Dacă ecologiștii sunt votați de 11% dintre alegători, algoritmul ar trebui să le asigure 11% dintre mandate. În schimb, dacă modul de scrutin e majoritar, cele 11% se pot transforma în zero mandate, fiindcă nu poți câștiga o competiție cu acest scor decât dacă toți ceilalți participanți au mai puțin decât tine, situație extrem de improbabilă în teorie și imposibilă în practică.

În principiu, e bine să alegi fie un mod de scrutin, fie pe celălalt. Unul dintre efectele lor este degajarea unui anume stil politic: întrucât fragmentează câmpul politic – uneori la extrem, adică în 5, 6, 7 sau chiar mai multe fracțiuni –, formulele de reprezentare proporțională (RP) obligă la cooperare. Invers, întrucât polarizează, un scrutin majoritar secretă confruntare cvasi-permanentă.

Ce relevanță au toate acestea pentru situația din România? Una foarte mare. La noi, alcătuirea parlamentului

s-a făcut urmând o filozofie RP. Inclusiv, așa cum spuneam, în perioada interbelică. Fragmentarea parlamentului este mai accentuată în vremea noastră decât în urmă cu o sută de ani. Ce lipsește acum și ce a lipsit și atunci este disponibilitatea pentru compromis. Termenul acesta are o conotație negativă. În democrațiile care au adoptat scrutinul proporțional, el este considerat o virtute. România e altfel, fiindcă fragmentarea este însoțită de confruntare permanentă, stilul tipic celeilalte filozofii electorale. Alegem deputații și senatorii, consilierii locali și județeni cu ajutorul unor formule de vot proporționale, dar împărțim lumea în „ai noștri" și „ai lor". Imaginarul politic este amenajat ca și cum ar exista doar două tabere, aflate în permanent conflict.

Una dintre definițiile populismului pornește tocmai de la constatarea unei asemenea discrepanțe: o scenă politică diversă, structurată în mai multe grupuri, este simplificată la maximum și transformată într-un spațiu politic în care orice întrebare are un singur răspuns. Cine nu-l acceptă este aruncat automat în categoria „ceilalți". Un asemenea dispozitiv intelectual diminuează valoarea votului.

Nu există la noi o tabără populistă, de dreapta sau de stânga. Găsim, în schimb, figuri populiste și-n partidele de stânga, și-n cele de dreapta, și-n cele pro-europene, și-n cele anti-europene. În plus, alianțele electorale fragile, ca și existența unor coaliții guvernamentale care n-au fost supuse nicicând unui test electoral au relativizat frontierele politice și au diminuat riscul unui comportament centripet, adică al apariției unei forțe nu doar populiste, ci și radicale. Mișcările antisistem au avut un succes limitat, dar nu-i exclus ca într-o bună zi altele să

producă o criză majoră. Partidul România Mare a adunat în 2000 o cincime din voturile exprimate. Mulți se tem că, un sfert de secol mai târziu, performanța aceasta ar putea fi repetată – ba chiar, zic unii, depășită – de Alianța pentru Unirea Românilor.

De ce unii merg la urne mereu, iar alții niciodată?

În mai 1990 s-au ținut primele alegeri libere. La două luni după cele pe care le anunțaseră Ceaușescu și tovarășii săi din Comitetul Central. Într-adevăr, dacă nu s-ar fi produs revoluția, România ar fi cunoscut în martie 1990 un nou episod ridicol, în care cetățenii aveau de validat, în circumscripții uninominale, candidații propuși de PCR în alegeri pentru Marea Adunare Națională. Din 1975, partidul unic începuse să practice un sistem pe care și nemții din Republica Democrată sau ungurii îl adoptaseră cu câțiva ani mai înainte, și anume: într-o circumscripție erau înscriși doi sau chiar trei candidați, toți susținuți de partidul comunist. Ei aveau întotdeauna același profil profesional, același statut social și același rang politic: nu se înfruntau, altfel zis, un medic și un scriitor, sau un țăran dintr-o Cooperativă Agricolă de Producție cu un director de întreprindere de țevi, nici un strungar de la Griviția Roșie cu secretarul de partid al județului Olt. Nu, cetățeanul comunist avea de ales între actorul Octavian Cotescu și actorul Silviu Stănculescu, între un inginer-șef și alt inginer-șef, între rectorul de la ASE și cel de la academia de partid „Ștefan Gheorghiu". Revoluția a aruncat la coș acest sistem absurd de concurență simulată și a făcut posibil un pluralism real. Unul care nu le îngrădea participarea nici măcar

responsabililor politici ai vechiului regim. O proclamație adoptată la Timișoara în martie și susținută zi de zi, între aprilie și mai, de către protestatarii anticomuniști din Piața Universității, a cerut ostracizarea activiștilor PCR, inclusiv a foștilor deputați din caricatura de parlament comunist ori a diplomaților ceaușiști. Legea electorală nu a prevăzut, însă, lustrația, așa că au putut să intre-n competiție și unii dintre cei care-l votaseră președinte pe Ceaușescu în Marea Adunare Națională. Contrazicând punctul de vedere al revoluționarilor timișoreni și al manifestanților bucureșteni, feseniștii, majoritari în CPUN, au afirmat că orice fost comunist se poate converti la democrație.

Dezbaterea despre candidaturi a fost doar una dintre cele care au animat atunci societatea. Altele priveau partidele ori procedura votării. „Ce se petrece când scrutinul nu e o maimuțăreală?", se întrebau alegătorii, care nu cunoscuseră o viață politică liberă. Așa se explică mobilizarea extraordinară de la primele alegeri. Ca să voteze, cetățenii au stat la cozi, pe care nu le vedeai vreodată în comunism în astfel de împrejurări. Peste tot se întâmplă la fel atunci când popoarele se eliberează de tiranie: și tunisienii sau kosovarii au așteptat ore-n șir până să voteze, imediat după ce au scăpat de dictatorul Ben Ali și, respectiv, de dominația tiranică a sârbilor. La noi, peste 86% dintre cetățeni au mers la urne pe 20 mai 1990. Niciodată în perioada interbelică nu fusese atins un asemenea record. Acum aveai de unde alege: în locul unei consultări electorale mimate de la cap la coadă, se organiza acum una în care puteai opta între 71 de liste diferite.

Campania nu mai era, ca-n comunism, un monolog despre nesfârșite „realizări ale socialismului", ci o confruntare în care fiecare căuta să atragă atenția așa cum putea. Unii erau patetici, alții – pragmatici, iar democrația era un magnet pentru cetățeni. Scena politică era, desigur, dezechilibrată în favoarea Frontului Salvării Național, care a obținut același procentaj cu cel al Blocului Partidelor Democratice din noiembrie 1946, dar se dovedea a fi o scenă foarte vie. Nu te plictiseai dacă deschideai televizorul, mai ales că TVR trecuse de la un program de două-trei ore pe zi la unul neîntrerupt.

Participarea electorală a rămas la cote înalte în anii nouăzeci: trei din patru cetățeni au mers la urne în acea perioadă. La fel ca peste tot în lume, cele mai multe absențe se înregistrau în rândul tinerilor între 18 și 25 de ani, iar cei mai activi, electoral vorbind, erau cetățenii care depășiseră 65 de ani. Odată cu consolidarea democrației, ca și-n alte locuri, participarea a început să scadă, ajungând la două treimi din corpul electoral în 2000 și coborând până la 40% la alegerile parlamentare din 2008 sau din 2016. În 2020, doar o treime din cei înscriși pe liste au mai votat pentru cele două camere. La prezidențiale și la locale s-au înregistrat rate ceva mai mari, oscilând în jurul pragului majorității.

O explicație a scăderii este, desigur, de ordin demografic și administrativ. Devii alegător în momentul în care împlinești 18 ani. Numele îți este înscris în chip automat în registrul votanților. În schimb, registrul nu elimină la fel de prompt persoanele decedate. Așa a fost mai mereu din secolul al XIX-lea până astăzi. Chiar dacă, în ultimii treizeci de ani, țara a înregistrat un declin al nașterilor, numărul alegătorilor de pe liste n-a scăzut.

Dimpotrivă. La scrutinul din 2019, urcase la aproape 19 milioane (față de 17,2 în 1990). Pe de altă parte, din pricina emigrației masive și a votului organizat exclusiv în clădirile ambasadelor sau consulatelor României, numărul efectiv al celor care puteau vota s-a diminuat mult. Participarea s-a calculat, însă, în continuare ca și când toți cetățenii ar fi avut acces egal la urne. Nu a fost deloc așa. S-a ajuns în situația în care unii voiau să își exprime opțiunile la Paris, Londra sau Bruxelles, se așezau la cozi preț de 4, 5 ori 6 ore și, din motive strict logistice, n-ajungeau să voteze. De fapt, abia din 2016 cetățenii care nu locuiesc în țară – așa-numiții „români de pretutindeni" – au putut vota prin corespondență ori în mai multe zile la consulate și ambasade. Rata participării în străinătate a sporit de la 61 de mii în 2012, la 110 mii patru ani mai târziu și la 262 de mii în 2020. Pare încă extrem de puțin, dacă ținem seama de mulțimea de români ce locuiesc în diaspora, dintre care un milion dețineau, în primăvara anului 2023, așa-numitele „pașapoarte cu domiciliu în străinătate".

În câteva ocazii, consultările electorale au fost boicotate. Prima dată s-a întâmplat la referendumul de validare a Constituției din decembrie 1991, la apelul PNȚCD: așa s-a ajuns la „doar" 10,9 milioane de voturi, cu vreo cinci mai puține decât fuseseră la scrutinul din mai '90. Pe când era premier, C. Popescu-Tăriceanu le-a cerut simpatizanților lui să nu participe la o consultare, în noiembrie 2007: era vorba despre un referendum care trebuia să tranșeze problema modului de scrutin. Un boicot cu un impact mult mai mare a fost cel din iulie 2012, tot de la un referendum: era vorba despre a doua suspendare a lui Traian Băsescu, iar cota de participare a rămas sub

50 de procente, salvându-l astfel pe președinte de la demitere. În 2018, la o consultare a cetățenilor care viza modificarea Constituției, s-a înregistrat cea mai mare rată de absenteism, deși formațiunea care solicita boicotul – Uniunea Salvați România – avea în acel moment o influență redusă în parlament: doar doi din zece cetățeni au ajuns la urne. Recordul absolut, greu de depășit, este foarte vechi: a fost stabilit la alegerile pentru adunarea ad-hoc din Moldova din 1857, când unioniștii au simțit că pierd dacă votează, așa că au descurajat participarea într-atât încât în unele colegii prezența a fost de opt procente...

În vremurile noastre, participare foarte slabă a fost la alegerile europene. Nici măcar 30% n-au venit la primele două scrutine care trimiteau deputați români în Parlamentul European. În fine, la alții a fost și mai rău: slovacii vor fi greu de întrecut în privința chiulului electoral, fiindcă la alegerile pentru PE din 2014, 83% dintre ei au stat acasă. Și-n cazul lor, ca și-n al nostru, explicația dezinteresului este, de fapt, banală: partidele erau de acord în privința chestiunilor europene. Atunci când e consens între politicieni, participarea la vot scade: de ce să mergi la un scrutin ca să alegi între inși care-ți spun riguros același lucru? Când există o miză, adică o controversă, participarea urcă. Așa s-a întâmplat la alegerile noastre europene din 2019, care au fost un test pentru partidul de la guvernare, prezența fiind stimulată și de un referendum despre politici anticorupție, convocat de către președinte: participarea a urcat de la 31%, cât fusese în 2014, la 51,2%, procent care se va dovedi mai mare decât la prezidențialele ținute șase luni mai târziu.

Dar de ce unii merg mereu la vot, iar alții doar uneori ori chiar niciodată?

Dezamăgirea politică este sursa principală a absenteismului. Ca, de altfel, și a lipsei de fidelitate față de un candidat. Unele evoluții sunt de-a dreptul dramatice. Opțiunile favorabile primului președinte postcomunist au descrescut scrutin după scrutin, ajungând de la peste 12 milioane de voturi în 1990 la patru milioane zece ani mai târziu. E ceva, nu? Când comparăm, așa cum am făcut și pentru Iliescu, sprijinul acordat lui E. Constantinescu la turul întâi al prezidențialelor, constatăm că în 1996 el fusese abandonat de unii dintre votanții din 1992. S-au răzgândit aceștia în turul decisiv și l-au făcut președinte? Probabil că, în majoritatea lor, au făcut-o. Revenirea e întotdeauna posibilă. Mai ales că, la un scrutin în două tururi, în primul alegi cu adevărat, iar în al doilea doar tranșezi între cei doi competitori rămași în cursă. Realinierile sunt și ele un capitol foarte spectaculos. Sunt frecvente atunci când partide sau alianțe influente sunt slăbite ori ajung chiar să fie înlocuite cu totul.

Primul deceniu postcomunist a avut trei actori relevanți care, după 2000, au dispărut: este vorba despre Partidul Național Țărănist Creștin Democrat, Partidul Unității Naționale Române și Partidul Social Democrat Român. PNȚCD a fost „nucleul dur" al anticomunismului, asumat de Convenția Democratică, învingătoare în alegerile din 1996, PUNR a fost expresia naționalismului anti-maghiar, care a introdus în spațiul politic un clivaj etnic, iar PSDR a reluat tradiția stângii democratice dinainte de al Doilea Război Mondial. După alegerile din 2000, cele trei partide au dispărut, pe diverse căi – fie n-au mai trecut pragul, fie s-au topit în alte partide. Unde

s au dus alegătorii lor? Nu știm cu precizie, dar e clar că unii dintre ei, decepționați de manevrele liderilor, au preferat să stea acasă. Alții s-au reorientat.

Candidații la președinție au ușurat transferul simpatiilor. De pildă, bazinul electoral al lui T. Băsescu a fost alimentat la prima sa victorie prezidențială din două surse principale – votanți PNL și votanți PD – care nu avuseseră niciodată în scrutinele anterioare un candidat comun în turul întâi. Dar au intrat în bazinul său și foști alegători PNȚCD, care s-au aliniat taberei anti-PSD întrucât erau anticomuniști, ca și unii dintre PUNR-iști, care se învecinaseră ideologic în Ardeal cu votanții democrați, sau foști pesederiști care n-au acceptat să fie pesediști, după ce formațiunea lor s-a unit cu cea a lui Iliescu și Năstase.

Alegerile prezidențiale din 2014 ne îngăduie să observăm o altă dimensiune a fenomenului realinierilor și, prin el, a participării. Intrat în PNL cu doar câteva luni înainte de scrutinul pentru Palatul Cotroceni, Klaus Iohannis a recuperat nu numai electoratul care votase în 2009 cu candidatul național-liberal, dar și votanții care optaseră pentru adversarul principal al acestuia, și anume candidatul PDL, formațiune care fuziona în 2014 cu PNL, sub numele acestuia. Un politician „parașutat" într-un partid a produs sinteza unor electorate distincte.

Știm, în schimb, foarte puține lucruri despre alegătorii care au pus ștampila mereu pe numele perdanților sau despre cei decepționați de candidații trimiși la Cotroceni cu sprijinul lor și care, după o vreme, nu mai merg la urne. Sunt subiecte neexplorate, fiindcă nu avem la dispoziție biografii de vot și, cu atât mai puțin,

profiluri-tip ale alegătorilor. Ce știm este că, în unele momente, dezamăgirea votanților a atins cote înalte. S-a ajuns până în punctul în care tineri cetățeni defilau mândri cu tricouri pe care scria: „mă p.ș pe el de vot". Mișcările civice din ultimii ani n-au condus la o sporire a participării și, deocamdată, nici la o realiniere spectaculoasă.

Ce-am decis la referendumuri?

Dacă de la mijlocul secolului al XIX-lea până în 1989 românii au fost chemați de șase ori la referendumuri – unora dintre ele li s-a spus plebiscite! –, în epoca postcomunistă am avut opt asemenea consultări. De ce au fost așa de numeroase? Ce anume s-a hotărât în fiecare caz în parte? E vreo legătură între cele din vremea noastră și referendumurile mai vechi?

Primul care a folosit acest controversat instrument al politicii moderne a fost Alexandru Ioan Cuza. În primăvara lui 1864, domnitorul a intrat în conflict cu Adunarea. Deputații îl destituiseră pe premierul Mihail Kogălniceanu, care voia să treacă o lege agrară considerată „revoluționară". Așa că principele, care îl susținea pe cel demis, a dizolvat camera și i-a chemat pe dorobanți să-i evacueze pe deputați din sala în care deliberau. Peste o săptămână, circa 684 de mii de alegători veneau la urne ca să spună dacă sunt de acord cu așa-numitul Statut Desvoltător al Convenției de la Paris. Prin acest text cu valoare constituțională, Cuza inventa Senatul și fabrica o lege electorală care dădea întâietate alegătorilor din orașe, deschiși la modernizarea țării. Doar 1.307 de cetățeni i s-au opus, numele lor fiind înscrise pe o listă specială.

După aproape doi ani, în martie 1866, un corp de votanți cam de aceleași dimensiuni era chemat să decidă

dacă voia desemnarea lui Carol I ca „principe suveran al Principatelor Unite". Consultarea se ținea la circa o lună după ce Cuza fusese debarcat, iar deputații și funcționarii statului îi juraseră credință unui frate al regelui Belgiei, pe nume Filip de Flandra. Care n-a acceptat, însă, preluarea guvernării românilor. Plebiscitul era organizat, de aceea, pentru a bătători drumul unui Hohenzollern spre tronul de la București cu ajutorul voinței populare. Rezultatul a fost mai mult decât clar: doar 224 de români au zis „nu", în vreme ce 685.969 – „da". Am luat, totuși, ceva și de la mofturosul belgian, și anume Constituția țării sale, cea mai liberală din câte s-au scris în Europa.

Este unul dintre motivele pentru care, vreme de șapte decenii, poporul n-a mai fost deranjat cu referendumuri, fiind invitat doar la alegeri. În februarie 1938, Carol II a propus țării o nouă Constituție. Făcea asta după ce hotărâse să nu mai convoace parlamentul ales în decembrie 1937 și numise membrii unui guvern căruia i s-a zis „tehnocrat", deși-l avea în frunte pe patriarh. Care înlocuise în funcție un poet, Octavian Goga. Votul la plebiscit era obligatoriu și a durat de la opt dimineața la cinci după-amiaza. Înainte de scrutin, s-au ținut slujbe, iar pe străzi au defilat, zicea o gazetă, „școli, străjeri și premilitari cu muzici". Aproape 4,3 milioane de cetățeni au fost de partea domnitorului și numai 5.483 figurează în scripte ca potrivnici. Constituția astfel aprobată a fost în vigoare doar doi ani și șapte luni.

Cel care a suspendat-o, Ion Antonescu, a organizat și el, dar nu un singur referendum, ci două. Cetățeanul a fost întrebat, în ambele ocazii, dacă „aprobă chipul cum mareșalul a condus Țara de la 6 septembrie 1940". Era data preluării puterii. Prima consultare s-a ținut între

2 și 5 martie 1941, a doua trebuia să dureze din 9 până-n 12 noiembrie, dar a fost prelungită cu trei zile, întrucât dictatorul de dreapta a văzut că mobilizarea era slabă și nu îngăduia așa ceva, fiindcă ocupase între timp teritorii ce votau și ele. A avut, până la urmă, de partea lui 3,4 milioane de cetățeni, după ce adunase – cu jumătate de an mai devreme – 2,9 milioane de sufragii. A fost singura dată în istoria noastră când alegătorii au venit la urne încolonați în ordine alfabetică: cei al căror nume începea cu litere de la A la L au mers la secțiile de vot doar dimineața, iar celor de la M la Z le-au fost rezervate după-amiezile. Numărul celor care s-au împotrivit a fost, în martie, de 2.996, iar în noiembrie – de 68. Un record, nu-i așa? „Unanimitatea țării s-a așezat alături de mareșalul Antonescu", nota un cronicar al acelor vremuri.

Recordul a fost bătut în vremea lui Ceaușescu, într-o zi când nici măcar o singură voce nu a mai fost împotrivă. Se întâmpla în toamna lui 1986. Secretarul general al PCR a modificat mai întâi Constituția, fiindcă aceasta nu prevedea organizarea de referendumuri. Tema supusă aprobării populare era formulată așa: „reducerea cu 5% a armamentelor, efectivelor și cheltuielilor militare ale României". Țara era pe atunci membră a Pactului de la Varșovia, alianță îndreptată împotriva NATO. În orașe se făcuseră deja mitinguri pentru pace, dar dictatorul de stânga a vrut cu tot dinadinsul să arate că are parte de susținere totală, așa că i-a consultat cu privire la cei 5% și pe tinerii cu vârste între 14 și 18 ani. Statisticile sunt realmente șocante: n-ar fi lipsit de la apelul referendar decât 4 adolescenți și 233 de adulți. 17.650.974 de români au zis „da" și nu s-a consemnat nici măcar un „nu". Peste

trei ani, mult plebiscitatul Ceaușescu era împușcat la Târgoviște.

În deceniile postcomuniste, referendumurile au fost tot atât de numeroase ca și scrutinele prezidențiale. Primul dintre ele a privit, din nou, o Constituție. Este vorba despre cea discutată în primul parlament ales după căderea regimului comunist, în care două treimi din deputați erau de la Frontul Salvării Naționale. Așa cum notam deja, țărăniștii au cerut atunci boicotarea referendumului de aprobare, între altele fiindcă nu s-a pus la vot în chip explicit și distinct forma de guvernământ, adică alegerea între republică și monarhie. N-au avut prea mult succes. Peste 8,4 milioane de alegători au fost de acord, pe 8 decembrie 1991, cu noul act fundamental, iar 2,2 milioane s-au declarat contra. Diferența dintre tabere era semnificativă, dar a fost, totuși, prima dată când împotrivirile au depășit o cotă ridicol de mică.

În octombrie 2003, a avut loc un referendum de validare a unor modificări constituționale. Unele articole noi afirmau supremația dreptului european asupra celui național, în vederea aderării la UE. Dar miza cea mai însemnată a referendumului, din punct de vedere al politicii interne, a privit durata mandatului prezidențial, care a crescut de la patru la cinci ani. Guvernul acelei perioade, unul social-democrat, s-a dat peste cap ca să aducă la urne jumătate din corpul electoral, fiindcă atât era pragul necesar pentru ca rezultatul să fie valid. Programată într-o sâmbătă, consultarea a fost prelungită și pentru a doua zi, ca să se obțină miraculosul procent. Plecați la vânătoare de cetățeni, organizatorii au plimbat urnele prin cinematografe, bâlciuri, baruri și parcări.

Numărul celor care s-au opus revizuirii a fost de zece ori mai mic decât al celor care au fost de acord cu ea.

În 2007, mașinăria s-a pus din nou în mișcare. De data aceasta, a fost vorba despre suspendarea președintelui Traian Băsescu. Procedura mai fusese lansată și în 1994, împotriva lui Ion Iliescu, dar în acel an parlamentarii ascultaseră de avizul formulat de Curtea Constituțională, care a considerat că nu sunt motive pentru a-l pedepsi pe șeful statului atât de aspru. Așa că nu s-a ajuns la un vot popular, prevăzut ca mecanism de confirmare a deciziei luate în camerele reunite. Treisprezece ani după aceea, CCR a decis că nu e îndreptățită nici suspendarea președintelui Băsescu, dar 322 de deputați și senatori au votat-o totuși. La urne n-au venit decât 44,5% din alegători, așa că încercarea de demitere a fost invalidată, fiindcă era nevoie de majoritatea absolută a celor înscriși pe listele electorale. Dintre cei prezenți, 75% s-au opus suspendării.

Câteva luni mai târziu, șeful statului era cel care iniția o consultare populară. T. Băsescu a propus un nou mod de scrutin, mai precis i-a întrebat pe cetățeni dacă erau de acord ca, „începând cu primele alegeri care vor fi organizate pentru Parlamentul României, toți deputații și senatorii să fie aleși în circumscripții uninominale, pe baza unui scrutin majoritar în două tururi". Guvernul, condus de C.P. Tăriceanu, era împotrivă, așa că a forțat demobilizarea, organizând, de pildă, birouri de vot separate pentru referendum, deși în aceeași zi se țineau primele alegeri românești pentru Parlamentul European. Cum în privința noii formule electorale s-au pronunțat doar un sfert dintre cetățeni, consultarea n-a fost de nici un folos. Peste câteva luni, guvernul modifica sistemul

de votare, dar nu așa cum indicase la referendum o majoritate zdrobitoare a celor ajunși, până la urmă, la urne.

În noiembrie 2009, când avea loc primul tur al scrutinului prezidențial, Traian Băsescu a inițiat nu unul, ci două referendumuri. Primul dintre ele viza desființarea Senatului, iar al doilea propunea ca numărul maxim de parlamentari să fie de trei sute. Ambele propuneri au fost larg susținute: 72% din electori voiau o cameră, nu două, iar 83% credeau că ne descurcăm mai bine cu trei sute de aleși. Rezultatele au fost valide, fiindcă prezența a depășit pragul de 50% +1, dar legiuitorii le-au ignorat până în ziua de azi. Pretextul a fost acela că referendumul era doar consultativ. Solicitată să se pronunțe, Curtea Constituțională a indicat că orice viitoare revizuire va trebui să țină seama de rezultatul din 2009.

După trei ani, o nouă suspendare a aceluiași președinte și un scenariu identic: CCR a considerat că nu erau motive pentru o asemenea decizie, majoritatea anti-Băsescu a zis că vrea, totuși, să-l demită și a validat în parlament suspendarea, iar la secțiile de votare au ajuns numai 46% dintre cei înscriși pe liste. A existat însă o diferență față de 2009: în proporție covârșitoare, cei veniți la urne, în ciuda boicotului cerut de Băsescu și aliații săi, s-au pronunțat în favoarea demiterii. Nemulțumiți că nu le-a ieșit nici de data asta mașinațiunea, fiindcă pragul de confirmare n-a fost atins, adversarii președintelui au vrut să modifice listele electorale după ce consultarea se ținuse deja. N-au reușit. Ar fi fost ceva unic în lume! Totul a fost un circ, ale cărui ecouri nu s-au stins nici acum.

Actualul președinte a fost și el amenințat, de câteva ori, cu suspendarea. Deocamdată, a fost scutit de o așa emoție. A propus, în schimb, la începutul lui 2017, un

referendum despre lupta anticorupție. Parlamentul a avizat propunerea, dar Iohannis a amânat organizarea lui, deși unele grupuri care au mobilizat strada în aceeași perioadă i-au cerut să cheme urgent cetățenii în secțiile de votare. Situația era nouă: de obicei, s-a trecut repede la fapte, când a venit vorba să fie întrebat poporul. Până să se hotărască șeful statului, o coaliție de biserici a provocat, cu susținerea principalelor partide – PSD și PNL – și a unui număr de trei milioane de cetățeni, un referendum care viza modificarea articolului constituțional ce definește familia. Se urmărea confirmarea definiției tradiționale a căsătoriei, ca uniune între un bărbat și o femeie. Întreprinderea s-a dovedit un eșec: deși 3,5 milioane de cetățeni au fost de acord în octombrie 2018 cu propunerea inițiatorilor și doar 250 de mii s-au declarat împotrivă, rezultatul a fost neconcludent, fiindcă pragul de participare – deși scăzut de-acum la 30% – n-a fost atins. Peste câteva luni, Klaus Iohannis a ținut, simultan cu alegerile europene, și referendumul anticorupție mult așteptat: întrebați dacă sunt de acord cu interzicerea amnistiei și grațierii pentru infracțiuni de corupție și cu interzicerea adoptării de ordonanțe de urgență în chestiuni de justiție, electorii l-au sprijinit pe președinte.

Aceasta este o constantă a istoriei noastre politice: referendumurile au fost legate de capul statului. Care a ieșit tot timpul învingător din asemenea experiențe. Chiar dacă, așa cum am menționat, succesul a fost trecător.

Există vreun secret al reușitei în alegeri?

Din 1990 până în 2020 au depus candidaturi la alegerile legislative, singure sau în alianță, 226 partide politice și uniuni ale minorităților. 60% dintre ele au făcut-o o singură dată. Unele dintre acestea au fuzionat cu partide mai puternice, dar cele mai multe au dispărut pur și simplu imediat după ce au consumat o primă aventură la urne. De fapt, doar treisprezece organizații au fost nelipsite de la cele nouă scrutine: între ele sunt numai două partide – PNL și Partidul Ecologist Român –, restul de unsprezece reprezentând minoritățile naționale. Și mai interesant este faptul că numai zece din cele 226 de formațiuni politice înscrise în alegeri au reușit să treacă un test considerat elementar pentru soliditatea unui partid, și anume să intre în parlament de minimum trei ori. Pătrunderea în cele două camere este condiționată, începând din 1992, nu doar de numărul total de mandate ce pot fi distribuite, ci și de un prag electoral fixat inițial la trei procente și urcat, începând de la alegerile din 2000, la cinci la sută și, respectiv, opt-zece la sută pentru alianțele politice, în funcție de numărul partenerilor asociați.

Care sunt cele zece partide merituoase?

Majoritatea nu mai există sau au o existență foarte precară. Partidul Ecologist Român și Partidul Unității Naționale Române au avut aleși în primele trei parlamente,

nu și-n următoarele. Așa cum indicam deja, PER a mai prezentat candidați și-n următoarele alegeri, în vreme ce PUNR, fondat și dominat de Gheorghe Funar, s-a fragmentat și apoi s-a topit în mai multe formațiuni, cu puțin timp înainte de intrarea României în UE.

Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat, condus în prima jumătate a anilor '90 de carismaticul Corneliu Coposu, a fost pilonul Convenției Democratice, având deputați și senatori tot după primele trei alegeri. Au urmat trei scrutine ratate. În 2012, PNȚCD a reușit un *come back* discutabil, în cadrul unei coaliții de centru-dreapta, obținând câte un mandat în fiecare cameră. A redevenit, apoi, irelevant, iar la ultimele alegeri s-a apropiat de PSD, principalul său adversar de la debutul tranziției.

O altă formațiune foarte activă în prima parte a epocii contemporane, dar care a trecut pragul numai din 1992 în 2004, este Partidul România Mare, condus de un fost poet de curte al cuplului Ceaușescu, Corneliu Vadim Tudor. Căderea sa electorală a fost la fel de spectaculoasă ca și-n cazul național-țărăniștilor: de la cele peste 2,2 milioane de voturi adunate în anul 2000, PRM a picat la 83 de mii de voturi în 2016 și la 38 de mii în 2020.

A dispărut cu totul și Partidul Conservator (PC), care a fost înființat în 1991, sub numele de Partidul Umanist Român (PUR), de către Dan Voiculescu, un colaborator dovedit al Securității. PUR/PC este un caz aparte: a căpătat statutul de partid parlamentar de cinci ori, între 2000 și 2016, de fiecare dată ca satelit al social-democraților. N-a avut prea mulți aleși cât să facă grupuri care să conteze în configurarea unor politici. A servit, însă, conturării unor majorități, de pildă în 2004, când și-a părăsit

aliatul din alegeri ca să intre-n guvern, drept pentru care i s-a spus „soluția imorală". Și-a folosit mereu brațul mediatic – Antena 3 – pentru șantaj și linșaj.

Refondat de Sergiu Cunescu, Partidul Social Democrat Român are, de asemenea, patru reușite, la primele patru alegeri postcomuniste. Parcursul e special, fiindcă mai întâi PSDR a câștigat accesul în cameră candidând singur, iar după aceea a avut câte zece deputați în cadrul a trei alianțe diferite: prima dată s-a găsit alături de PNȚCD, apoi a făcut cartel cu Partidul Democrat, iar la urmă s-a aliat cu Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), cu care a și fuzionat nu mult după scrutinul din 2000.

Născut din Frontul Salvării Naționale și aflat până în 2005 tot la stânga spectrului politic, Partidul Democrat a avut deputați și senatori între 1992 și 2012, la ultimele două alegeri din acea perioadă candidând sub numele Partidul Democrat Liberal, după ce integrase în rândurile sale o facțiune din PNL. În 2014, cu câteva luni înainte de prezidențiale, a fuzionat cu PNL, sub numele acestuia. Până atunci, PD/PDL candidase fie singur pe liste (1992, 2000 și 2008), fie în coaliții la celelalte scrutine – aliniindu-se cu PSDR în 1996, cu PNL în 2004 și cu PNȚCD și Forța Civică în 2012.

Național-liberalii au lipsit doar din camerele alese în 1992, atunci când au avut nesăbuita idee de a-l propune drept candidat la președinție pe fostul rege Mihai și când s-au retras din Convenția Democratică din România, după ce participaseră la locale în cadrul acestei alianțe anticomuniste. Liberalii au redevenit membri ai CDR în 1996, urmând apoi un parcurs sinuos și având la fiecare scrutin un alt lider: singuri în 2000, sub conducerea lui

M. Ionescu-Quintus, aliați cu democrații patru ani mai târziu, când șef le era Theodor Stolojan, iarăși singuri în 2008, sub bagheta lui C. Popescu-Tăriceanu, în alianță cu PSD în 2012, după cum a vrut Crin Antonescu, din nou singuri în 2016, având la cârmă pentru prima dată o femeie – Alina Gorghiu, și în 2020, cu Ludovic Orban în frunte.

PSD a rezultat din contopirea facțiunii minoritare din FSN cu social-democrații tradiționali. E cel mai influent partid din România: excepțând alegerile din 2012 – când a obținut cel mai bun scor la urne, dar cu opt aleși mai puțin după distribuirea mandatelor –, această formațiune a avut întotdeauna cel mai mare grup parlamentar și-n Cameră, și-n Senat. S-a întâmplat așa inclusiv atunci când a fost învinsă de către coaliția din 1996, întrucât partidele componente ale CDR au alcătuit grupuri parlamentare distincte. Partidul din care a făcut parte Ion Iliescu și care a fost condus pe rând de Adrian Năstase, Mircea Geoană, Victor Ponta, Liviu Dragnea, Viorica Dăncilă și Marcel Ciolacu a câștigat în medie 124 de mandate de deputați în legislaturile din 1992 până acum, când Camera a avut între 329 și 412 fotolii. Comparația cu următoarele două grupări politice ne îngăduie să măsurăm influența lor reală: democrații au avut în medie 56 de deputați, iar național-liberalii – 60. Este interesant de constatat că fuziunea PDL-PNL nu a echilibrat raportul de forțe din parlament, în 2016, social-democrații obținând 154 de mandate în camera inferioară și 67 în cea superioară, față de 69 și respectiv 30, câte au adunat adversarii lor neo-penelișți. Abia în 2020 situația s-a ameliorat în favoarea național-liberalilor, care au crescut la 41 de mandate în Senat (față de 47 pentru PSD) și la 93 în

Camera Deputaților (față de 110, câte au adunat principalii lor competitori).

Cea de-a zecea formațiune care a pătruns în parlament de cel puțin trei ori este UDMR. De fapt, aceasta e singura care a avut aleși în toate cele nouă legislaturi de până acum. Media nu-i foarte mare – 23,5 deputați și 20,3 senatori –, dar constanța e remarcabilă, cu atât mai mult cu cât este vorba despre o organizație care a participat întotdeauna cu liste proprii, fără a se alia, altfel spus, cu vreo alta.

Strategiile electorale ale premianților enumerați nu urmează o regulă unică. Cei mai mulți au reușit combinând asocieri în alianțe electorale sau politice și participări pe liste proprii. Dacă luăm în seamă victoria în alegeri, nu simpla accedere în parlament, observăm că aceasta a aparținut de patru ori unor coaliții, și anume Convenției Democrate Române în 1996, Polului Democrat Social din România (alcătuit din PDSR, PSDR și PUR) în 2000, Uniunii Naționale PSD+PUR în 2004 și Uniunii Social-Liberale, având în componență PSD, PNL, Uniunea Națională Progresul României și PC, în 2012.

O caracteristică interesantă a sistemului politic din România este așa-numita partitocrație. Noțiunea descrie confiscarea scenei politice de către un număr limitat de formațiuni politice. Acestea blochează, de comun acord, accesul altor actori la reprezentare, pe diferite căi – constrângeri birocratice de constituire a unor noi partide, prag electoral ridicat, finanțare consistentă de la buget a grupurilor parlamentare etc. etc. În plus, cartelizate, partidele confiscă statul, profitând de subsidiile publice și de alte avantaje oferite de dominația exercitată asupra spațiului politic. Fenomenul acoperă intervalul 2000–2012,

adică trei legislaturi, o perioadă în care nici măcar un singur partid nou n-a reușit să pătrundă în vreuna din camere. Aceasta este, de asemenea, perioada în care patronajul politic – exprimat plastic cu ajutorul formulei „baronilor" locali – a atins apogeul. Jocul politic părea să fie controlat de o nouă „monstruoasă coaliție", care nu mai cuprindea – ca în 1866 – două partide, cel liberal și cel conservator, ci mai multe – PSD, PD/PDL, PNL și UDMR –, contestate de către un actor antisistem, PRM, dispărut după alegerile din 2008.

Există, de altfel, și un indice de fragmentare sau așa-numitul „număr efectiv de partide", care exprimă în mod sintetic profilul sistemului partizan, luând în seamă ponderea formațiunilor parlamentare care obțin minimum 1% din mandate: indicele vădește în mod clar că, între 2000 și 2012, sistemul de partide a funcționat ca unul multipartidist fără partid dominant și a generat multă instabilitate politică.

După 2012 au început să intre iarăși în legislativ – așa cum se întâmplase în anii nouăzeci – partide noi de la o alegere la alta: acum opt ani, a fost vorba despre Partidul Poporului – Dan Diaconescu, care a canalizat toate frustrările împotriva elitelor politice. Parcursul său a fost foarte scurt, sub durata de viață a actorilor minori din anii nouăzeci, precum agrarienii din PDAR sau diversele facțiuni liberale care contestau monopolul PNL asupra liberalismului. În 2016, scrutinul a îngăduit înnoirea parlamentului cu alte trei partide: unul intitulat Uniunea Salvați România, condus de un nou-venit în politică, Nicușor Dan, și două având în frunte un fost președinte și un fost premier – Mișcarea Populară și, respectiv, Alianța Democraților și Liberalilor (ALDE). Se poate oare afirma

că partitocrația a fost fisurată? Înainte de alegerile din 2020, credeam că era prea devreme pentru a trage o asemenea concluzie, adăugând că sistemul ar putea evolua fie către o sofisticare a formelor de patronaj, fie către o instabilitate cronică. Anul politic 2020 a fost special: a fost prima dată când alegerile legislative s-au ținut cu 12 luni după prezidențiale. Căutând să copieze logica anterioară anului 2004 și să beneficieze de performanțele foarte bune din 2019, PNL a încercat să devanseze scrutinul parlamentar și să-l cupleze cu cel local. Pandemia a blocat acest plan. Până la urmă, alegerile pentru primării și consilii au fost amânate și s-au ținut cu trei luni întârziere, iar cele pentru camere au respectat calendarul inițial. După scrutin, s-a croit o guvernare de doar nouă luni, apoi s-a produs o întoarcere la o formă politică din trecut, căreia i s-a spus, de altfel, pe numele ei vechi, și anume „rotativă guvernamentală". Expresia fusese folosită în chip peiorativ pentru a descrie ceea ce Matei Dogan a numit, referindu-se la sistemul nostru politic dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, „democrația mimată". În 2021, expresia a ajuns să desemneze o înțelegere între trei partide – PSD, PNL și UDMR –, înțelegere potrivit căreia primele două formațiuni ocupă poziția de prim-ministru, rând pe rând, câte un an și jumătate. E vorba despre o formă nouă de cartelizare a partidelor. În 2024, miza alegerilor va fi consolidarea sau, dimpotrivă, abandonarea cartelizării.

Discutând despre succes în alegeri, am luat în seamă performanțele partidelor la alegerile generale și, mai totdeauna, rezultatele de la camera inferioară. Acestea au fost anticipate în mare măsură de scorurile partidelor la alegerile locale, ținute îndeobște cu 5-6 luni înainte.

Pe de altă parte, trebuie adăugat că până în 2004 scrutinul prezidențial a influențat scorul de la legislative, ordinea primelor două partide sau alianțe fiind fără greș ordinea din turul al doilea pentru fotoliul de la Cotroceni. În schimb, câștigătorul finalelor prezidențiale din 2009, 2014 și 2019 nu a fost anticipat întotdeauna de rezultatele alegerilor europene ținute în anii respectivi: cu șase luni înainte de realegerea lui Băsescu din 2009, PSD a câștigat scrutinul pentru PE, ce-i drept la o diferență foarte mică față de PDL, partidul care-l susținea pe președinte; în 2014, când Klaus Iohannis a fost ales la Cotroceni, tot PSD a fost pe primul loc la europene, ceea ce a încurajat, de fapt, fuziunea PDL-PNL, partide clasate pe următoarele trepte ale podiumului; doar în 2019 ordinea de la prezidențiale a fost anticipată de scorul de la alegerile pentru parlamentul cu sediul la Strasbourg. În 2024, pe de altă parte, se încheie un ciclu inițiat cu două decenii în urmă: dacă până atunci, cele mai importante scrutine – cel prezidențial și cel legislativ – erau cuplate, după această dată, ele au fost ținute separat, din pricina prelungirii mandatului pentru șeful statului, de la 4 la 5 ani. La anul vom avea, de aceea, un moment de bilanț, fiindcă vom putea compara – din punctul de vedere al calității democrației – dacă politica din 1990–2004 a fost mai rea sau mai bună, mai stabilă sau mai instabilă, mai echitabilă sau mai injustă decât politica din ultimii douăzeci de ani. Fiindcă mai important decât secretul reușitei rămâne transparența conștiinței democratice.

Cum ajungi la Cotroceni?

Când a introdus alegerea directă a președintelui în 1990, CPUN dorea, așa cum am spus, să marcheze o despărțire clară de comunism, întrucât Ceaușescu fusese desemnat în funcția supremă prin votul membrilor Marii Adunări Naționale. Dar decizia era și o ruptură în raport cu tradiția instituirii unui șef al statului român.

Într-adevăr, de la Regulamentele organice până la 1948, doar doi șefi de stat mai fuseseră aleși. E vorba despre domnitorii Gheorghe Bibescu și Al. I. Cuza: primul obținuse sprijinul a 131 din cele 179 de „mădulare" ale Adunării Obștești Extraordinare de la București în decembrie 1842, iar al doilea fusese ales în ianuarie 1859 atât în adunarea Moldovei, cât și în cea a Valahiei, aproape în unanimitate, singura abținere aparținându-i chiar lui, candidat unic într-o alegere despre care mulți credeau că va fi invalidată de otomani. N-a fost. După abdicarea lui Cuza și până la abdicarea regelui Mihai, regimul a fost monarhic, așa că problema alegerii unui șef de stat nu s-a mai pus decât în interiorul familiei Hohenzollern. S-au găsit soluții, deși nu a fost ușor. A urmat despoția comunistă, care a inventat mai întâi o președinție colectivă – prezidiul Marii Adunări Naționale care a avut între 5 și 19 membri, urmat de Consiliul de Stat, ce reunea între 13 și 22 de tovarăși –, iar în 1974, sceptrul prezidențial

unic, înmânat, prin vot unanim, dictatorului din Scornicești.

Alegerea directă a președintelui era o opțiune populară în 1990. Trei sferturi din republicile existente la acea dată în întreaga lume o îmbrățișaseră. Cam așa e și azi, fiindcă sunt rare situațiile în care se modifică modul de scrutin pentru o asemenea înaltă demnitate. Iar dacă se schimbă, se trece în general, cum s-a întâmplat și la noi, de la alegerea indirectă la cea directă. Au făcut-o, din anii nouăzeci încoace, cinci națiuni europene: bulgarii l-au ales președinte pe Jeliu Jelev în parlament și, doi ani mai târziu, tot pe el, dar prin vot popular, păstrând de atunci încoace acest mod de scrutin; finlandezii au renunțat în 1994 la sistemul în două trepte – ce cuprindea un vot popular, urmat, a doua zi, de deliberarea unor mari electori – și-au îmbrățișat și ei alegerea directă a președintelui; patru ani mai târziu, slovacii au făcut o schimbare similară; i-au imitat cehii în 2013; la rândul lor, frații moldoveni au abandonat în 2016 desemnarea șefului statului printr-o super-majoritate parlamentară în favoarea unui scrutin direct.

La București, în 1990, puțini au fost membrii CPUN favorabili unei parlamentarizări a alegerii: între ei, Ion Diaconescu, viitorul lider al PNȚCD. Pentru a candida s-a introdus – la propunerea arhitectei Mariana Celac, una dintre fondatoarele Grupului pentru Dialog Social – condiția reunirii a o sută de mii de semnături de la cetățeni, respingându-se ideea lui Ion Iliescu de a cere doar 251, câte erau necesare pentru a fonda un partid. În primăvara lui 1990, au fost refuzate și alte propuneri ce priveau președinția: de pildă, cea de a limita numărul mandatelor – care va fi impusă abia prin Constituția din 1991 –, ideea

de a le solicita candidaților certificate de integritate fizică și psihică, cererea de a limita la 70 de ani vârsta aspiranților la funcția supremă ori cea de a-i exclude din competiție pe foștii activiști ai PCR.

Primul scrutin a fost câștigat, de altfel, de un candidat din această ultimă categorie, înalt demnitar al regimului comunist vreme de trei decenii. Doritori să ajungă în jilțul de președinte n-au fost prea mulți atunci: doar trei s-au înscris în competiție, doi dintre ei venind din exil – unul de la Londra și celălalt de la Paris. Mandatul a fost scurt, pentru că la zece luni după intrarea în vigoare a Constituției s-au făcut din nou alegeri, la care au venit șase candidați. În 1996 s-a atins un record: șaisprezece înscriși în cursă. Au urmat trei scrutine cu câte 12 candidați și alte două, inclusiv cel din 2019, cu câte 14 înscriși. În total, la alegerile pentru jilțul de la Cotroceni s-au prezentat 68 de cetățeni. Unii – de mai multe ori. Recordul este deținut de Corneliu Vadim Tudor, care și-a încercat norocul în cinci scrutine, intrând o dată în finală.

Există câțiva care au folosit ocazia oferită de competiție pentru a ieși din anonimat. Cine auzise, până să-i vadă pe lista de vot de la prezidențiale, de William Brânză, John-Ion Banu sau Ramona Bruynseels, de Raj Tunaru, Ninel Peia ori Ninel Potîrcă, dispăruți, de altfel, din atenția opiniei publice imediat după anunțarea rezultatelor, care au însemnat – de cele mai multe ori – zero virgulă ceva? În alte cazuri, candidați cu oarece notorietate au vrut s-o sporească printr-o asemenea aventură: cunoscut ca vraci, Constantin Mudava a fost în cursă în 1996, așa cum – știut ca moderator TV – Alexandru Cumpănașu s-a aruncat în luptă în 2019. Alții dispuneau de notorietate și au căutat s-o investească politic: e cazul actorului

Mircea Diaconu la scrutinul prezidențial trecut sau al guvernatorului Băncii Naționale, care a candidat în 2000, dar ambii au luat scoruri modeste, clasându-se pe locul patru.

Câtă vreme alegerile legislative și cele prezidențiale s-au ținut simultan, partidele mici au căutat să-și crească șansele de a primi mandate parlamentare cu ajutorul unui candidat-vedetă pentru Cotroceni: de pildă, în 1992, ecologiștii s-au folosit de Mircea Druc, fost premier al Republicii Moldova, iar patru ani mai târziu, Partidul Național al Automobiliștilor l-a trimis în arenă pe președintele Automobil Club Român, în timp ce, tot atunci, tinerii liberali și intelectualii din Partidul Alianței Civice l-au susținut drept candidat la Cotroceni pe criticul literar Nicolae Manolescu. Un caz aparte este cel al campaniilor UDMR, întrucât prezidențiabilii săi au obținut mereu mai puțin decât Uniunea la legislative: deși sunt convinși că nu au șanse să câștige, maghiarii folosesc totuși ocazia ca să își mobilizeze electoratul fidel și să reafirme principiile acțiunii lor politice.

Nu au lipsit niciodată aventurierii: vorbind o limbă română aproximativă, Paul-Philippe de Hohenzollern a candidat cu susținerea unui cvasi-inexistent Partid al Reconcilierii Naționale și a adunat sufragiile a 55 de mii de cetățeni. Scorul pare colosal dacă-l comparăm cu cel al unui anume Mirel Mircea Amariței, care a strâns doar 7.895 de voturi: când s-a înscris, acesta declarase că vrea să pună capăt unei competiții „care de 25 de ani a fost doar un circ". N-a reușit. Nu este singurul care a avut mult mai puține voturi decât numărul de semnături depuse la înregistrarea candidaturii: în 2019, doar jumătate dintre candidați au depășit acest „prag", urcat începând din

anul 2000, de la o sută, la trei sute de mii de semnături. La scrutinul în care Klaus Iohannis a fost reales au fost admiși să participe și patru pretendenți ale căror semnături erau mai puține decât cere legea ori fuseseră invalidate de Biroul Electoral Central întrucât s-au dovedit a fi false. Decizii ale CCR le-au îngăduit, totuși, ambițioșilor concurenți să figureze pe buletinele de vot, fiindcă judecătorii au infirmat capacitatea membrilor BEC de a judeca dacă o semnătură a fost sau nu măsluită.

Dintre cei șaizeci și opt de candidați intrați în cele opt competiții ținute până acum, patru au devenit președinți. Unul singur a reușit să câștige din primul tur: este vorba despre Ion Iliescu, care a adunat peste 85% din sufragii în 1990. A fost o situație cu adevărat ieșită din comun, căci învingătorul a luat 12,2 din 14,3 milioane de voturi. Ulterior, puțini au fost cei care au mai depășit patruzeci de procente în prima rundă. Creșterea numărului de înscriși a influențat, desigur, în chip semnificativ fragmentarea spectrului politic. Participarea a scăzut și ea, oscilând între 9,2 și 13 milioane de votanți. O victorie în primul tur a devenit astfel imposibilă. De ce? Întrucât, așa cum am precizat, Constituția cere – pentru o asemenea izbândă – jumătate din totalul corpului electoral, adică peste 9 milioane de voturi. Statistic vorbind și ținând seama că la urne ajung cam zece milioane de alegători, este exclus ca un candidat să depășească nouăzeci de procente în confruntarea cu alți 10, 11 sau 12 adversari.

Deși numărul de alegeri pentru funcția de președinte este încă irelevant statistic, se pot desprinde câteva regularități. Prima privește calificarea în finală: au ajuns în acest stadiu al competiției exclusiv candidații susținuți

de primele două forțe politice parlamentare. Iar asta s-a întâmplat și atunci când alegerile legislative au fost ținute simultan cu cele prezidențiale, și atunci când ele au avut loc cu unul, doi sau chiar trei ani mai devreme decât cursa pentru Cotroceni. FSN și CDR în 1992, CDR și PDSR patru ani mai târziu, PDSR și PRM în 2000, PDSR și Alianța DA în 2004, PDL și PSD în 2009, PNL și PSD în ultimele două competiții prezidențiale și-au trimis candidații în finală. Și-au făcut iluzii, altfel spus, toți cei care au intrat în cursă cu susținerea altor forțe politice – partide sau coaliții – ori ca independenți. Petre Roman în 1996 și Dan Barna în 2019 au fost mai aproape să-și realizeze visul de a intra în finală decât oricare alți candidați care au sperat să infirme regula enunțată mai sus.

Victoria n-a aparținut, însă, mereu candidatului provenit din partidul (sau alianța) care obținuse cel mai bun scor la parlamentare. În primele patru alegeri prezidențiale s-a întâmplat, ce-i drept, așa, dar nu și-n următoarele patru, când Traian Băsescu și Klaus Iohannis i-au înfrânt pe adversarii din PSD, partid câștigător – singur sau în coaliție – al tuturor scrutinelor pentru camere din perioada 2000–2016. Ceea ce înseamnă că scrutinul prezidențial a devenit un mecanism de divizare a puterii: cetățenii n-au mai vrut să o încredințeze pe toată unei singure tabere.

O altă deosebire între primul deceniu și următoarele două este aceasta: înfrânți în finale, Emil Constantinescu și Ion Iliescu au revenit și au câștigat; după 2000, singurul finalist înfrânt care a mai candidat a fost Vadim Tudor, dar fără a avea vreodată șansa de a repeta intrarea în turul al doilea. Toți ceilalți finaliști înfrânți au făcut orice altceva, dar nu o nouă cursă pentru Cotroceni. Nici

partidele, nici ei înșiși n-au mai dorit să repete experiența. Deocamdată. În 2024 nu-i exclus ca Mircea Geoană, finalistul din 2009, să revină în cursă. Merită observat, de asemenea, că nici locul ocupat de un candidat în primul tur nu anticipează neapărat victoria sa în cel de-al doilea: E. Constantinescu, T. Băsescu și K. Iohannis au câștigat în 1996, 2004 și 2014, deși în primul tur fuseseră depășiți de I. Iliescu, A. Năstase ori V. Ponta.

În fine, vom remarca rolul marginal al candidaturilor independente: au fost 16 cu totul, unele asumate inclusiv de către politicieni consacrați, care căutau să construiască în acest fel o platformă mai largă decât a propriului partid și să anticipeze profilul cerut șefului statului, și anume neutru, desprins de orice partizanat. Cele mai bune scoruri ale unor asemenea independenți au fost consemnate în 2014, în dreptul fostului premier Tăriceanu (5,36%) și al fostei sale ministre de justiție, Monica Macovei (4,44%). Deducem că publicul crede mai degrabă în convertirea post-electorală a unui candidat decât într-o prefacere pre-electorală...

Care președinte a fost cel mai bun?

De prin 2010 încoace, se fac anchete de opinie despre cel mai bun președinte pe care l-a avut România. Între opțiunile validate, alături de șefii de stat postcomuniști, îl descoperim și pe Nicolae Ceaușescu. Un sondaj îl plasează chiar în fruntea clasamentului simpatiilor. Unii sociologi au mers și mai departe, căutând să vadă dacă, decedat în 1989, Ceaușescu ar mai fi votat și astăzi: s-au găsit mereu unii care să răspundă că ar face-o. E, desigur, ceva macabru într-o asemenea întrebare și, evident, în dorința de a avea în fruntea statului un tiran ucis. Pe de altă parte, este clar că nostalgia are și o versiune românească, comparabilă cu cele din societățile vecine, traumatizate și ele de comunism, dar tânjind după liniștea de cimitir a unei lumi totalitare, al cărei apus par să nu-l accepte. Cu toate că au trecut trei decenii și jumătate de atunci. E ca și cum nemții și l-ar fi dorit în 1980 pe Hitler la putere. E aberant, nu?

Anchetele pomenite vădesc, de fapt, un singur lucru, și anume că modelul autoritar și paternalist în exercitarea puterii nu a dispărut din percepțiile comune. Este de la sine înțeles că el influențează evaluarea președinților democrați. Acesta e un termen-cheie în discuția despre „cel mai bun președinte", fiindcă, spre deosebire de dictatorul comunist, toți președinții pe care i-am avut din

1990 până azi au fost aleși în cadrul unor competiții electorale deschise, iar după intrarea în funcție au fost criticați zilnic pentru acțiunile lor. N-au scăpat, de altminteri, nici după ce și-au încheiat mandatele. A-i asocia cu Ceaușescu este, de aceea, întru totul lipsit de sens.

Întrucât este un actor politic ca oricare altul, președintele este evaluat de spirite partizane. Și, așa cum se știe, în democrație nu doar opinia individuală este schimbătoare. Și opinia majorității fluctuează. Un exemplu banal ne ajută să înțelegem că o carieră politică poate urma un drum sinuos, tocmai pentru că depinde de majoritate. În 1992 și 1996 finalele prezidențiale au fost identice: Iliescu–Constantinescu. Prima a fost câștigată de comunistul reformator, ce promitea modernizare lentă, fără „terapie de șoc", în vreme ce a doua finală a revenit celui care încarna alternanța, într-un moment în care România rămăsese singura țară ex-comunistă care nu reușise acest test elementar al democrației. În 2000, am fi putut avea o nouă confruntare cu aceiași finaliști, dar președintele în funcție s-a retras atunci când a văzut că mai e creditat doar cu 18% din sufragii, lăsând astfel un culoar liber celui pe care-l învinsese cu patru ani înainte.

Pe de altă parte, dacă o privim ca pe o problemă instituțională, iar nu ca pe una partizană, analiza mandatelor celor patru șefi de stat trebuie să țină seama de faptul că România nu este o republică prezidențială. Singurul regim de acest fel din Europa este cel cipriot. Când șeful statului conduce guvernul, acțiunea lui îngăduie, la limită, o analiză de politici publice precum cea consacrată unui premier dintr-un regim parlamentar. În schimb, într-un regim semiprezidențial precum al nostru, pârghiile de care dispune omul de la Cotroceni pentru a

influența guvernul sunt limitate drastic. Acțiunea președintelui, ca și percepția publică a acesteia sunt influențate în chip decisiv de relația sa cu prim-miniștrii. Și una e să ai parte, precum Ion Iliescu în cele trei mandate, exclusiv de premieri cu care să lucrezi îndeaproape și alta este să te afli în situația lui K. Iohannis, care, în cei cinci ani ai primului său mandat, a coabitat cu patru premieri PSD și a cooperat un an cu un premier tehnocrat și câteva săptămâni cu un prim-ministru provenit din partidul său, pentru ca în al doilea să fi impus la cârma guvernului trei penelişti și un social-democrat. Care dintre președinți a fost mai bun?

Răspunsul la întrebarea aceasta poate fi complicat și fiindcă este necesar să evaluezi uneori contribuțiile mai multora la un „proiect" pe termen lung, în care fiecare a fost implicat într-un fel sau altul. Iată un exemplu: în 2019, când la Cotroceni era Klaus Iohannis, România a deținut pentru prima dată președinția Consiliului UE. Un lucru imposibil dacă țara n-ar fi intrat în Uniune la 1 ianuarie 2007, în timpul lui Traian Băsescu. Aderarea nu s-ar fi putut realiza dacă negocierile cu UE nu s-ar fi încheiat, lucru consemnat la finele celui de-al treilea mandat al lui Ion Iliescu. Iar terminarea negocierilor n-ar fi fost posibilă fără... deschiderea lor, produsă în 2000, sub președinția lui Emil Constantinescu. Înlănțuirea eforturilor mai multor șefi de stat în realizarea unui proiect nu este, pe de altă parte, sinonimă cu egalitatea de merite. Mai este ceva de care e musai să se țină seama: experiența democratică limitată a cetățenilor români în materie de alegeri prezidențiale. Este nevoie de mai multe scrutine de acest fel pentru a putea judeca în perspectivă comparativă meritele președinților. Altfel,

pe termen scurt, rămân în memorie mai degrabă gafele decât meritele.

Să încercăm, totuși, deși e riscant, un bilanț al celor patru, identificând ce anume ar putea fi asociat cu figurile lor și peste cincizeci sau o sută de ani.

În cazul lui Ion Iliescu, lista e mai lungă, întrucât el s-a aflat în fruntea statului vreme de unsprezece ani. Crimele din zilele revoluției care au urmat fugii cuplului Ceaușescu, confruntările interetnice de la Târgu Mureș din martie 1990 și mineriadele din 1990–1991 ce au împins societatea în pragul unui război civil au marcat cariera primului președinte și au înnodat istoria noastră postcomunistă de violențele politice interbelice. Stigmatizarea protestatarilor din Piața Universității cu eticheta „golani" a fixat în percepția publică profilul unui lider intolerant. Nu și cu corupția: deși el însuși n-a fost, pare-se, corupt, mulți dintre apropiații săi au profitat de demnitățile publice pentru a se îmbogăți ilegal. Semnarea unui tratat de prietenie cu muribunda Uniune Sovietică a confirmat, pe de altă parte, refrenul din Piața Universității: „Cine-a stat cinci ani la ruși / Nu poate gândi ca Bush".

Lui Emil Constantinescu i-au fost reproșate trei lucruri. Primul e inabilitatea gestionării guvernelor, care se bazau, pentru prima dată în istoria noastră modernă, pe o largă coaliție. I s-a obiectat, de asemenea, că nu a livrat, ca înlocuitori ai funcționarilor moșteniți din comunism, cei 15 mii de specialiști ce urmau să schimbe fața țării, promiși în documentul electoral *Contractul cu România*. În fine, nu i-a fost iertată abandonarea cursei de realegere în 2000, care a zădărnicit șansele partidului național-țărănist de a mai intra vreodată în parlament.

O declarație în care deplângea victoria Securității în fața noii clase politice a fost considerată o capitulare.

Traian Băsescu și-a autodefinit parcursul folosind expresia „președinte-jucător", contrariindu-i astfel pe toți cei care vedeau în șeful statului un mediator mai degrabă absent decât prezent, exprimându-se mai curând în limba de lemn decât folosind expresii colocviale. Cele două suspendări – din 2007 și 2012 – au fost justificate de către cei care le-au inițiat fără a indica un articol constituțional care să fi fost încălcat, dar citând declarații politice, inclusiv una care avertiza asupra pericolului ca Marea Neagră să devină „un lac rusesc". Lui Traian Băsescu i-a fost reproșat și partizanatul luptei anticorupție, deși în vremea mandatelor sale politicieni din toate partidele, inclusiv din cel căruia îi aparținuse, au fost anchetați, judecați și condamnați. Cum după ce n-a mai fost la Cotroceni s-a poziționat altfel în chestiunea independenței justiției, la reproșurile deja enumerate s-a mai adăugat unul: fariseismul.

Succesorul său, Klaus Iohannis, a căutat cu tot dinadinsul să se distanțeze de modelul președintelui-jucător, prin prudență și discreție. Care au devenit în multe împrejurări dezangajări și tăceri publice îndelungi. Unii dintre susținătorii săi au considerat că o asemenea linie de conduită a ajuns un abandon total al îndatoririlor prezidențiale. Marginalizat de o majoritate agresivă, susținută de o Curte Constituțională obedientă, președintele a fost acuzat că e dominat de frică, fiindcă a numit un al treilea premier PSD, după ce primii doi plecaseră răsturnați de propria lor tabără. Gestul său a fost interpretat drept o lașitate. N-a vrut să riște o suspendare, fiindcă ar fi semănat prea tare cu T. Băsescu, au zis unii. În vremea

celui de-al doilea mandat, a fost acuzat că a adus la putere PSD, deşi în campania făcută alături de PNL îi acuzase pe social-democraţi de corupţie şi incompetenţă. I s-au mai reproşat protejarea plagiatorilor din tabăra proprie, deşi tot el ceruse „toleranţă zero" pentru asemenea matrapazlâcuri, ca şi transformarea vizitelor externe în călătorii de plăcere.

Uneori, împrejurările sunt cele care schimbă un mandat. Nu percepţia acestuia, ci acţiunea politică propriu-zisă. Iar schimbările pot fi de-a dreptul dramatice. I. Iliescu nu s-a gândit că, în preajma Crăciunului din 1991, fostul rege Mihai va debarca la Bucureşti şi se va îndrepta spre Curtea de Argeş. Nimic nu lăsa să se întrevadă, atunci când a fost ales Emil Constantinescu, că el va fi obligat să decidă dacă – da sau nu – îngăduie survolarea cerului românesc de mai multe avioane NATO care urmau să bombardeze Serbia. Un deceniu mai târziu, în ziua în care era confirmată realegerea lui Traian Băsescu, nici el, nici suporterii săi nu bănuiau că, după numai câteva luni, preşedintele va anunţa tăieri masive de salarii pentru toţi bugetarii. Şi Klaus Iohannis a fost luat prin surprindere de încăpăţânarea majorităţii parlamentare de a o suspenda în 2018 pe Laura Codruţa Kövesi din funcţia de procuror-şef al Direcţiei Naţionale Anticorupţie.

Modul de gestionare a neprevăzutului construieşte un portret. În cazurile schiţate mai sus, s-au întâmplat următoarele: Ion Iliescu a cerut ca maşina regelui să fie întoarsă de pe autostradă, iar distinsul călător să fie trimis cu forţa înapoi de unde venise; în martie 1999, E. Constantinescu a ales să susţină NATO şi să scadă în sondaje; T. Băsescu şi-a asumat un anunţ ingrat, conştient că are

o legitimitate mai mare decât premierul, ce fusese slăbit de o moțiune de cenzură relativ recentă; K. Iohannis a acceptat demiterea celei care, peste doar câteva luni, avea să câștige concursul pentru poziția de procuror-șef european.

Președinții rămân în memoria colectivă și prin intermediul unor formule lapidare, croite îndeobște în campanii, dar nu numai. Așa au fost „Sărac, dar cinstit", cu ajutorul căreia s-a autocaracterizat I. Iliescu în 1990, ori „Adriane, nici nu știi / Cât de mic începi să fii", versificație folosită de T. Băsescu în confruntarea sa electorală cu A. Năstase, ori „Credeți în Dumnezeu, domnule Iliescu?", întrebarea adresată de E. Constantinescu adversarului său în cursa prezidențială din 1996. Nefiind așa spontan precum ceilalți, K. Iohannis a rostit puține fraze memorabile: una dintre ele a apărut în timpul pandemiei din 2020, când președintele, referindu-se la purtarea măștilor ce asigură protecția sanitară, avertiza că „în fața unei boli, ori ești precaut, ori ești prost".

S-a spus adeseori, după intrarea României în Uniunea Europeană, că țara are nevoie de un proiect. I s-a spus chiar așa: proiect de țară. Deocamdată, conturul acestuia e imprecis, chiar dacă președinții din vremurile recente au chestionat experți, au făcut seminare și au ținut discursuri despre urgența unei asemenea busole, care să orienteze efortul colectiv. Unele obiective – primirea României în Spațiul Schengen, aderarea la euro sau reforma educației – au devenit proiecte consensuale, dar deocamdată nu au fost transformate în realități, așa cum au fost intrarea în UE sau afilierea la NATO. De unde și o anume dezamăgire față de funcția prezidențială ca atare.

În ce fel devii, din simplu cetățean, prim-ministru?

Machiavelli se întreba pe ce căi o persoană privată devine principe. Azi, întrebarea ar suna altfel: în ce fel ajunge un cetățean oarecare să conducă guvernul? Să vedem.

De la revoluție până acum, am avut nouăsprezece premieri. Nu-i pun la socoteală pe cei care s-au aflat la Palatul Victoria doar pentru câteva zile, ca interimari. Îi număr doar pe aceia validați de o majoritate în parlament și care au avut timp să-și facă, din decembrie 1989 încoace, cărți de vizită pe care să scrie „prim-ministrul României".

Îi putem împărți după mai multe criterii. Dacă îi legăm de președinți, descoperim că Ion Iliescu, care a făcut trei mandate la Cotroceni, a lucrat cu patru premieri. Președinte pentru patru ani, Emil Constantinescu a avut trei prim-miniștri. Traian Băsescu – în două mandate de câte cinci ani – a văzut depunând jurământul patru premieri, iar Klaus Iohannis a bifat deocamdată nouă. Dacă, adunând, vă ies 20, iar nu 19 prim-miniștri, e pentru că unul dintre aceștia a asumat funcția sub doi președinți: este vorba despre Victor Ponta.

Criteriul este și nu este util: așa cum arătam deja, Constituția îi dă dreptul președintelui să-i propună spre învestire, dar nu și să-i demită pe prim-miniștri. Dacă ar

fi fost după unii șefi de stat, ar fi schimbat cu siguranță mulți locatari ai Palatului Victoria. În orice caz, durata medie a mandatului de premier este, în postcomunism, de un an și zece luni. În perioada interbelică, mai precis între toamna anului 1919 și primăvara lui 1938, a fost mai mică, de circa nouă luni. E oare un progres? Stabilitatea este o valoare prețioasă, dar poate că nu-i și cea mai însemnată, când vine vorba despre persoane, iar nu despre instituții. Ce este cert e că durata de viață a unui cabinet a scăzut mult în vremea actualului președinte.

Un criteriu care ne-ar putea ajuta să înțelegem cum ajungi premier și cât rămâi în funcție privește afilierea partizană, mai precis culoarea politică a șefului statului și a premierului. Din 1990 în 2004 președintele și premierul erau din aceeași tabără: primul îl căuta pe al doilea printre prietenii săi politici. După 2004, s-a întâmplat frecvent ca șeful statului și șeful guvernului să provină din partide diferite. Cele două situații se suprapun peste perioada în care scrutinul legislativ și primul tur al prezidențialelor se țineau în aceeași zi și, respectiv, perioada în care ele au avut loc în ani diferiți, întrucât mandatul președintelui a fost – din 2004 încoace – de cinci, și nu de patru ani, cât a durat mereu cel al parlamentarilor.

Iată un aspect interesant al regimului mixt, semiprezidențial. Atâta vreme cât președintele a fost ales odată cu parlamentul, el a „moșit" majoritatea, dacă nu a primit-o deja cadou – ieșită direct din urne –, precum în cazul lui Iliescu în 1990. De la un punct încolo, președinții n-au mai fost artizanii majorităților parlamentare. Așa că au trebuit să accepte ce le-au oferit camerele. Traian Băsescu a consimțit să-l numească în fruntea guvernului pe V. Ponta, deși se jurase că nu o va face niciodată, iar

președintele actual s-a trezit cu S. Grindeanu, M. Tudose și V.V. Dăncilă, atunci când – la finele lui 2016 – principalul partid parlamentar a adunat aproape singur majoritatea. În al doilea mandat, el a reușit să nu aibă PSD în guvern doar vreo nouă luni, după care i-a chemat înapoi, iar în mai 2023 a numit iar un lider social-democrat la Palatul Victoria.

Câtă vreme au avut posibilitatea de a alege pe cine mandatează cu formarea guvernului, președinții au preferat soluții mai degrabă comode, care le îngăduiau să domine executivul. Sau cel puțin așa credeau ei. Iliescu l-a desemnat, de pildă, pe Petre Roman, pe care-l știa din cercurile nomenclaturii comuniste. În 1996, Constantinescu s-a oprit la Victor Ciorbea, care câștigase primăria capitalei cu câteva luni în urmă și care, mai înainte, îi fusese coleg la universitate. Ceva mai târziu, s-a văzut obligat să coopereze cu un premier mai puțin docil, Radu Vasile, care era produsul birocrației PNȚCD. Când majoritatea avea altă orientare politică decât șeful statului, n-a mai fost așa simplu pentru cel din urmă să numească un aliat. Nu, însă, imposibil. Prinzând un moment favorabil în noiembrie 2019, în plină campanie pentru prezidențiale, președintele Iohannis l-a putut desemna prim-ministru pe un apropiat de-al său din PNL, Ludovic Orban. Din 2021 în 2024, el a ținut în fruntea guvernului partidul care-l propulsase, chiar dacă principalul aliat guvernamental al acestuia – PSD – avea o forță parlamentară mai mare.

În majoritatea lor, șefii de guvern au provenit din partide. Petre Roman era membru FSN, Victor Ciorbea aderase la PNȚCD, Adrian Năstase a condus PSD, Ludovic Orban a intrat în PNL în 1990 și tot așa. Unii dintre

premieri nu erau – cât s-au aflat în funcție – membri ai unei formațiuni politice. Theodor Stolojan, Mugur Isărescu, Mihai-Răzvan Ungureanu și Dacian Cioloș au acest lucru în comun. Doar unul dintre cei patru – al doilea de pe listă – n-a aderat la vreun partid nici după ce și-a terminat jobul de premier. Dar toți au fost numiți în fruntea guvernului în perioade de criză guvernamentală, cu un an sau – în cazul lui Ungureanu – cu mai puțin de un an înainte de alegeri. Mandatele au fost scurte, dar le-au dat credibilitate pe termen mediu. Li s-a spus tehnocrați, deși profilul lor era diferit. Stolojan provenea din lumea birocrației finanțelor ceaușiste, în vreme ce MRU e un distins profesor universitar de istorie, Cioloș a preluat guvernul după ce fusese ministru într-un guvern liberal și comisar european pentru agricultură, domeniul său de expertiză, iar Isărescu a fost și înainte, și după mandatul de premier guvernatorul băncii centrale.

Câțiva prim-miniștri politici au fost nu numai membri, ci și lideri de partide: este cazul lui P. Roman, aflat în fruntea FSN în 1990. A urmat un deceniu în care premierii nu erau în asemenea poziții de conducere în partidele din care proveneau. Apoi, din 2000 în 2015, au mers la Palatul Victoria doar lideri de partid: A. Năstase, șef la PSD, Tăriceanu la PNL, Emil Boc la PDL și V. Ponta la PSD. În 2019, un premier a devenit liderul formațiunii din care provenea în timpul mandatului: este vorba despre Viorica Dăncilă, care mai deține un record, acela de a fi prima femeie care a ocupat această demnitate publică în România. La fel ca social-democrata, au ajuns să conducă partidul din care proveneau și F. Cîțu ori N. Ciucă, la câteva luni după ce fuseseră trimiși să conducă guvernul. Și alți premieri aveau poziții modeste

în organizațiile lor când au ajuns în Palatul Victoria – așa au fost Nicolae Văcăroiu, premier între 1992 și 1996, ori succesorul său, Ciorbea, ori Grindeanu și Tudose, proveniți din politica locală.

Neafiliați sau politici, premierii nu s-au întors niciodată la putere. În trei decenii, cine a condus un guvern nu a mai fost în stare să ocupe aceeași funcție. Era gata-gata să revină Stolojan, premier între 1991 și 1992, solicitat să formeze un cabinet după alegerile din 2008. Și-a depus, însă, mandatul încredințat de președinte, mărturisind că nu poate alcătui o echipă. Este drept, pe de altă parte, că unii au condus mai multe guverne, dar acestea au fost – în toate cazurile – înlănțuite, unele fiind rezultatul unor remanieri impuse de împrejurări politice neprevăzute. În această privință, campion este V. Ponta, aflat în fruntea a patru guverne în trei ani și jumătate. Într-o situație aparte s-a aflat Ludovic Orban: chemat la guvern în noiembrie 2019, a fost demis trei luni mai târziu, fiindcă a cerut alegeri anticipate. Președintele i-a încredințat mandatul lui Florin Cîțu, care l-a abandonat în martie 2020, pentru ca Orban să revină în poziția de premier. Pierdută în decembrie același an.

Dar de ce nu s-au mai întors premierii, odată plecați de la Palatul Victoria? O explicație ar putea fi aceea că partidele au căutat să se înnoiască și au ales alți lideri, uitându-i pe cei susținuți până atunci. Pe de altă parte, unii foști premieri au părăsit barca propriei formațiuni după ce-au pierdut puterea. Ponta a fondat Pro România după doi ani și câteva luni de la abandonarea poziției de prim-ministru. Ceva similar făcuseră, cu aproape două decenii mai devreme, Victor Ciorbea și Radu Vasile, singurii țărăniști care au condus guverne după 1989: odată

destituiți din funcție, ei și-au făcut cadou câte un nou partid: Alianța Națională Creștin-Democrată și, respectiv, Partidul Popular, dispărute însă foarte curând după înființare. Ludovic Orban a plecat și el din PNL și a fondat Forța Dreptei, la un an după ce pierduse șefia guvernului.

E, de asemenea, de remarcat că unii dintre foștii prim-miniștri au fost marginalizați politic fiindcă au eșuat în competițiile prezidențiale. Tentați să-și investească în cursa pentru Cotroceni capitalul de simpatie câștigat ca premieri, ei s-au dovedit incapabili să câștige președinția. Primul care și-a încercat norocul a fost Petre Roman: cu șanse de a intra în turul al doilea în 1996, el a mai concurat pentru președinție în 2000, dar, după un eșec lamentabil, a fost destituit de la șefia partidului, pe care l-a și părăsit după puțin timp. Theodor Stolojan a intrat în competiția pentru Cotroceni din 2000, s-a clasat pe locul al treilea, s-a pregătit pentru o nouă cursă în 2004, dar a abandonat-o înainte cu o lună de scrutin, reinventându-se apoi politic ca deputat european. Premieri în funcție ca Adrian Năstase și Victor Ponta au reușit să intre în finalele pentru Cotroceni din 2004 și 2014, dar au pierdut partidul după câteva luni de la eșec. PSD a repetat același scenariu în 2019, cu singura diferență că Viorica Dăncilă a rămas fără șefia guvernului în plină campanie prezidențială, iar din fruntea partidului a fost înlăturată mult mai repede decât ceilalți doi nefericiți colegi ce se visau președinți de țară.

Funcția de premier a iscat și situații stranii. De pildă, instalat la Palatul Victoria în primăvara lui 1998, Radu Vasile a fost abandonat într-o zi de decembrie din 1999 de cea mai mare parte dintre miniștrii săi. El, însă, nu voia să plece de la guvern. A fost, până la urmă, demis

printr-o decizie a președintelui mult controversată și care a condus la o revizuire a Constituției: din 2003, un articol interzice în chip explicit un asemenea gest politic. În 2017 nici Sorin Grindeanu nu se dădea dus de la guvern, deși pierduse sprijinul partidului care-l propulsase acolo, drept pentru care PSD l-a demis prin moțiune de cenzură. Democrația noastră devenea, în fine, cum și-a dorit Ion Iliescu la începutul anilor '90, una foarte originală.

Să amintim și ratările. Unii au dorit să fie, dar n-au ajuns prim-miniștri: Lucian Croitoru a fost desemnat de către președinte în noiembrie 2009, dar n-a primit votul de învestitură. La fel a pățit în 2021 Dacian Cioloș, care – spre deosebire de Croitoru – fusese deja premier. Au existat cazuri și mai complicate. Liviu Negoiță, propus imediat după Croitoru, nici n-a mai fost audiat de către parlamentari, ce au amânat numirea unui premier până după scrutinul prezidențial, când s-au trezit însă cu o altă propunere decât cea pe care o ignoraseră. Susținută ca să ocupe fotoliul de premier în decembrie 2016, Sevil Shaideh a fost refuzată de președintele Iohannis, iar numele său n-a mai ajuns la registratura parlamentului. Cu șapte ani mai devreme pățise la fel chiar K. Iohannis, în acel moment încă primar la Sibiu: era propus premier de alianța unor partide – PSD, PNL și PC –, care susțineau că dispun de majoritate în camere, însă șeful statului le-a transmis că el face propuneri, iar parlamentul le validează sau invalidează, nu invers! Foarte specială a fost și situația în care s-a aflat în februarie–martie 2020 Florin Cîțu: el a fost propus să-i succeadă lui Ludovic Orban și multă lume credea că era vorba doar despre o manevră politică pentru a ajunge la alegeri anticipate, întrucât

PSD, ce controla majoritatea, îl detesta. Până la urmă, el n-a mai fost supus scrutinului parlamentar, din pricina stării de urgență provocate de COVID-19. Va deveni, totuși, șeful guvernului câteva luni mai târziu.

Unii dintre premieri au fost docili în relația cu președintele: N. Văcăroiu, E. Boc și N.I. Ciucă sunt probabil modele de cooperare blândă cu cei care le-au încredințat mandatul și a căror autoritate politică n-au pus-o niciodată la îndoială. Având cariere scurte și asumând un profil străin de orice partizanat, tehnocrații n-au făcut nici ei zile grele celor care i-au chemat la guvern. În schimb, între rebeli s-au distins C.P. Tăriceanu și V. Ponta, care s-au așezat în fruntea majorităților parlamentare responsabile pentru cele două suspendări ale lui Traian Băsescu, din 2009 și 2012.

Tensiuni în interiorul executivului au fost și-n perioada când la Cotroceni se afla Ion Iliescu, iar premier era Adrian Năstase. Ele n-au condus, însă, la crize de regim. Au produs, în schimb, modificarea acestuia: cum Năstase dorea să continue în fruntea guvernului, iar Iliescu îl vedea drept succesor la președinție, cei doi au convenit ca mandatul prezidențial să fie lungit cu un an, astfel încât să-i asigure celui care era anunțat ca urmaș sigur un deceniu neîntrerupt la putere. Constituția a fost schimbată, dar a profitat de suplimentul-cadou nu cel pentru care fusese pregătit, ci adversarul său, Traian Băsescu, învingător la alegerile din 2004. După o vreme, Năstase a fost trimis în închisoare, fiind condamnat de două ori pentru corupție. E singurul premier care a pățit așa ceva. Deocamdată.

Funcția continuă să atragă. De câte ori se schimbă guvernul, încep să circule nume. Unele revin cu insistență,

fără ca publicul să știe prea bine ce anume îl califică pe Cutărescu pentru poziția respectivă. Și mai surprinzător este faptul că în 2017 și 2018 în fruntea guvernului au fost propuse persoane a căror notorietate era neglijabilă. Acum șase ani, nici 2% dintre români nu aveau, de pildă, habar că în politică trudea din greu cineva pe nume Viorica Dăncilă. Era deja a treia propunere a unui anonim făcută de PSD după câștigarea triumfală a alegerilor în decembrie 2016. În momentul numirii ei, publicul înțelesese însă de ce asemenea necunoscuți ajungeau prim-miniștri. Guvernele erau, de fapt, dirijate din umbră. Dar nu de către președinte, cum li se reproșase unora dintre ei în anii precedenți, ci de către liderul partidului ce controla majoritatea. Pe nume Liviu Dragnea, acesta nu putea fi învestit ca premier fiindcă fusese condamnat penal, iar legea interzice cuiva aflat într-o asemenea situație să fie ministru ori prim-ministru. Calitatea guvernării a fost mult diminuată de desemnarea unor marionete în fruntea cabinetelor. Și despre premierul Ciucă s-a spus același lucru: obedient, fiindcă e un spirit cazon, el a părut să execute ce voia președintele.

În principiu, în democrație nimănui nu-i este interzis accesul la o funcție executivă. Dar rareori ajunge premier un necunoscut. Sunt preferați, dimpotrivă, politicieni care au acumulat, dacă nu o experiență semnificativă, măcar notorietate și, dacă se poate, un dram de credibilitate peste medie. Pur și simplu fiindcă alegerile cer discernământ din partea publicului, iar acesta nu se poate exercita în cazul unor anonimi ori al unor executanți servili. Mașinăria politică românească a căutat să meargă în direcția opusă. Cu câteva rezultate foarte neconvingătoare.

Au fost toate guvernele la fel?

Toți sunt o apă și-un pământ! Asta auzi despre guvernanți la tot pasul. E mai degrabă mărturisirea unei decepții decât o evaluare, și cu atât mai puțin una nuanțată. Ce-i drept, nu-i ușor să compari echipele guvernamentale care s-au succedat în cele trei decenii și mai bine scurse de la căderea regimului comunist.

O primă diferențiere trebuie făcută din punctul de vedere al duratei. Doar trei executive au acoperit o legislatură întreagă: cele conduse de N. Văcăroiu, de A. Năstase și de C. Popescu-Tăriceanu. Cel mai scurt – a durat doar 89 de zile – a fost cel al lui Mihai-Răzvan Ungureanu, cunoscut ca MRU. Media nu este prea mare: sub doi ani, cum scriam mai sus. Iar dacă luăm în seamă și remanierile operate în sânul unor echipe ori schimbarea compoziției politice a majorităților, care înseamnă guvern nou, chiar condus de același premier, durata medie de viață a cabinetelor scade și mai mult. Cam așa au stat lucrurile și-n celelalte țări foste comuniste în primii 15 ani de tranziție democratică, iar Jean Blondel a remarcat că există o convergență cu evoluția statelor occidentale din primele trei decenii postbelice, când durata medie a guvernelor lor atingea 21 de luni și jumătate.

La noi, ea a depins în ultimii treizeci și patru de ani de multe lucruri. Cel mai simplu caz pare a fi cel al guvernelor

„tehnocrate": Stolojan, Isărescu sau Cioloș au fost numiți ca să conducă guvernele până la alegeri și au rămas la Palatul Victoria – fiecare-n parte – cam 12 luni. În cazul lui MRU, n-a mai fost așa: și el fusese desemnat tot cu gândul de a asigura o tranziție până la următorul scrutin, numai că a plecat mult mai repede. Ceea ce ne aduce aminte că orice guvern, fie el politic sau nu, depinde de o majoritate parlamentară. Să fie oare modul de alcătuire a acesteia factorul determinant pentru cât anume rămâne în funcție un guvern? Dacă o majoritate parlamentară este, de pildă, monocoloră, se obține oare mai multă stabilitate? În principiu, așa ar trebui să fie. Dar există, desigur, și excepții. Noi n-am avut o asemenea majoritate decât la începutul tranziției, între mai 1990 și noiembrie 1992: în perioada respectivă, Petre Roman a condus două guverne, iar Theodor Stolojan un al treilea. În schimb, între 1992 și 1996, majoritatea pro-guvernamentală era alcătuită din patru partide – i s-a și spus „patrulaterul roșu" –, iar executivul a rezistat patru ani.

Pentru ca lucrurile să fie ceva mai clare, ar trebui să distingem între guvernele majoritare și cele minoritare. Primele sunt acelea alcătuite dintr-un număr de partide care au împreună mai mult de 50% din mandatele parlamentare, în vreme ce într-un guvern minoritar sunt miniștri din mai puține partide decât ar fi nevoie pentru a controla jumătate plus un vot din camere. Guvernul format de Victor Ponta după alegerile din toamna lui 2012 era susținut de o super-majoritate USL. La fel au stat lucrurile cu executivul dirijat de Nicolae Ciucă, susținut de PNL, PSD și UDMR, partide care aveau două treimi din senatori și deputați. În schimb, guvernul lui Adrian Năstase era minoritar, fiindcă PSD și PUR, care dădeau

miniștrii, dețineau doar 45% din fotoliile parlamentare, având nevoie de susținerea UDMR ca să treacă proiectele de legi, drept pentru care formațiunea maghiară a negociat an de an acorduri cu premierul, chiar dacă n-avea miniștri în guvern.

Într-un caz, am avut un cabinet ultra-minoritar. E vorba despre perioada aprilie 2007 – decembrie 2008, când premierul Tăriceanu a condus o echipă bicoloră de miniștri: unii erau din PNL, alții – din UMDR. Împreună, cele două partide aveau sprijinul a 22% din camerele reunite. Executivul dispunea, însă, de o largă susținere în parlament, fiindcă atât PSD, cât și grupul minorităților naționale au votat sistematic cu guvernul, care trecea legile cu majorități de două treimi. Unui asemenea guvern i se spune „majoritar mascat", întrucât el beneficiază de sprijinul previzibil al unor formațiuni care nu au membri în executiv și care nu solicită o negociere a fiecărui act legislativ supus validării.

Același Tăriceanu condusese până atunci un alt guvern, unul minoritar sau subdimensionat, cum i se mai spune: îl alcătuiau miniștri din patru partide, și anume de la național-liberali, democrați, maghiari și umaniști. Împreună, partidele respective nu aveau decât 47% din fotoliile parlamentului, bazându-se, de aceea, pe votul grupului minorităților. La fel a procedat, mai târziu, și Emil Boc, cu al doilea său guvern, fiindcă dispunea – prin aleșii PDL, UDMR și UNPR – tot de 47% și trecea legile tot cu sprijinul minorităților. Asta după ce condusese vreme de un an, după alegerile din 2008, un executiv bicolor ce avea, prin parlamentarii din PDL și PSD, sprijinul a două treimi din cele două camere.

Exemplele acestea ne sugerează că abilitățile de negociere ale unui premier sunt un factor determinant pentru durata și numărul cabinetelor pe care el ajunge să le dirijeze. Pare elementar, dar asta explică, de pildă, faptul că Sorin Grindeanu a rezistat mai puțin de jumătate de an în post, fiind destituit chiar la inițiativa partidului care-l scosese din anonimat, în vreme ce Ludovic Orban a fost numit premier în fruntea unui guvern ultra-minoritar monocolor și a rezistat mai mult la Palatul Victoria decât pesedistul, deși majoritatea parlamentară a rămas tot cea din decembrie 2016. Pe de altă parte, întrucât cele mai multe guverne au fost de coaliție, iar nu monocolore, e certă influența culturii organizaționale asupra modului în care ele au funcționat: coaliția încheiată între 1996 și 2000 a rezistat patru ani, chiar dacă a cunoscut multe tensiuni, în vreme ce toate celelalte – Alianța DA-UDMR-PUR, marea coaliție PDL-PSD, ca și Uniunea Social Liberală – au sucombat cu un an, doi sau chiar trei înainte de finalul legislaturii. Nu știm ce soartă va avea coaliția PSD-PNL-UDMR încheiată în noiembrie 2021. Se va prăbuși înainte de termenul de trei ani proiectat? Sau, dimpotrivă, va rezista și după alegerile din 2024, cum au cerut unii?

Configurația politică a cabinetului și caracterul său majoritar sau minoritar nu determină întotdeauna modul de constituire a guvernării locale. În 2004, anul în care era încheiată înțelegerea guvernamentală cvadripartită dintre penelișți, democrați, udemerișți și umaniști, în consiliile județene fuseseră convenite nu mai puțin de 14 formule de majorități. În nouăsprezece județe PSD era aliat cu PUR sau cu PRM ori cu amândouă, în alte opt PD și PNL erau aliate cu PUR și/sau PRM, iar în celelalte 15 existau

fie majorități monocolore (PSD ori UDMR), fie bicolore (inclusiv PSD cu PD ori PSD cu PNL), fie tricolore, în care membrii Alianței DA se asociaseră cu UDMR ori cu PNȚCD etc. Singura combinație evitată a fost cea dintre PNL, PD și PSD, care aveau împreună cel puțin două treimi din mandate în 35 de județe și ar fi putut alcătui majorități simple în alte patru. Consensualismul era limitat doar de nevoia partidelor de a menține la nivel național tensiunea care îngăduia polarizarea din cursa prezidențială, în care PNL și PD aveau un candidat împotriva celui susținut de PSD.

Mai târziu, adică după 2004, lucrurile au arătat foarte diferit: alegerile pentru Cotroceni nu au mai determinat culoarea guvernelor, întrucât au fost separate de scrutinul parlamentar. În schimb, majoritățile din consiliile județene – influențate de alegerea într-un tur a președinților lor – au pregătit negocierea majorității din parlament. Pe scurt: rezultatul de la locale, iar nu de la prezidențiale, l-a marcat pe cel de la legislative. S-au ocupat de acest transfer de la periferie la centru „baronii" locali. Nu întâmplător, dintre ei au fost recrutați tot mai mulți „mușterii" pentru a ocupa posturi ministeriale sau fotolii parlamentare. Studii publicate de politologi precum Laurențiu Ștefan sau Alexandra Iancu au arătat că aproape un sfert dintre miniștrii și aproape jumătate dintre deputații și senatorii din legislatura 2004–2008 fuseseră în prealabil consilieri locali sau județeni. Interesante sunt și cifrele generale referitoare la ceea ce sociologii și politologii numesc „elite guvernamentale": tot Iancu a numărat miniștrii din perioada 1990–2008, descoperind că au fost cu toții 245, iar durata medie a ocupării poziției din guvern a fost

de 16 luni; li s-au adăugat 787 de secretari de stat, care au rezistat în medie doar un an și două luni. Unii au fost de mai multe ori demnitari, alții au fost mai întâi secretari de stat și abia apoi miniștri, provenind din domenii profesionale foarte felurite, în funcție de perioadă. La începutul anilor nouăzeci, mulți foști nomenclaturiști au devenit miniștri: în guvernul Văcăroiu, doar un ministru nu avusese carnetul roșu al PCR, iar în cabinetul alcătuit de Năstase ei erau încă în proporție de 16%.

Azi, aceste conexiuni sunt uitate și par a fi fost irelevante. Fiindcă judecăm lucrurile nu din perspectiva rupturii de comunism, ci din cea a alternanței democratice. Ne interesează dacă partidele care au organizat alegerile trec în opoziție ori rămân la putere și dacă miniștrii sunt schimbați când greșesc ori sunt menținuți în funcție.

Cum plagiază miniștrii?

Nivelul de educație al miniștrilor este, ca și-n cazul celorlalte țări europene, peste medie. Formal vorbind, în majoritatea lor, membrii guvernelor au studii universitare, fiind printre primii care au căutat să urmeze – chiar din anii nouăzeci – programe de master, apoi doctorate. Răsplata nu a fost întotdeauna meritată, fiindcă unii au trișat. Dacă în Statele Unite elitele politice de la nivel federal provin din universitățile grupate în Ivy League, dacă în Franța *les hauts dirigeants* au terminat Sciences Po sau École Normale d'Administration, iar în Marea Britanie absolvenții unor colegii prestigioase precum cele de la Oxford sau Cambridge devin miniștri, în România pasiunea învățării a fost înlocuită, în cazul unor aspiranți la demnități publice, cu vânătoarea de diplome, mai cu seamă de doctorat. Fenomenul s-a extins, iar la un moment dat universitarii veritabili au început să se întrebe: cum e posibil să fii simultan ministru, asumând cu sârg un portofoliu, și să faci cercetare 8-10-12 ore pe zi, așa cum impune pretutindeni un proiect de cercetare de acest nivel?

Un uriaș scandal public despre fraudarea doctoratelor a izbucnit în 2012, la puțin timp după numirea ca premier a lui Victor Ponta. Dezvăluirea a fost tratată într-o cheie partizană, întrucât anunțul fraudării prin

plagiat a tezei de doctorat a premierului, constatate de revista *Nature*, a fost adus la cunoștința publicului larg de către adversarul său politic, președintele Băsescu. Mai mult decât atât, îndrumătorul tezei plagiate de către *dottore* fusese un alt premier social-democrat, Adrian Năstase. Scandalul s-a amplificat din clipa în care, profitând de pe urma poziției ocupate în fruntea executivului, plagiatorul a blocat deposedarea sa de un titlu câștigat în mod fraudulos. A fost nevoie de opt ani pentru ca justiția să hotărască retragerea acestuia.

Între timp, și alte asemenea cazuri de furt intelectual au fost scoase la iveală de jurnaliști. Încrederea în politicienii de rang înalt a mai scăzut un pic, fiindcă o parte a publicului a sancționat impostura. Numărul de doctorate însă nu s-a diminuat. Nici al scandalurilor legate de ele. Un fost premier, Sorin Grindeanu, a fost acuzat că și-a trecut în CV o carte pe care nu o găsește nimeni în vreo bibliotecă. Premierul Nicolae Ciucă a fost dovedit și el ca plagiator, dar avocați iscusiți l-au ajutat să blocheze la Curtea Constituțională orice verdict pe care l-ar putea da o instituție abilitată s-o facă. Cu toate că generalului devenit premier i-a fost imposibil să explice cum anume a putut să pregătească teza în vreme ce conducea detașamente de luptă în Irak sau în Bosnia și Herțegovina.

Plagiatul e o tară veche a societății noastre. S-a discutat despre el din secolul al XIX-lea și-n mediile literare, și-n cele din afara acestui câmp, care a fost în multe momente parțial suprapus peste cel pur politic. Presiunea publică era deja foarte mare la începutul secolului XX. O vădește în mod indirect cazul celui mai mare scriitor al nostru, I.L. Caragiale. Acuzat pe nedrept de plagiat, el

a fost atât de afectat de întâmplare, încât, după ce a câștigat procesul intentat împotriva celui care-l denigrase, a hotărât să plece definitiv din țară, locuind apoi până la sfârșitul vieții la Berlin.

În zilele noastre, situația e fix pe dos: oameni fără talent sunt dovediți ca plagiatori și nu numai că n-au rușine, ci par stimulați de dezvăluirea fraudei pentru a deveni și mai nerușinați. În anii nouăzeci, doi tineri liberali radicali – Dinu Patriciu și Horia Rusu – au fost denunțați într-o gazetă satirică, după ce copiaseră fragmente masive din cartea unui economist, ca să explice ce tip de capitalism ar fi cel mai bun pentru România. Denunțul nu le-a afectat drumul politic. Mai târziu, un medic ajuns ministru a fost prins tot de un jurnalist că-și trecuse numele pe o lucrare copiată. A mai rămas, totuși, în funcție câteva luni bune. Acuzat că și-a trecut în lista de lucrări 13 capitole dintr-un manual universitar publicat de colegi de-ai săi, Sorin Cîmpeanu a negat, dar a plecat totuși după câteva zile din fotoliul ministerial. Alți șapte miniștri ai educației au fost acuzați de plagiat în ultimul deceniu. Ministru de Interne, Lucian Bode n-a acceptat probele evidente ale furtului intelectual pe care l-a comis și nici observațiile despre calitatea execrabilă a restului lucrării sale de doctorat, susținută la UBB. Dimpotrivă: el a dat în judecată instituția care îi acordase pe vremuri titlul și care și-a recunoscut, într-un târziu, greșeala făcută.

Asemenea gesturi sunt menite să intimideze Universitatea și să limiteze drastic autonomia acesteia. E adevărat că intimidările funcționează: sunt extrem de puțin numeroși profesorii universitari care au asumat poziții critice cu privire la plagiat, și mai puțini cei care au văzut

și rolul nefast jucat în aceste cazuri de îndrumătorii de doctorate, iar cei care au primit sancțiuni pentru greșelile făcute pot fi numărați pe degetele de la o mână.

Există oare vreo legătură între aceste situații și fraudele comise în vremea comunismului de Elena Ceaușescu? Cea care era prezentată de regim drept „savant de renume mondial" și care primea doctorate onorifice din străinătate? Răspunsul este evident. Căci e vorba tot despre putere. Politicienii vor onoruri, iar cele academice nu sunt dintre cele mai mărunte. Universitățile se pleacă în fața impostorului sau se lasă păcălite. Există, totuși, niște nuanțe. Lucrările semnate de soția fostului dictator comunist erau cercetări veritabile. Numai că erau făcute de alții, nu de ea. Savanți veritabili se lăsau furați. Există suspiciunea rezonabilă că și miniștrii de azi preiau lucrări făcute de profesori. Așa au procedat, de pildă, unii dintre politicienii care au ajuns în închisoare și care și-au scurtat pedepsele semnând lucrări făcute de membri ai corpului universitar. Cei mai mulți pun, în schimb, pe hârtie inepții care le aparțin în integralitate, alături de ample fragmente furate. Iar profesorii care îndrumă asemenea doctorate închid ochii.

Există și un aspect financiar al problemei, care nu trebuie neglijat. Goana recentă după doctorate – sunt azi acordate mult mai multe decât în oricare altă epocă a istoriei noastre – a început atunci când guvernul a hotărât să acorde un spor de 15% la salariu pentru orice deținător al unui asemenea titlu. Gândit pentru a-i sprijini financiar pe universitari și pe cercetătorii din afara universităților, sporul a fost preluat în alte profesii. Drept pentru care și l-au dorit și militarii, și polițiștii, și funcționarii.

Calculul sporului s-a schimbat de-a lungul timpului, dar tentația a rămas.

E neplăcut să vezi că înalți demnitari ajung să dea din colț în colț în privința modului cum și-au făcut studiile și și-au croit cariera profesională înainte sau în timpul în care au asumat poziții însemnate în stat. Democrația suferă din pricina imposturii. Fiindcă reprezentarea e, în principiu, asociată cu încrederea. Atunci când mergi la urne, nu decizi politici, ci hotărăști cine va decide politici pentru tine. Iar dacă descoperi ulterior că aleșii au trișat, ești îndreptățit să crezi că o vor mai face. Mai tristă decât o asemenea experiență e, desigur, descoperirea faptului că unora din concetățeni nu le pasă: „las' să fure, dacă fac ceva și pentru noi" este expresia care concentrează o doză de optimism nesăbuit și o alta de îngăduință față de fraudă. O fraudă pur intelectuală sau, în numeroase alte cazuri, una materială, prin spolierea resurselor statului.

De ce ațipesc parlamentarii?

Reprezentarea unui deputat ori senator picotind în parlament nu este nouă. N.T. Orășanu o folosea deja pe la 1862, acuzând faptul că somnoroșii aleși încasau diurne consistente și clamau apoi demagogic: „De-azi totul pentru țară / Nimica pentru noi". Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, presa le cita senatorilor refrenul din *Somnoroase păsărele*, iar în perioada interbelică un epitaf în versuri transfera clișeul demnitarului adormit de la deputați la membrii executivului: „Uitat de prieteni, un ministru / Aicea doarme somn etern: / El face ce făcea-n guvern". Era firesc ca tema să reapară în zilele noastre. Ea există și-n cultura politică a altor democrații europene: parlamentarii ațipesc și în alte incinte...

Dacă îi adăugăm în tabloul reprezentării politice și pe aleșii care tac patru ani întregi – rostind doar jurământul, obligatoriu pentru a-și prelua mandatul –, înțelegem de ce încrederea în instituția parlamentară nu prea are cum să fie mai mare. Ea a fost, în unele momente, incredibil de mică. Un minim istoric a fost atins în toamna anului 2000, atunci când barometrul de opinie a arătat că doar 9% dintre cetățeni aveau încredere în instituția care găzduiește deliberarea democratică și îngăduie degajarea unei majorități care să învestească un guvern.

Imediat după scrutinul din acel an, susținerea a urcat la 36%, un record neegalat încă.

Un alt reproș adus frecvent parlamentarilor este că sunt... prea mulți. Am notat deja recordul de 588 de deputați și senatori fabricați de scrutinul din 2012. Mult mai puțini, ce-i drept, decât cei 805 aleși – 566 în camera inferioară și 239 în cea superioară – din primul parlament al României Mari, dar semnificativ mai numeroși decât și-ar dori azi cetățenii. Dar câți ar trebui să fie? Teoria politică nu are un răspuns ferm, ci doar o aproximare: ea zice că talia optimă a unui corp legislativ ar trebui să fie calculată extrăgând rădăcina cubică din totalul populației. Când socotesc, politologii iau în seamă Adunarea, nu Senatul. Am făcut operațiunea pe la începutul anilor 2000 și am publicat cifra „magică": 282 de deputați. În 2009, președintele în funcție, căruia îi fusesem consilier, a propus spre aprobare o cifră mai mare, și anume 300. El a adunat, de fapt, 282 cu numărul de minorități naționale care erau reprezentate în acel an în parlament. Cetățenii au fost de acord cu propunerea și așteaptă și acum micșorarea de talie legislativă.

Speranța lor este că, în acest fel, puterile parlamentului ar putea spori. Acum, ele sunt atrofiate. O vădesc, într-un mod simplu, câteva cifre referitoare la durata procesului de legiferare. Le-a calculat Irina Ionescu: în perioada 1996–2000 transformarea în lege a unei inițiative asumate de un senator a necesitat, în medie, douăzeci de luni; deputații așteptau mai puțin – aproape 14 luni; în schimb, un proiect depus de guvern avea nevoie de opt luni până la promulgare. O dovadă că legiuitorii sunt dominați de guverne este și faptul că, de la debutul tranziției până astăzi, toate – absolut toate – legile

bugetului au trecut de camerele reunite. Mai sunt niște cifre care spun mult: între 1990 și 2007 parlamentul a votat 5.486 de legi. Dintre acestea doar 661 au pornit de la membri ai celor două camere, iar restul de la guvern. Sunt ani în care n-a trecut nici măcar un proiect de lege formulat de un senator sau deputat, fiind în schimb votate sute de proiecte depuse de cabinet. Așa era și-n perioada dintre cele două războaie mondiale. Poziția modestă ocupată de legislativ în dispozitivul puterilor e, de asemenea, evidentă dacă intrăm pe site-ul parlamentului și adunăm ordonanțele de urgență trimise spre adoptare: din 1 ianuarie 1991 până la 1 aprilie 2023, nu mai puțin de 3.374 de OUG au sufocat agenda legislativă, fiindcă ele trebuie – mai devreme sau mai târziu – validate de o majoritate. Campion a fost guvernul Mugur Isărescu, care a aprobat nu mai puțin de 298 într-un singur an. Uneori, ce-i drept, parlamentarii au așteptat ani de zile până să ia în seamă ordonanțele, semn că nu au evaluat la fel urgența. În câteva cazuri, ei le-au și respins, fără a putea, însă, anula efectele produse între timp.

Pârghiile de care dispune un reprezentant al cetățenilor sunt slabe. Până în 2003, un proiect de lege era votat separat în fiecare dintre cele două camere. Dacă existau diferențe – și au fost multe asemenea cazuri – se alcătuia o comisie de mediere, care lucra până ce găsea un compromis, iar în caz că nu-l găsea, trimitea legea în dezbaterea camerelor reunite. În plus, după votul final, o eventuală invalidare din partea CCR putea fi răsturnată de un vot masiv – adică o majoritate de cel puțin două treimi din totalul parlamentarilor. La revizuirea constituțională din 2003, procedura s-a schimbat: fiecare cameră e prima sesizată în anumite domenii, pentru care

cealaltă este decidentă. De pildă, Camera Deputaților e prima sesizată în chestiuni electorale sau în privința stării de urgență ori a Consiliului Superior al Magistraturii, materii în care Senatul e cel ce hotărăște. Există domenii în care lucrurile stau invers: Senatul primește proiectul, se pronunță asupra lui, dar Camera dă votul final. Știind că nu au, în anumite dosare legislative, puterea de a tranșa, deputații ori senatorii nici nu mai discută proiectul inițial, lăsându-l să treacă în mod tacit, când expiră perioada în care ar trebui să zică „da" sau „nu". Ceea ce înseamnă că uneori întregul proces de legiferare este lăsat în grija unei singure adunări, ca și cum am avea un sistem monocameral. În plus, așa cum am notat deja, poziția CCR rămâne definitivă: ea nu poate fi schimbată nici măcar cu unanimitatea voturilor din parlament. Pe măsură ce a crescut puterea Curții Constituționale, a scăzut cea a legiuitorilor.

Aceștia au la dispoziție mijloace de control și mai slabe, precum întrebările sau interpelările. Care pot părea, în anumite împrejurări, ridicole. De bună seamă, efectele lor retorice le asigură uneori o anume vizibilitate, dar consecințele politice se pot dovedi nule. În multe ocazii, intervențiile parlamentarilor nici nu ajung la public, ci rămân cunoscute exclusiv în incinta în care sunt citite. Presa nu le-a acordat prea multă atenție. Debutul a fost timid: în 1992, toate partidele au formulat împreună doar 22 de întrebări pentru guvern. În mod surprinzător, cele mai multe au venit chiar de la membrii partidului de la guvernare! Peste cinci ani, întrebările crescuseră deja la 243. Iar interpelările – la 190, după ce în 1992 fuseseră... sublime, dar lipsiseră cu desăvârșire. În 2022, numărul întrebărilor a ajuns la 4.504. Tot

în acel an deputații au formulat 463 de interpelări. În Senat, lucrurile stau cam la fel: în legislatura 2016–2020, senatorii din UDMR au formulat 52 de declarații, întrebări și interpelări, colegii lor din ALDE au formulat 201, cei din PMP – 460, senatorii PNL – 2.503, colegii lor useriști – 2.334, iar campioni au fost aleșii PSD din Senat cu 3.200 de astfel de intervenții în patru ani.

Ceva mai cunoscute, mai ales în ultimul timp, sunt așa-numitele moțiuni simple, formulate de către fracțiunile politice împotriva miniștrilor. Nici ele n-au fost numeroase la început: 15 cu totul în vremea guvernului de patru ani al lui N. Văcăroiu și de două ori mai multe în prima legislatură din deceniul următor. În majoritatea lor, ele tratau teme din actualitatea imediată – efectele rujeolei și încălzirea apartamentelor pe timp de iarnă etc. –, îngăduind o dezbatere care le readucea aminte cetățenilor că parlamentul este o tribună pentru orice opinie. Acum, moțiunile simple apar ca ciupercile după ploaie. În prima lună a stării de alertă din 2020 au fost depuse șapte moțiuni, cu titluri a căror agresivitate contrastează cu efectele politice, fiindcă miniștrii nu demisionează nici dacă textul împotriva lor e votat: „Virusul Cîțu a infectat economia națională" sau „Democrația românească în derivă. Cu vela ruptă, în timp de pandemie", Cîțu și Vela fiind numele miniștrilor de la Finanțe și de la Interne. Devenit premier, același Cîțu va fi destituit, în septembrie 2021, printr-o moțiune de cenzură intitulată „STOP sărăciei, scumpirilor și penalilor! JOS GUVERNUL CÎȚU".

Am păstrat grafia folosită, fiindcă moțiunile de cenzură traduc evoluția mentalităților politice, ca și a unei anumite stilistici antiguvernamentale. În primii ani, ele

aveau încă parfumul inconfundabil al limbii de lemn: de pildă, cea din 1991 se numea „Strategia de reformă economico-socială a programului de guvernare". În 1997 și 1998 vocabularul devine arid: „Moțiune de cenzură inițiată de 143 de deputați și senatori". În vremea lui Năstase, baioneta opoziției era colorată în cuvinte tari: „Frigul și foamea" ori „Mafia sufocă România" – așa se intitulau textele pregătite să dărâme guvernul. N-au reușit s-o facă. PSD a contraatacat în mandatul următor cu moțiuni la fel de aspre: „Guvernul Tăriceanu – fapte și minciuni". Și în zilele noastre tonul este amenințător, sugerând că țara e pe marginea prăpastiei. Ultimele trei moțiuni de cenzură care au trecut s-au numit: „Ca să reconstruim România, guvernul Dăncilă trebuie demis de urgență", „Guvernul Orban PNL – privatizarea democrației românești" și „Stop sărăciei, scumpirilor și penalilor! Jos guvernul Cîțu".

De fapt, în vremea regimului actual, doar șase moțiuni de cenzură au fost adoptate, toate din 2009 încoace. Prima a fost cea îndreptată împotriva lui Emil Boc. Era parte a unei strategii de campanie a adversarilor președintelui Traian Băsescu, care căuta în acea toamnă realegerea. După ce tabăra PSD a părăsit guvernul în care intrase cu câteva luni înainte, tot ea a pus la cale și destituirea premierului. Revenit, însă, la Palatul Victoria după ce șeful statului a fost reconfirmat: parlamentul era același, dar majoritatea s-a schimbat. Ea s-a mai schimbat o dată și-n februarie 2012, când o altă moțiune de cenzură l-a destituit pe Mihai-Răzvan Ungureanu. Au urmat cinci ani în care toate tentativele opozițiilor de a răsturna guvernele au eșuat. La mijlocul anului 2017 s-a produs răsturnarea lui Sorin Grindeanu, ce fusese învestit

de nici șase luni în funcție și care, cum am amintit deja, a fost demis printr-o moțiune de cenzură care n-a fost introdusă de către adversarii săi politici, ci de către colegii lui de partid și pe care opoziția n-a susținut-o... În toamna lui 2019, scenariul din urmă cu zece ani s-a repetat: premierul a fost demis cu câteva săptămâni înainte de scrutinul prezidențial. De data asta, cu susținerea președintelui în funcție, iar nu împotriva dorinței lui. Președintele s-a și grăbit să numească un penelist – pe Ludovic Orban – la cârma guvernului. După ce Klaus Iohannis a fost reales, majoritatea parlamentară și-a schimbat opinia și l-a dat jos pe cel în care avusese încredere cu patru luni mai devreme. Președintele a început să reflecteze serios la ipoteza organizării unor alegeri anticipate, dar din pricina pandemiei de COVID-19 a abandonat ideea și l-a propus pe același Orban pentru a prelua guvernul. Iar majoritatea s-a mai răzgândit o dată. Despre demiterea succesorului său – Florin Cîțu – am amintit deja.

Istoria moțiunilor de cenzură ne arată că parlamentarii acționează mai curând ca oameni de partid decât ca reprezentanți ai poporului. Imediat după căderea regimurilor comuniste, Karl R. Popper spera ca noile elite să preia sensul tradițional al mandatului reprezentativ. Fiecare ales, zicea filozoful, ar trebui să meargă în parlament și să se adreseze cetățenilor – atât celor care l-au susținut în alegeri, cât și celor care nu i-au acordat sprijinul lor – cu următoarele cuvinte: „eu sunt reprezentantul vostru și nu aparțin nici unui partid". Noile democrații n-au evoluat în această direcție. Parlamentarii au dorit, dimpotrivă, să relegitimeze mandatul imperativ. Potrivit acestuia, un deputat ascultă poruncile date de membrii de partid și de simpatizanții care i-au dat votul, el

neputând să se conecteze la interesul general, ci doar la cel al propriei „parohii" politice. Constituția noastră declară în chip formal că mandatul imperativ este nul. Dar puțini s-au împiedicat de această interdicție atunci când și-au construit carierele. Nu-mi amintesc ca vreo dezbatere publică să fi abordat acest impas constituțional. Uneori, ai impresia că nu doar parlamentarii, ci și cetățenii ațipesc din când în când...

Ce putere are strada?

Întrucât regimul actual are o origine revoluționară, puterea cetățenilor și, în particular, a străzii revoltate nu poate fi ignorată. Dinamica mobilizării unui grup strâns pe caldarâm se poate dovedi de neoprit. Câteva sute de enoriași s-au adunat, pe 15 decembrie 1989, cu lumânări în mână, în fața casei parohiale a lui Tőkés László: preotul reformat nu voia s-o părăsească, contestând ordinul de transfer la o eparhie din Sălaj. Peste două zile, pe străzile Timișoarei, patru mii de oameni strigau: *Jos Ceaușescu, jos comunismul!* În dimineața zilei de 22 decembrie, la ora 10 și 59 de minute, Comitetul Politic Executiv al PCR declara stare de necesitate, interzicând întruniri în grupuri mai mari de cinci persoane. Pe străzile din centrul capitalei se aflau în acel moment sute de mii de cetățeni. La ora 12:09, de pe clădirea Comitetului Central, își lua zborul un elicopter în care se aflau Nicolae și Elena Ceaușescu. Așa a început istoria noastră recentă.

Energia politică a fost la început consumată în mari adunări publice. Partidele au fost în stare, în primul deceniu postcomunist, să reunească în piețe zeci de mii sau, uneori, sute de mii de simpatizanți. Cele din opoziția anticomunistă au fost ajutate de organizații precum Alianța Civică, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România ori Solidaritatea Universitară. Mitingurile FSN

reuneau și ele mulțimi însemnate, în care bucureșteni fanatizați și cetățeni din alte colțuri ale țării strigau, atunci când își vedeau idolul: „Iliescu apare, / Soarele răsare", trimițând – cu voie sau fără voie – la o strigătură din 1946 a blocului electoral organizat în jurul comuniștilor. Pe 15 noiembrie 1990, când se aniversau trei ani de la revolta muncitorilor brașoveni, Alianța Civică strângea pe bulevardele capitalei peste 200 de mii de oameni – unii au zis chiar 500 de mii! –, anunțând coalizarea forțelor opoziției anticomuniste.

Odată cu trecerea timpului, adunările publice de partid au reclamat, ca și-n alte părți ale lumii, mobilizarea filialelor. Iar dacă la începutul secolului trecut campaniile electorale foloseau trenurile pentru a aduce simpatizanții de partid în București, o sută de ani mai târziu, locul acestor mijloace de transport a fost luat de autobuze. În general, talia mulțimilor de la mitinguri a urmat curba descrescătoare a participării la vot. Excepțiile au reclamat eforturi considerabile: atunci când și-a lansat candidatura la prezidențiale, V. Ponta a umplut cel mai mare stadion din București cu 70 de mii de simpatizanți veniți din toate județele. Numărul ar fi fost considerat mic la începutul anilor nouăzeci, dar în 2014 a părut foarte mare. De curând, un lider ultranaționalist și-a chemat simpatizanții la nuntă, într-o încercare de a ralia politic orice gură-cască.

Și participarea civică a cunoscut o scădere importantă. Mitingurile organizate între 22 aprilie și 14 iunie 1990 în Piața Universității rămân cea mai amplă mobilizare în favoarea democratizării din istoria noastră. Zeci de mii de locuitori ai Bucureștiului socializau sub semnul unor discursuri ținute din balconul Facultății

de Geologie sau al unor versuri precum: „Mai bine haimana decât trădător, / Mai bine huligan decât dictator, / Mai bine golan decât activist, / Mai bine mort decât comunist". Refrenul trimitea la etichetele „huligan" și „golan", folosite, la interval de câteva luni, de către N. Ceaușescu și I. Iliescu, pentru a-i descrie pe protestatarii care cereau schimbarea moravurilor politice.

O decizie irațională a președintelui Iliescu după alegerile din 20 mai a transformat Piața Universității într-un loc al violenței statului îndreptate împotriva cetățenilor. I s-a spus „mineriadă", fiindcă agenții acestei violențe au fost muncitorii care lucrau în minele din Valea Jiului. În iunie 1990, aceștia au fost chemați „să facă ordine" la „km 0 al democrației". Nu era prima dată când puterea neocomunistă făcea apel la acest „detașament muncitoresc". FSN a mai recurs în primele luni din 1990 la sprijinul minerilor pentru a intimida opoziția. Minerii se distinseseră în 1977 prin fermitatea cu care au revendicat în fața lui Ilie Verdeț, apoi chiar a lui Ceaușescu o ameliorare a condiției lor sociale. 13 ani mai târziu, ei erau transformați, cum spunea Alin Rus, într-un detașament de „forțe civile organizate în lupta politică". Antropologul David A. Kideckel a analizat fenomenul vorbind despre o frustrare generată de învinovățirea victimei și de înstrăinare. Prefațată de o acțiune a muncitorilor din capitală, care a fost așezată sub sloganul: „IMGB face ordine", mineriada din 14–15 iunie 1990 a constat, cu o expresie a lui Mihnea Berindei și a Ariadnei Combes, într-o vânătoare de oameni. Consecințele sale interne și internaționale au fost imense: pe de o parte, mineriada din vara primului an de libertate a legitimat utilizarea violenței în lupta pentru putere, iar pe de alta a condus

la degradarea semnificativă a percepției României în plan extern. Ambele catastrofe au fost greu de depășit. Nu a fost ultima mineriadă: cea din septembrie 1991 a dus la destituirea guvernului Roman. Alte două au fost organizate, în ianuarie și februarie 1999, ca marșuri ale opoziției radicale (controlate de PRM, cu acceptul PDSR) împotriva guvernului Radu Vasile. Acesta a rezistat, negociind cu liderii minerilor „pacea de la Cozia", dar regimul a ieșit destabilizat din încercarea la care a fost supus.

Minerii au organizat și greve, dar succesul acestora a fost limitat. Au eșuat și alte bresle, nu doar a lor. E un efect al inadecvării mișcării sindicale la evoluția societății. Cine vrea să vadă trecutul poate vizita biroul unui lider din oricare confederație. CNSLR-Frăția, Cartel Alfa, Blocul Național Sindical, Confederația Sindicatelor Democratice din România și Meridian au mobilizat mai degrabă lucrătorii din sectorul de stat, nu din cel privat – aflat în continuă creștere – și, pe de altă parte, au asumat în mod deschis opțiuni politice: de pildă, în februarie 1992, liderul Frăția, Miron Mitrea, tuna și fulgera de la tribună împotriva lui Ion Iliescu, cerându-le cetățenilor „ca la alegerile viitoare să nu se mai lase păcăliți", iar în primăvara anului 1999, liderii primelor patru confederații din lista de mai sus au militat împotriva acordării accesului NATO la spațiul aerian al României. Ulterior, Mitrea a ajuns un important lider PDSR/PSD, iar aderarea la NATO n-a mai fost contestată de vreun grup social sau politic din România. Lecția prudenței politice n-a fost, însă, asimilată de către sindicaliști. Acum mai bine de un deceniu, ei au căutat mai degrabă să pactizeze formal cu câteva partide decât să protesteze singure: în februarie 2011, toate cele cinci centrale sindicale semnau un

protocol de cooperare cu Uniunea Social Liberală, atunci în opoziție, promițând să susțină „prin activități specifice, acțiunile USL, pentru reușita demersurilor [lor] parlamentare". USL a avut succes la urne în 2012, dar a dispărut doi ani după aceea.

Este chiar perioada în care energiile civice au fost retrezite la viață. Ele au fost investite, mai întâi, în sprijinul lui Raed Arafat, care refuza privatizarea serviciilor medicale de urgență. S-a născut apoi „mișcarea papioanelor", care i-a reunit pe cetățenii nemulțumiți de o ordonanță de urgență care trecea Institutul Cultural Român din subordinea Președinției în cea a Senatului și care a dus la demiterea lui Horia-Roman Patapievici din fruntea respectivei instituții. Au urmat mitingul „ghilimelelor", reacția față de plagiatul comis de prim-ministrul Ponta și, câteva luni mai târziu, în 2013, protestele ecologiste intitulate #unițisalvăm. Acestea au pornit de la disputele în jurul intenției de a relua exploatarea minieră a aurului dintr-un sat aflat în Munții Apuseni – Roșia Montană. Cum cei care se opuneau proiectului îl considerau o ilustrare a corupției, mișcarea ecologistă s-a transformat într-o critică a proastei guvernări.

În mai 2015, câteva universități publice au fost ocupate de studenți, care urmau stilul *Occupy movement* din Occident: ei cereau ca educația să fie reformată și, de asemenea, ca ea să primească măcar 6% din PIB, o prevedere legală convenită într-un *Pact pentru educație* din 2008 și introdusă în lege de ministrul D. Funeriu, dar niciodată aplicată. În toamna lui 2015, un incendiu produs în clubul Colectiv din București a stârnit din nou mânia civică, după ce s-a descoperit că respectivul stabiliment funcționa cu avize obținute ilegal. Doliul pentru cei 65 de

tineri care au murit în incendiu a fost organizat public ca un marș al tăcerii și a condus la demisia premierului Ponta. Noul guvern a inclus în lista de portofolii – pentru prima dată în istoria noastră – un minister al consultării publice și dialogului social, care avea ambiția de a asculta vocile civice înainte de configurarea unor politici. După un an, când s-a alcătuit un nou executiv, ministerul respectiv a fost topit în cel al muncii.

Ciclul civic al istoriei recente era departe de a se fi încheiat. După alegerile din decembrie 2016, mobilizarea de stradă a crescut în intensitate. Adoptarea unei ordonanțe de guvern la sfârșitul lunii ianuarie 2017, care exonera de răspunderea pentru fapte de corupție un număr de lideri din partidul de guvernământ, a declanșat ieșirea masivă în stradă – la București, dar și în multe orașe din provincie, ca și din afara țării, în comunitățile în care munceau sau studiau cetățeni români. Piața Victoriei, aflată în fața sediului guvernului, s-a substituit atunci Pieței Universității, ca loc emblematic al protestului. În replică, susținătorii guvernului, mult mai puțin numeroși, s-au adunat în fața Palatului Cotroceni, după ce președintele s-a alăturat manifestanților împotriva OUG13. În vara anului 2018, pe 10 august, un miting pașnic a marcat în chip explicit ralierea diasporei la protestele anticorupție: poliția a intervenit brutal, cu totul disproporționat, folosind gaze lacrimogene și tunuri cu apă. Ca și la începutul tranziției, mișcările de stradă din 2017–2018 au părut să fie mai influente decât forțele parlamentare de opoziție. În ultimii 3-4 ani, decepția pare să fie atât de mare, încât rareori se mai strâng în stradă o sută de cetățeni.

Și alte forme de protest, populare o vreme, au dispărut. Greva foamei – care era folosită și-n Piața Universității, și mai târziu – ca mijloc de presiune asupra autorităților a fost abandonată. A sporit, însă, disponibilitatea pentru semnarea petițiilor, ușurată și de noile tehnologii. Cauzele apărate sunt dintre cele mai diverse. În momentul scrierii primei ediții a acestei cărți, cele mai populare cinci petiții online din România priveau promulgarea unei modificări a legii educației ce elimina din programa școlară referințele la gen, interzicerea vaccinării obligatorii, suspendarea unei emisiuni de televiziune, înghețarea plății ratelor la bănci timp de șase luni și susținerea numirii ca premier a unui anume Georgescu. Acum, în timpul redactării ediției a doua, cetățenii se mobilizau pentru a muta ambasada României din Israel de la Tel Aviv la Ierusalim, pentru a cere guvernului să deconteze banii datorați celor ce găzduiesc refugiați ucraineni, pentru transparența voturilor de la emisiunea TV *Mireasa* și pentru schimbarea numelui țării noastre în Geția...

E prea multă sau prea puțină religie în viața politică?

O noutate a culturii civice din postcomunism o constituie încadrarea politică a mobilizărilor religioase, a căror formă exemplară ne este oferită de pelerinaje, care exprimă, observa Mirel Bănică, o nevoie de miracol. Dar influența religiei asupra vieții publice este departe de a întruni consensul. Au probat-o pasiunile stârnite de consultarea prin referendum, din 6–7 octombrie 2018, cu privire la schimbarea definiției constituționale a familiei, dar și aprigele dispute referitoare la construirea Catedralei Mântuirii Neamului în București, lângă clădirea Parlamentului. O catedrală mult-visată și al cărei amplasament a fost schimbat de mai multe ori. Credincioșii practicanți sunt bucuroși că o vor avea, în vreme ce ateii, mulți credincioși nepracticanți și agnosticii au făcut campanie împotriva ei, sub lozinca „vrem spitale, nu catedrale!". Era pusă astfel sub semnul întrebării finanțarea de la buget a impozantei clădiri, realizată într-o perioadă când criza din sistemul de sănătate a creat foarte multe nemulțumiri. Ierarhia ortodoxă a replicat explicând că toate popoarele creștine de rit răsăritean au o catedrală națională și că numărul de 16 mii de lăcașuri de cult din țară nu este chiar așa de mare, cum afirmă cei care cred că ar fi prea multă religie în viața noastră publică. Personalități publice apropiate de BOR au adăugat că partidele

primesc lunar subvenții mai mari decât s-a alocat anual marelui lăcaș de cult. Pe de altă parte, Patriarhia s-a adaptat vremurilor și a propus ca pictarea icoanelor din catedrala despre care se vorbește încă de pe la 1894 să fie făcută folosind o platformă de donații online și fără a mai recurge la bani publici.

Relația dintre politică și religie este însă mult mai încâlcită. La începutul anilor nouăzeci, național-țărăniștii au adăugat la numele partidului lor precizarea „creștin-democrat": era marcată astfel afilierea la o familie politică europeană, dar și consacrat un model de cooperare între ortodocșii din partid și greco-catolici, care se puteau bucura din nou de libertatea lor religioasă după decenii de interdicție. Mai târziu, când PNȚCD a devenit marginal, numeroși deputați au început să contribuie la binele comun propunând lucrări de reparații sau construirea de noi biserici în circumscripția din care veneau. Ei au cerut, la schimb, susținere în alegeri, dând astfel un sens 100% religios unei culturi politice parohiale, în care tot ce faci este restrâns la interesul „enoriașilor" din partidul tău. Preoții au răspuns, pe de altă parte, fiecărui apel de a sfinți sediile de partid ori de a-i însoți pe politicieni în diverse împrejurări publice. Iar uneori au susținut chiar candidați în alegeri. Atunci când nu au devenit ei înșiși politicieni: preoți ortodocși și greco-catolici, pastori baptiști sau reformați au reușit să fie aleși deputați sau senatori pe listele unor partide de diverse orientări ideologice.

Nici sprijinul financiar acordat clădirilor de cult, nici participarea politicienilor la pelerinaje și nici asocierea lor cu ierarhia religioasă n-au dat mereu rezultatele electorale așteptate. Campania lui Victor Ponta din 2014,

care a început și s-a încheiat în incinta unor biserici și a căutat să-l portretizeze pe K. Iohannis ca ne-român întrucât nu este ortodox, reprezintă un adevărat caz de școală pentru cum nu trebuie să gândești o confruntare.

Sfântul Sinod al BOR a reușit cu mare dificultate să-i convingă pe preoți să nu se mai afilieze la mișcări politice, dar nu a putut împiedica manipularea grosolană a religiei atât de către politicieni de stânga – unul declara că Dumnezeu ar fi pesedist! –, cât și de către unii de dreapta, între care s-a distins patronul de fotbal convertit la politică și care susținea că Isus a fost cel mai bun ideolog...

Au eșuat și încercările de a face din liderii cultelor senatori de drept, ca-n perioada interbelică, dar și tentativele de secularizare radicală a vieții publice. Am avut, totuși, premieri catolici și un președinte luteran. Ceea ce înseamnă că toleranța s-a impus în fața exceselor de tot felul.

E o diferență foarte mare între societatea de azi și cea de dinainte de 1989. În comunism, religia era simultan tolerată și vânată. O situație aparte. În anii cincizeci și șaizeci, PCR organiza baluri de Paște și de Crăciun ori festivaluri ale tineretului, pentru ca elevii și studenții să nu care cumva să meargă la slujbă, vacanțele școlare nu erau legate de aceste mari sărbători religioase, iar ateismul era cultivat pe toate căile.

Politica antireligioasă viza toate comunitățile și toate religiile. Adversitatea catolicilor maghiari față de regim a făcut ca episcopul Márton Aron să fie atât de atent urmărit de Securitate încât să se strângă informații despre el în nu mai puțin de 236 de volume, cum a constatat Stefano Bottoni, care le-a studiat la CNSAS.

În ciuda eforturilor statului ateu, societatea nu s-a laicizat: în 1973, circa 85% din români se declarau creștin-ortodocși, după cum nota, în memoriile sale, istoricul britanic Dennis Deletant. A contribuit la salvarea credinței și cooperarea unei părți importante a ierarhiei religioase cu partidul-stat, în buna tradiție a „simfoniei bizantine". Persecuția religioasă nu a încetat niciodată: au simțit-o pe pielea lor mulți neoprotestanți, în special baptiști și penticostali, care au folosit creșterea interesului internațional pentru drepturile omului ca să protesteze împotriva felului cum comuniștii români interpretau credința, și anume ca atentat la siguranța statului.

După Revoluție, lucrurile au arătat altfel. Laicizarea și-a continuat drumul, mai cu seamă în mediile urbane și cu un nivel de bunăstare ridicat. Ca peste tot în lume, sentimentul religios s-a răspândit în corpul social mai ales acolo unde sărăcia e mare și capitalul social limitat. Unii afirmă că și absența proiectelor politice care să secrete solidaritate explică refugiul în credința într-o viață de apoi. În orice caz, bisericile au dezvoltat rețele de caritate și sprijin, alăturându-se astfel organizațiilor și asociațiilor nonguvernamentale care au făcut ce n-a făcut statul în mediile nevoiașe.

Dar marea noutate a perioadei contemporane este aceea că religia a redevenit un fapt public. Unul masiv. Și colosal de important pentru imaginarul comunitar, așa cum fusese la noi și înainte de al Doilea Război Mondial. Acum, a contribuit foarte mult la redeșteptarea religioasă și televiziunea. Slujbele și pelerinajele sunt subiecte de presă amplu tratate. Vizitele papilor Ioan Paul II și Francisc, urmărite pe viu de sute de mii de oameni, iar la televizor de milioane de credincioși, au

cultivat nu doar fraternitatea creștină, ci și valori precum toleranța civică sau moderația.

În anii din urmă, dezbaterea despre religie a scos la iveală și noi radicalizări, care au fost asumate de personaje dintre cele mai diverse. Și din tabere foarte diferite. Un ierarh ortodox de la malul mării a sfidat statul, organizând slujbe în vremea pandemiei COVID-19, deși era el însuși atins de virus. Un conferențiar universitar din București a cerut scoaterea facultăților de teologie din instituția unde lucrează. O trupă rock a reunit peste 60 de vedete și le-a cerut să îngâne refrenul „Dumnezeu preferă lemnul, lemnul și spațiile mici", în replică la construirea catedralei deja amintite. În primăvara lui 2023, cultele religioase, mai puțin cel evreiesc, i-au scris ministrei educației să facă din religie materie de bacalaureat și au și obținut ce voiau. Cu puțin timp înainte, un jurist propusese o lege care să interzică bisericilor să primească bani de la cetățeni. După ce doi intelectuali publici foarte cunoscuți – Adrian Papahagi și Teodor Baconschi – au lansat o petiție în care solicitau Sfântului Sinod al BOR să facă în așa fel încât Paștele să fie celebrat de către ortodocși în aceeași zi cu catolicii și protestanții, ei au primit din partea unor ierarhi aspre mustrări. Organizații feministe radicalizate au cerut în stradă aceleiași BOR să nu se mai amestece în chestiunea avortului, în numele respectării proprietății asupra corpului fiecărei persoane. Și tot așa. Semn că dezbaterea despre religie și societate, ca și cea despre religie și stat sunt departe de a fi întrunit un consens. E, de aceea, sigur că vor continua.

Cât de influentă este presa?

Presa a jucat un rol-cheie în decembrie 1989. Într-o țară în care programul de televiziune dura două ore pe zi și cuprindea ode în limbă de lemn închinate secretarului general, faptul că se putea vorbi fără vreo opreliște, 24 de ore din 24, a fost privit ca o minune. Cenzura s-a desființat în prima zi a revoluției. La fel se întâmplase și în iunie 1848, când *Pruncul român* celebra momentul în versuri: „Cenzura se gonește, / Tiparul dobândește / Dorita-i libertate / Ce e viața sa, / Cu ea numai trăiește, / Cu ea va progresa". Un secol și jumătate mai târziu, TVR a fost declarată „liberă", adăugându-și – pentru a fi mai convingătoare – și litera L la acronim.

Televiziunea publică a servit drept instrument de legitimare a comitetului revoluționar numit FSN. E ceea ce i s-a reproșat ulterior. Mai ales după ce s-a constatat că numeroase informații transmise în orele revoluției nu erau verificate și au semănat panică. Știrea potrivit căreia schimbarea de regim ar fi făcut 60 de mii de victime a fost difuzată de TVRL. Introdusă în rechizitoriul procesului soților Ceaușescu, cifra a fost preluată de presa internațională, încântată că transmite în direct – pentru prima dată în istorie – o revoluție sângeroasă. Imaginile victimelor au creat solidaritate: așa apare aceasta în epoca mediatică, și anume prin identificarea televizuală cu

portretul celor căzuți. După o vreme, când s-a descoperit că numărul morților era mult mai mic decât se afirmase, decepția a fost la fel de mare ca și emoția inițială.

Presa a fost reinventată odată cu politica. Și urmând uneori aceleași rețete. Ziarul oficial al partidului unic – *Scânteia* – și-a spus întâi *Scânteia poporului*, apoi *Adevărul* și a susținut entuziast toate punctele de vedere ale noilor autorități. Inclusiv denigrarea manifestanților anticomuniști din Piața Universității. În schimb, celălalt cotidian al regimului comunist, *România liberă*, și-a păstrat numele și a devenit tribuna opoziției față de noua putere. Unele convertiri au fost ridicole: *Era socialistă*, care avea drept subtitlu „revistă teoretică și social-politică a CC al PCR", s-a transformat în *Alternative*, „revistă independentă de gândire socială și politică", iar ideologii socialiști au schimbat apologia PCR cu apologia FSN. S-a rebotezat, dar numai după câteva luni de pauză, și fosta redacție a *Săptămânii*, o tribună ceaușistă, care denigra scriitorii de valoare, inclusiv din exil, și cultiva lingușirea nomenclaturii: noul ei nume – *România Mare* – confirma opțiunea pentru naționalismul protocronist, unul pigmentat cu vulgaritate și calomnie la adresa politicienilor moderați. Redacția condusă de C.V. Tudor e locul în care, pentru prima dată, a fost alcătuită o listă neagră cu studenții și intelectualii „plătiți de Soros". Redacțiile locale ale gazetelor comuniste au cunoscut transformări similare.

Pe de altă parte, renașterea partidelor „istorice" a însemnat și reapariția gazetelor *Dreptatea* și *Liberalul*, care fuseseră până în 1947 „organ al PNȚ" și, respectiv, „organ național, liberal". La început, tipărirea și difuzarea acestora erau îngreunate de regimul fesenist, care controla

cotele de hârtie și rețelele de distribuție moștenite de la statul socialist. Influența lor era, de aceea, limitată la un public fidel, format din membrii de partid. Alte gazete erau noi: se disting între cele cu impact politic *Revista 22*, scrisă de intelectuali publici racordați la cultura protestului anticomunist din țările central-europene, și *Cațavencu, săptămânal incomod*, care făcea un soi de sinteză între *Ghimpele* lui Caragiale și umorul vulgar din *Gluma* lui Ion Anestin, completând-o cu fotografii trucate sau comentate malițios. Ceva mai târziu au apărut cotidiene politice noi, care se voiau neutre, dar care au picat în capcana tabloidizării, apoi în cea a unei politizări impuse de dependența de subsidii de la ministere sau agenții guvernamentale, mascate în multe cazuri prin reclamă la servicii publice fără concurență. De bine, de rău a existat o vreme îndelungată pluralitate de opinii, chiar dacă uneori informațiile difuzate nu erau deloc fiabile. Azi, gazetele, atâtea câte mai apar pe hârtie, cuprind mai puține știri politice decât ofereau ziarele de la sfârșitul secolului al XIX-lea, semănând în schimb foarte mult cu cele din trecut în paginile consacrate subiectelor futile. Presa online și televiziunile primesc, în schimb, o parte însemnată din subsidiile căpătate de partide din bani publici: în consecință, opinia neutră a devenit în zilele noastre ceva foarte greu de găsit.

Bătălia pentru pluralism în domeniul televiziunii și al radioului a fost mult mai complicată decât cea din presa scrisă. Manifestațiile anticomuniste din Piața Universității au cerut încetarea subordonării guvernamentale a mijloacelor audiovizuale, dar și autorizarea unor posturi independente de radio și TV. Abia în 1995 a apărut o stație de televiziune capabilă să concureze TVR,

revenită la vechiul nume. Din acel moment, politica a fost schimbată în profunzime: toate partidele au abandonat mobilizarea ideologică în favoarea seducției mediatice, devenind ceea ce literatura politologică numește partide *catch all*, adică formațiuni care caută sprijin în orice pătură a societății, diluându-și mesajele și relativizându-și valorile, pentru a cuprinde sub umbrela proprie alegători – pardon, spectatori! – cât mai mulți și cât mai diverși. Azi, în grila de programe sunt zeci și zeci de canale politice: audiența e, evident, fragmentată.

Profilul de gazetar tradițional a fost și el abandonat. În locul lui, au apărut moderatorul de talk-show, apoi analistul politic, iar azi, în vremea domniei rețelelor de socializare, de așa-numitul „influencer". Locul dezbaterii a fost luat în multe ocazii de linșaj, vulgaritatea s-a substituit deseori explicației, satira a lăsat uneori locul denigrării, punctele de vedere moderate au fost înlocuite cu opiniile stridente. Politicienii au preluat și ei acest stil foarte conflictual. În secolul al XIX-lea și la începutul celui următor, în astfel de situații se ajungea la duel: acum se intentează proces ori se amenință cu deschiderea unuia. Consumul informațiilor de presă s-a redus, mai cu seamă în timpul campaniilor electorale. Foarte puțini ziariști au păstrat fie și poleiala neutralității: de cele mai multe ori, ei țin să se arate mai pătimași decât cetățenii angajați formal în viața de partid, aleși în parlament sau membri în guvern. Spațiul mediatic nu mai este liber, ci anarhic. Vina aparține, în mare măsură, și organismului menit prin lege să vegheze la civilitatea dialogului și la calitatea informării publicului: e vorba despre Consiliul Național al Audiovizualului, care s-a

dovedit a fi de multe ori o combinație de țâfnă partizană și indolență civică.

Doar campaniile prezidențiale au rămas cât de cât interesante, fiindcă prilejuiesc confruntări față-n față. Unele dezbateri televizate au decis învingătorul sau au lăsat urme în memoria colectivă. Așa sunt, de pildă, definiția noii realități politice formulată de Ion Rațiu în 1990 – „chintesența democrației poate fi exprimată într-o singură frază: mă voi lupta până la ultima mea picătură de sânge ca să ai dreptul să nu fii de acord cu mine", ori întrebarea retorică pe care Traian Băsescu a rostit-o în 2004 în confruntarea lui cu Adrian Năstase: „ce blestem o fi pe poporul ăsta de a ajuns să aleagă între doi comuniști?", sau cea deloc retorică „Azi-noapte v-a plăcut întâlnirea cu domnul Vântu?", pe care același Băsescu i-o adresa, patru ani mai târziu, lui Mircea Geoană. În două rânduri, și anume în 2000 și-n 2019, „dezbaterile prezidențiale finale" au fost anulate. Să fie oare acesta motivul pentru care în anii respectivi la turul al doilea au venit semnificativ mai puțini alegători decât la primul?

Pe de altă parte, campaniile prin televiziune au ajuns extrem de scumpe: un minut de publicitate electorală putea costa în 2019, la europene, și trei mii de euro. Legea îngăduia în același an unui candidat la prezidențiale să cheltuiască 16,6 milioane de lei pentru publicitate prin televiziune, radio și presă scrisă și alte 8,3 milioane în turul al doilea, în același scop. În ultimele campanii, politicienii au căutat să se adapteze la mediul online și la complexitatea noilor rețele sociale: în ziua victoriei sale din 2014, Klaus Iohannis a notat pe pagina lui de Facebook că ajutoarele sale din campanie ar fi „scris istorie",

întrucât, „pentru prima dată, online-ul a făcut diferența". Ce știm sigur este că nimeni n-ar fi putut rosti o asemenea frază cu un deceniu mai devreme.

Ce a rămas relativ neschimbat este convertirea jurnaliștilor la politică. Vadim Tudor fusese redactor la Agerpres, înainte de a fi poetul de curte găzduit de *Săptămâna*: după 1989, el a făcut din *România Mare* o tribună politică, apoi o trambulină pentru Senat, pentru campaniile prezidențiale, iar spre sfârșitul vieții, pentru Parlamentul European. Parcursurile de carieră din anii tranziției au fost influențate de schimbările din peisajul media: lingvist de profesie, dar devenit cunoscut ca realizator al unei „pastile TV" despre folosirea corectă a limbii române, George Pruteanu a avut o carieră sinuoasă: a devenit senator pe listele PNȚCD, apoi în 2000 pe cele ale PSD, partid părăsit în favoarea PRM. Membră a redacției unui ziar de provincie – *Cuvântul libertății* din Craiova –, Olguța Vasilescu a îmbrățișat după 3-4 ani de presă o carieră politică în PRM, pentru ca ulterior să intre-n PSD și să facă uitate atât originile sale gazetărești, cât și radicalismul naționalist din junețe. Sorin Roșca Stănescu, editorialist la *Ziua*, e din aceeași categorie, dar virajele sale ideologice au fost diferite: în 2012 el a aderat la PNL, devenind senator de Dâmbovița cu sprijinul acestui partid, iar zece ani mai târziu îl găsim în tabăra antioccidentală. În anii din urmă, au invadat spațiul politic moderatorii de emisiuni precum Dan Diaconescu, Robert Turcescu, Gabriela Firea și Rareș Bogdan: primul a fondat un partid antisistem căruia i-a dat chiar numele său, al doilea a fost ales senator pe listele Mișcării Populare, Firea a ocupat fotoliul

de primar al capitalei, iar după aceea – pe cel de ministră a Familiei, iar ultimul a devenit în 2019 membru al Parlamentului European, fiind cap de listă pentru liberali. Gazetar la BBC și eseist conservator, Traian Ungureanu a făcut și el două mandate de deputat european, după ce s-a afiliat la PDL în 2009. În 2020, publiciștii Claudiu Tîrziu și Sorin Lavric au ajutat AUR să devină partid parlamentar. Așa după cum se poate constata, partidele care i-au „transferat" pe gazetari acoperă aproape întreg spectrul politic.

De ce au jurnaliștii succes în politică? Explicațiile sunt la îndemână. Prima ține de capacitatea de exprimare. Așa cum în primul secol al politicii noastre moderne, cei mai mulți parlamentari erau avocați, având avantajul culturii juridice, dar și al unei exprimări îngrijite, astăzi au căutare retorii presei. Mai e un factor de luat în seamă: întrucât câștigarea notorietății depinde de televiziune, trecerea de la pupitrul unei emisiuni sau chiar din fața unui prompter la tribuna parlamentului a căpătat credibilitate în ochii maselor de votanți.

Mecanismele de producere a notorietății sunt pe cale să fie schimbate: rețele ca Instagram, canale video precum YouTube sau aplicații din categoria TikTok reprezintă resurse care, deocamdată, au influențat în mai mică măsură viața noastră politică decât altele. În prima ediție a acestei cărți, spuneam că termenul cel mai important din fraza anterioară era: deocamdată. Între timp, lucrurile s-au schimbat: succesul AUR de la legislativele din 2020 se datorează în bună măsură unei energice folosiri a rețelelor sus amintite. Ulterior, grupurile de susținători virtuali ai acestui partid au difuzat propagandă

rusă. Presa a descoperit rețelele, dar liderii naționaliști au negat că ar simpatiza Kremlinul. Au părut să uite că, la negocierile pentru formarea guvernului, l-au propus ca premier pe unul care susținea o teză putinistă, și anume că Ucraina ar fi un stat artificial. Noroc cu presa, care consemnează tot ce e important...

Au făcut intelectualii ceva bun pentru țară?

Depinde ce înțelegem prin intelectual. Unii văd în el deținătorul unei diplome. Alții – un spirit critic. Cele două sensuri sunt foarte diferite unul de celălalt, iar la noi coexistă bine mersi. E bine să le distingem.

În prima categorie se regăsesc cei care au acceptat și duc mai departe definiția stalinistă a societății îmbrățișată de Dej și de Ceaușescu, definiție conform căreia țăranii cultivă pământul, muncitorii lucrează în fabrici și uzine, iar intelectualii fac studii universitare și, cu diploma în buzunar, predau în școli, vindecă în spitale, îndrumă – ca ingineri – țăranii din cooperative agricole de producție sau muncitori din industrie și, mai ales, conduc instituții de partid și de stat. În a doua categorie intră toți cei care, cu diplomă sau fără, își folosesc capitalul de notorietate dobândit în profesia pe care o exercită și adoptă un ton critic la adresa puterii, indiferent de cine se află la guvernare și de împrejurări. Dacă primul sens vine de la stânga marxistă, al doilea își are originea în Franța sau, mai precis, în gestul făcut de Émile Zola în timpul „afacerii Dreyfus", când marele scriitor a criticat condamnarea unui ofițer care fusese învinuit pe nedrept de trădare, reproșul fiind, de fapt, născocirea unui antisemit.

Prima definiție face din intelectual ceea ce azi unii numesc, într-un sens ce-i drept vag, tehnocrat, deși există o diferență politică majoră între cele două personaje: intelectualul din regimuri comuniste e înrolat, și anume în partidul unic, în vreme ce tehnocratul e persoana care nu se afiliază la o tabără politică, deși are de ales între mai multe. Un sens și mai slab al expresiei a supraviețuit miraculos până azi: e intelectual cine are o diplomă universitară. Dar este oare această caracteristică cu adevărat relevantă politic? În comunism, când doar zece la sută dintre absolvenții de bacalaureat puteau intra la facultăți – atât își propunea regimul să educe! – a fi licențiat însemna, într-adevăr, ceva foarte deosebit. Pe cărțile de vizită puteai citi „inginer diplomat" sau „economist diplomat": nu era vorba despre angajați în MAE, ci despre cei care reușiseră să capete patalamaua universitară. Azi – de fapt, de vreo douăzeci de ani încoace – numărul de locuri oferite de universitățile de la noi este mai mare decât numărul absolvenților de bacalaureat. Așa că oricine vrea să facă studii superioare poate ajunge „diplomat". Inclusiv în străinătate. În aceste condiții, a-l numi intelectual pe absolventul unui program de licență ar putea avea, dincolo de convenția lingvistică, cel mult o relevanță strict administrativă, nu politică.

Cealaltă definiție – intelectualul ca „spectator angajat", cum zicea Raymond Aron – a căpătat trecere pe măsură ce democratizarea a fost înțeleasă din perspectiva deliberării publice, nu doar a procesului electoral. O ocazie a fost oferită în primăvara lui 1990 de manifestațiile din Piața Universității. Prin balconul clădirii se perindau ca să vorbească, de bună seamă, și anonimi, dar cei care contau cel mai mult erau actorii, filozofii și scriitorii

cunoscuți, ce s-au angajat atunci într-o critică a modului în care noul regim înțelegea politica. Unii dintre ei făceau parte din Grupul pentru Dialog Social, creat în decembrie 1989, în jurul unor foști opozanți la regimul comunist. Iar când minerii au descins la București, una dintre adresele la care au ajuns a fost, pe lângă Piața propriu-zisă, și cea a GDS sau cea a gazetelor în care scriau câțiva dintre vorbitorii de la balcon urmăriți de „golanii" din Piață. Semn că puterea cuvintelor critice era mare. Intelectualii nu au avut parte, din fericire, doar de bâte. Critici din fire, ei s-au văzut criticați la rândul lor. Iar reproșurile au fost dintre cele mai diverse.

Unii le-au obiectat că, atacându-l pe Iliescu – sau pe cei care i-au urmat la Cotroceni ori care au ocupat fotoliul din Palatul Victoria –, intelectualii au luat implicit partea opoziției. Când nu criticau guvernul, altor intelectuali – sau uneori acelorași – li s-a cerut socoteală fiindcă tăceau. Dacă s-au grupat în asociații precum Solidaritatea Universitară sau Alianța Civică, diverse voci le-au cerut să lase civismul și să facă partide. Dar când doar unii dintre ei s-au reunit în Partidul Alianței Civice, cei rămași în asociație au fost nevoiți să-și apere non-angajarea de câte ori era criticat partidul la care nu au vrut să adere. De fiecare dată când intelectualii au intrat în partide, ei au fost taxați că abandonează neutralitatea, adică bunul lor cel mai prețios. Când Andrei Pleșu a fondat *Dilema*, i s-a reproșat că e neutru, iar mai târziu când a devenit consilier prezidențial – că nu mai e. Multe dintre criticile de acest fel au venit, desigur, de la alți intelectuali. Iar în partide acelorași foști-intelectuali-de-acum-afiliați li se reproșa că nu fac politică, ci sunt oengiști. Disputa pare să fie fără de sfârșit.

Dar ce au făcut toate aceste personaje? A ieșit ceva bun pentru țară? Sau au fost doar trăncăneli, vorbe fără fapte? Patru sunt, cred eu, rolurile jucate de intelectuali. Și toate sunt însemnate pentru societate.

Primul dintre ele constă în alimentarea dezbaterii publice. Cu sau fără diplome, cu mai mult sau mai puțin talent, seducători sau plicticoși, intelectualii au aruncat în arenă idei proprii sau le-au tradus, reformulat ori vulgarizat pe ale altora. Unii au jucat un rol de-a dreptul pedagogic, explicând ce sunt instituțiile democratice, ce este Europa instituțională, cum intri în NATO, de ce o societate are nevoie de alternanță la putere, ce deosebire există între naționalism și patriotism și așa mai departe. În condiții normale, partidele lansează cele mai multe dintre ideile care hrănesc disputele de acest fel. Dar atunci când se trece de la un sistem politic închis la o societate deschisă, iar partidele sunt în curs de consolidare, intelectuali preiau – fie și parțial – acest rol. Mai târziu, la fel ca în alte părți, fundațiile politice au fost și în România interfața între lumea politică și cea a ideologilor veniți din universități ori din alte locuri.

Al doilea rost major al intelectualilor a fost critica guvernărilor. Puțini au fost cei care au încondeiat, la drept vorbind, orice majoritate sau orice guvern. Simpatia – fie și episodică – a fost mai tare decât simțul critic constant. Dar chiar și succedarea unor grupuri distincte de critici ai puterii a făcut un imens bine democrației. Exagerările – firești când vine vorba despre obiecțiile adresate guvernanților – au supărat taberele care simpatizau cutare sau cutare guvern ori personalitate. Pe ansamblu, însă, faptul că nici o guvernare n-a fost lăsată să facă tot ce o tăia capul a transformat critica într-un

instrument la îndemâna oricui. Nu-mi spuneți că unii sunt mai degrabă clevetitori sau cârcotași! Așa stau, de fapt, lucrurile peste tot. Nu suntem noi mai speciali.

Al treilea lucru bun făcut de intelectuali pentru țară a fost angajarea lor – fie și pentru o perioadă scurtă – în competițiile politice sau în demnități publice în care au fost numiți. Faptul că persoane care și-au făcut un bun renume profesional, apoi au investit capitalul de notorietate în critica puterii, pentru ca într-un al treilea moment să ajungă să facă politică de partid sau să ocupe posturi de miniștri, secretari de stat, ambasadori, parlamentari, consilieri etc. etc. a fost un câștig pentru instituțiile democratice. Intelectualii au creat astfel, cel puțin pentru o vreme, o breșă în monopolul exercitat de partide asupra selectării personalului politic. Sau măcar au complicat mecanismele de selecție. Ori au ilustrat un profil diferit de cel al politicianului-standard. Unii au dezamăgit, de bună seamă, și au fost la rândul lor dezamăgiți de ce au putut face pentru binele comun. Nu-i nimic ieșit din comun. Intelectualii nu-s îngeri.

În fine, intelectuali au asumat și un rol moral. Etica politică e aparte. Nu este cea „predată" în familie, nici cea transmisă prin religii, nici cea dedusă din „școala vieții". Unii oameni de stat reușesc să o vădească prin curajul acțiunii lor, prin sacrificiile pe care le fac, prin dragostea de patrie sau măcar printr-o măiestrie retorică pe care nu o descoperi altundeva. Însă oamenii de stat sunt rari. Politica democratică este, în general, populată cu femei și bărbați banali, nu cu figuri care ajung mai târziu în panteon. Așa că prin gesturile și spusele lor, intelectualii dăruiesc comunității o dimensiune etică. Când marele actor Victor Rebengiuc a mers, în decembrie

1989, în studioul TVR cu un sul de hârtie igienică și a cerut trompetelor vechiului regim să tacă o vreme, lumea românească a redescoperit demnitatea. Atunci când, la o sută și ceva de ani, Mihai Șora protesta în stradă împotriva guvernului, cei care privesc politica doar de la televizor au înțeles că ceva grav se petrece în țară. În ziua în care scriitorul Mircea Cărtărescu a scris un articol cu titlul „Baroane", trimițând la un altul, scris cu jumătate de secol mai devreme de către Tudor Arghezi, el semnala nu că nemții își fac de cap la București, ci că un prim-ministru român nu mai slujea țara, ci interesul propriu. Gesturile acestor intelectuali nu mai erau atât de riscante precum scrisorile prin care, în anii optzeci, Doina Cornea îi cerea demisia lui Ceaușescu, fiindcă erau făcute în libertate. Dar ele au contat în ordine morală. Fiindcă au reamintit fiecărui cetățean că există un bine comun, pentru care merită să lupți.

Unde sunt antieuropenii?

„Casa comună a tuturor popoarelor continentului“: așa era descrisă „Europa unită“ în comunicatul către țară adoptat de către Consiliul FSN pe 22 decembrie 1989. Formula era împrumutată de la secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov. Ca și ideea că relația cu Europa ține de afaceri externe, motiv pentru care expresia din debutul paragrafului era expusă la punctul 9 al proclamației revoluționare, unde se ajungea la capitolul despre treburile străine ale țării. Perceperea Europei ca o entitate externă nu a dispărut nici astăzi, la mai bine de 15 ani după aderare: o vedem în interogațiile de tipul „ce va zice UE despre cutare sau cutare lucru?“, formulate ca și cum noi nu am fi parte din Uniune, ci – în cel mai bun caz – vecini cu ea.

Constituția din 1991 nu a inclus vreo referință la Europa. În schimb, la revizuirea operată în 2003, care a fost precedată de o consultare a Comisiei de la Veneția, a fost introdus un articol nou, ce tratează „integrarea în Uniunea Europeană“. Un altul, imediat următor, vorbește despre „aderarea la Tratatul Atlanticului de Nord“. Articolele – numerotate 148 și 149 – nu spun mare lucru: ele precizează că alipirea are nevoie – și în cazul UE, și-n cazul NATO – de câte o lege votată cu o super-majoritate

de două treimi. În rest, noul text constituțional afirmă preeminența dreptului „comunitar" (așa i se zicea pe atunci) asupra celui național și prevede un mecanism de cooperare între guvern și camerele de la București, care este azi, după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, complet irelevant.

Alăturarea instituțiilor europene și a celor nord-atlantice nu a fost deloc întâmplătoare: UE și NATO erau asociate aproape în permanență în acea perioadă, fiind văzute – fiecare în parte – ca un sinonim al Occidentului. De unde și frecvența utilizării expresiei „integrare euro-atlantică", preluată din retorica atlantistă, dar aplicată și procesului de integrare în Uniunea Europeană. Într-un fel, confuzia era inevitabilă. Pe de o parte, fiindcă modernizarea a fost concepută – la fel ca-n secolul al XIX-lea – ca occidentalizare, iar UE și NATO erau în anii nouăzeci expresiile instituționale modernizatoare cele mai pertinente pentru orice societate est-europeană. Sunt, de altfel, și-n zilele noastre: cine ajunge la Podgorica sau la Tirana nu-i va auzi pe muntenegreni ori pe albanezi spunând altceva. Pe de altă parte, există și o rațiune specifică României: ajutorul acordat NATO în primăvara lui 1999 de către administrația Constantinescu în conflictul din fosta Iugoslavie a fost răsplătit în iarna acelui an cu o invitație de a începe negocierile cu UE. Iar acestea chiar au pornit în februarie 2000, încheindu-se în decembrie 2004, la câteva luni după ce România aderase la NATO. Și atunci, cum să nu le legi?

E adevărat că-n 2003 dezbaterile asupra războiului din Irak și distanțarea unor europeni de poziția Statelor Unite în acest complicat dosar dădeau deja de gândit elitelor de la București. Acestea descopereau că NATO și

UE nu sunt cele două fețe ale aceleiași medalii decât într-un sens metaforic foarte general dat Occidentului. Însă metafora a avut o funcție politică însemnată: cu ajutorul ei, partidele anticomuniste s-au autodefinit la mijlocul anilor nouăzeci ca euro-atlantice, ceea ce le-a îngăduit să-i acuze pe neocomuniștii din PDSR ori pe naționaliștii radicali din PUNR și PRM că sunt antioccidentali. Președinte în funcție, Ion Iliescu a reacționat la acuzații și a propus în iunie 1995 încheierea unei înțelegeri, cunoscute ca Pactul de la Snagov: era un compromis al tuturor forțelor politice în vederea aderării la Uniune. Dar și un gest necesar pentru a depune, chiar a doua zi, o cerere oficială de candidatură. Planul de aderare va fi elaborat abia patru ani mai târziu, cu câteva luni înainte de decizia din decembrie 1999 a Consiliului European de deschidere a negocierilor de aderare.

România era plasată atunci într-o categorie din care mai făceau parte cinci state: unele – Letonia, Lituania, Slovacia și Malta – au terminat negocierile repede și au intrat în UE pe 1 mai 2004, în vreme ce Bulgaria ni s-a alăturat în sub-categoria „codașele clasei", intrând în Uniune abia pe 1 ianuarie 2007.

Când au pornit discuțiile cu UE, conștiința europeană nu era prea răspândită printre noi: un barometru de opinie din 2001 arăta că doar 1,5% din cetățenii români alegeau drept primă identificare cetățenia europeană, un procent infim în raport cu grupul celor care se declarau „români" sau locuitori ai unor regiuni istorice. Când era vorba despre autoevaluarea cunoștințelor despre Uniune, euro-barometrul nu vădea diferențe între cota reieșită din declarațiile românilor și procentele privitoare la cetățenii din cele zece țări intrate cu trei ani

înaintea noastră. În schimb, optimismul românilor era semnificativ mai mare decât al altor ex-comuniști, atunci când estimam beneficiile integrării.

Întrucât susținerea pentru intrarea în UE a fost în mod constant peste 80 de procente, România nu a făcut, precum alte state-candidate – de pildă, nouă din cele zece țări care au aderat în 2004 –, un referendum având o asemenea temă. Adevărul este că și în unele din acele țări procentul voturilor în favoarea aderării a fost foarte mare, în Lituania ori Slovacia depășind chiar 90%. Pe de altă parte, perspectiva intrării la 1 ianuarie 2007 a calmat multe din tensiunile de pe scena noastră politică. Acestea au izbucnit, de altfel, imediat după aderare. Au fost vizibile, de fapt, chiar în noaptea de Revelion care preceda marele moment: atunci, președintele, care se afiliase la PPE, și premierul, liberal, au organizat două serbări publice distincte. Au urmat ani politici agitați. Integrarea în UE nu a influențat în chip pozitiv stabilitatea sistemului de partide și nici nu a aplanat vreo criză internă. Dimpotrivă.

Cel puțin asta au afirmat unii politicieni români, care au mers până acolo încât au acuzat, în mai multe rânduri, instituțiile europene că ar fi agravat certurile politice de la București. Așa s-a întâmplat în 2012 și 2017, când derive grave ale regimului au făcut necesară intervenția Comisiei Europene ori a Parlamentului European, care au criticat autoritățile naționale și au cerut restabilirea funcționării instituțiilor în acord cu Constituția. În ambele cazuri, guvernarea era controlată de social-democrați, care nu au acceptat declarațiile oficialilor Comisiei de la Bruxelles ori rezoluțiile adoptate cu majorități consistente în Parlamentul de la Strasbourg.

Uneori, atitudinile unor deputați social-democrați aleși în România au fost de-a dreptul ridicole. Unul i-a reproșat Vivianei Reding, în vremea când aceasta gestiona în cadrul Comisiei Europene dosarul „stat de drept", faptul că la o dezbatere despre guvernul Ponta purta un sacou portocaliu, culoarea partidului prezidențial de la București. Un alt deputat din același grup declara că aproape toți parlamentarii europeni ar fi fost în chip sistematic induși în eroare, ani de-a rândul, în privința situației politice din România, printr-o vastă manipulare pusă la cale de doi colegi de-ai săi. Ostilitatea față de instituții europene cheie – Parlamentul și Comisia – a contribuit la scăderea euro-entuziasmului: în toamna anului 2018, doar 52% dintre români mai aveau o imagine pozitivă despre UE. Procentajul era mai mare decât media europeană – de 42% –, dar semnificativ mai mic decât în momentul aderării. În toamna lui 2022, când o nouă încercare de a obține aderarea la Schengen a eșuat, criticile politicienilor români din toate taberele s-au îndreptat către Consiliul UE și, mai precis, către acele state-membre care au exprimat rezerve: Olanda, Suedia, Austria. Nervozitatea de la București a rămas la nivelul urii față de o țară sau alta și nu a fost transferată asupra Europei ca ansamblu. În primăvara lui 2023, sondajele privind UE au arătat la fel ca-n urmă cu cinci ani: tot 52% dintre cei interogați au spus că au încredere în Uniune.

După 2007, partidele românești au trebuit să se adapteze unui peisaj politic mai complex decât cel în care activaseră până atunci, întrucât au avut reprezentare și-n Parlamentul European, nu doar în cel național. Interacțiunea la aceste două nivele nu a fost întotdeauna ușoară: așa, de pildă, PDL și PSD au fost, în primii șapte

ani după aderare, aliate în majoritatea alcătuită în PE din Partidul Popular European (PPE) şi fracţiunea intitulată Socialişti şi Democraţi (S&D), timp în care la Bucureşti ele au cooperat în guvern doar câteva luni între 2008 şi 2009, în rest fiind în relaţii de adversitate; PNL şi PSD au fost între 2012 şi 2014, ca şi după 2021 în grupuri diferite la PE şi împreună în cabinetele de acasă; între 2014 şi 2019, PNL şi UDMR au aparţinut fracţiunii PPE, dar uniunea maghiarilor a cooperat – în intervalul amintit– cu mai multe guverne controlate de PSD, cărora peneliştii li s-au opus vehement.

Cea mai stranie situaţie s-a produs în primăvara anului 2019, atunci când Laura Codruţa Kövesi a susţinut un concurs pentru postul de procuror-şef european (EPPO). Cu câteva luni înainte, ea fusese destituită din fruntea DNA. Clasată prima după examinarea dosarelor de către un comitet de experţi, susţinută prin vot de cele două comisii ale PE implicate în selecţie, Kövesi a fost blocată luni de zile în cadrul Consiliului UE. I-au pus piedică reprezentanţii guvernului de la Bucureşti. Ei profitau de pe urma faptului că, în acea perioadă, România exercita preşedinţia rotativă a acestei instituţii. Guvernul Dăncilă, care apăra tagma corupţilor din propriul partid, a împins Consiliul UE într-un conflict cu Parlamentul European, pe care n-avea cum să-l câştige. E, din păcate, singura urmă politică lăsată de prima preşedinţie românească a unei instituţii de la Bruxelles.

La 16 ani de la aderare, termenii cu care este asociată cel mai adesea UE în România sunt „fonduri europene". Este adevărat că, în perioada respectivă, am primit din partea Uniunii 80 de miliarde de euro, cu mult peste suma cu care am contribuit la bugetul UE, şi anume 26,4

miliarde. Trei dintre proiectele asumate în 2007 – independența justiției, intrarea în Spațiul Schengen și aderarea la zona euro – sunt departe de a fi realizate. Cetățenii români au profitat din plin de libertatea de circulație: au putut munci, studia sau călători fără opreliști în celelalte state-membre.

Perioada recentă nu este cea mai bună din istoria Uniunii: Marea Britanie a hotărât în 2016, printr-un referendum, să o părăsească. E prima dată când numărul statelor-membre a scăzut. Până atunci a tot crescut, ajungând de la șase fondatoare la 28. De la 1 ianuarie 2021, suntem iarăși 27, câți am fost între momentul aderării României și a Bulgariei și cel al intrării Croației. Istoria se arată încă o dată plină de surprize. Cine ar fi crezut în toamna anului 1989, când Marea Britanie aniversa șaisprezece ani de la intrarea în comunitatea europeană, că, peste alți treizeci și doi, România nu doar că nu va mai fi o țară totalitară, dar va vedea – alături de alte 26 de state – cum britanicii ies dintr-o Uniune din care și ea face parte?

Extinderea Europei politice bate pasul pe loc. Cinci țări din Balcanii de Vest, Turcia și – în 2022 – Ucraina și Moldova au primit, totuși, statut de candidate. Unele negociază, altele așteaptă ca dialogul cu instituțiile de la Bruxelles să înceapă ori – cazul Turciei – să reînceapă, după ani lungi de blocaj. România se arată favorabilă extinderii, cu toate că – sau poate tocmai întrucât – unii europeni au criticat acceptarea noastră în 2007.

De ce-i iubim pe americani și-i urâm pe ruși?

Europa e un proiect al păcii – sau, mai precis, al reconcilierii unor popoare care au fost în conflict –, dar extinderea ei n-a oprit războiul. Cel pornit de Rusia împotriva Ucrainei în 2014 și care cunoaște o fază nouă și mult mai atroce din 2022 încoace este cea mai recentă agresiune din vecinătatea noastră. Au mai fost două războaie în apropierea granițelor României: cel din Transnistria și apoi, vreme de un deceniu, cel din ex-Iugoslavia. Războaiele purtate pe teritoriul european după 1989 sunt legate de fostul lagăr sovietic și au fost agresiuni ale Rusiei și ale Serbiei împotriva statelor născute pe ruinele federațiilor numite URSS și Iugoslavia.

Ambele au început într-o perioadă în care se destrăma Pactul de la Varșovia, adică alianța militară ce asociase opt țări comuniste din Est începând din 1955. Una dintre cele opt – Albania – ieșise din club în 1968, iar Iugoslavia nu a aderat niciodată. Dincolo de aceste „detalii", ce este clar e că în 1990–1991 singura alianță militară rămăsese NATO. La ea au aderat până azi nu mai puțin de trei foste republici sovietice – țările baltice – și alte unsprezece state ex-comuniste, dintre care patru din fosta federație iugoslavă – Croația, Macedonia de Nord, Muntenegru și Slovenia.

Până să iasă din Pactul de la Varşovia şi să-şi îndrepte privirile spre foştii duşmani, deveniţi aliaţi de nădejde, politicienii români au insistat să semneze un Tratat cu URSS. Noroc cu sovieticii că au abolit, câteva luni mai târziu, monstrul pe care-l creaseră. N-au abolit şi tentaţia imperială a Rusiei. Nici tentaţia ei autoritară.

În conflictele dintre sârbi şi ceilalţi ex-iugoslavi, Moscova a ţinut partea lui Slobodan Miloşevici. Ca şi cum ar fi vrut să controleze în sfârşit Belgradul. Nu le-a ieşit, chiar dacă până azi ruşii păstrează o influenţă masivă în Serbia sau în Republica Srpska, entitate din Bosnia şi Herţegovina. În aceeaşi perioadă, americanii au susţinut, la fel ca şi statele europene, independenţa noilor republici create, între care Slovenia şi Croaţia s-au distins prin claritatea opţiunilor, ceea ce le-a şi deschis ulterior drumul spre UE şi NATO în compania altor state foste comuniste. În perioada în care războaiele au măcinat Balcanii, politicienii români au ezitat între amiciţia cu sârbii şi interesul sincronizării cu Vestul. Mulţi voiau în NATO, dar le şi părea într-un fel rău că dictatorul Miloşevici pierde. Ezitarea era direct proporţională cu teama ca România să piardă ea însăşi teritorii, un subiect mult exploatat de naţionaliştii români. În 1999 s-a produs ruptura: în primăvara acelui an, la cererea americanilor, preşedintele Constantinescu a hotărât ca avioanele NATO să survoleze cerul românesc pentru a bombarda Belgradul. Abandonarea Rusiei – succesoarea URSS – era clară.

Treptat, ralierea la tabăra americană a cuprins toate forţele politice. Unii au văzut în Statele Unite de la finele anilor nouăzeci singura superputere. Mai sunt români care cred şi azi că America e „marele licurici", cum i-a spus foarte plastic preşedintele T. Băsescu. Alţii au iubit

America pentru că moșteniseră în familie speranța eliberării de comunism, iar în primul deceniu de după 1989 vedeau în tranziție o asemenea eliberare asistată, dacă s-ar fi putut și însoțită de un Plan Marshall 2. În fine, alți suporteri ai Americii prețuiau și prețuiesc și azi libertățile – economică, politică ori culturală. Și chiar dacă unele dintre dezbaterile de dincolo de ocean – despre multiculturalism, despre statutul religiei în societate, despre gen, despre hărțuirea sexuală etc. – au fost importate la noi și au trezit pasiuni la fel de aprige ca și în locul lor de origine, admirația față de America – într-o versiune sau alta – a rămas intactă.

Cum se explică, însă, ura față de ruși? În primul rând, avem de-a face cu o moștenire. Când aud de muscali, unii români se gândesc imediat la anexarea Basarabiei. Petrecută în 1812, ea pare să fi lăsat urme foarte adânci în memoria colectivă. Și să-i mobilizeze pe cei care, atunci când vine vorba despre România Mare, au în vedere înainte de toate recuperarea acestui teritoriu dintre Prut și Nistru. Altă sursă istorică a urii privește comunismul: o parte din anticomunismul de azi este încă alimentată de anti-sovietismul anilor 1945–1964, când URSS a exercitat o dominație tipică unei puteri de ocupație. Dacă ai un bunic mort la Sighet în vremurile acelea, nu prea îl poți ierta pe ocupant. Și nici pe urmașul lui de azi. Actualitatea contează și ea foarte mult. Am în vedere modul rusesc de a înțelege politica. Dacă Mihail Gorbaciov a stârnit un pic de simpatie printre români, fiindcă a apărut drept eliberator al Estului, dacă Boris Elțîn a avut parte de respect pentru curajul de a reacționa la puciul din vara lui 1991, Vladimir Putin a retrezit ura. Au contribuit CV-ul său – de fost ofițer KGB –, dar mai ales stilul

lui dictatorial. Agresiunea asupra Georgiei în 2008 și, șase ani mai târziu, cea asupra Ucrainei au creat sentimentul că Imperiul caută să se refacă. Iar teama care i-a cuprins mai întâi pe românii din Republica Moldova s-a extins la cei care au uitat că suntem membri NATO și că o agresiune la adresa țării noastre ar declanșa fără întârziere reacția Aliaților.

Se adaugă la toate acestea propaganda și așa-numitele *fake news*. În spatele cărora stau tot rușii. În fine, ei sunt imitați și de unii de-ai noștri, dar lucrul ăsta pare să fi devenit secundar. Felul cum sunt manipulate informațiile ori răstălmăcite gesturi sau declarații ale politicienilor democrați de la noi sau din alte țări europene reia un stil politic cunoscut din vremea sovietelor. Numai că acum propaganda e mai ușor de difuzat decât în vremea lui Stalin sau Brejnev. Mediile sociale expun mult mai ușor la minciună și rea-credință. Ele influențează – iar asta e o deosebire majoră față de epoca totalitară – inclusiv cetățenii care trăiesc în afara Rusiei. Din Statele Unite în Madagascar și din România în Bolivia, propaganda rusă își face de cap. Iar cei care identifică modul cum realitatea este desfigurată de zelul Kremlinului n-au cum să-i aprecieze pe ruși.

Adevărul e că și americanii, dar și europenii vestici au încercat să-i „includă" pe ruși în lumea libertății politice și a capitalismului. Așa cum au făcut-o și cu alte foste societăți comuniste. Nu li s-au oferit perspectivele de care au beneficiat slovenii și letonii, cehii și românii, ungurii și lituanienii, bulgarii și slovacii, estonii, croații și polonezii. În primele două decenii după căderea Cortinei de Fier, UE a făcut, totuși, din Rusia un partener strategic: cooperarea cu ea viza mai multe domenii, de

la comerț la securitate și justiție, de la securitate externă la educație și cultură. Sprijinul europenilor pentru aderarea Rusiei la Organizația Mondială a Comerțului a fost decisiv pentru ca țara condusă de Putin să capete acest statut în 2012. La rândul său, la presiunile americane, NATO a încheiat un parteneriat cu Rusia care a stat la baza unui dialog permanent. De exemplu, reuniunea la vârf a Alianței Nord-Atlantice de la București din 2008 a inclus un dialog cu rușii, astfel încât Vladimir Putin a stat la masă cu Merkel și Băsescu, cu Bush jr. și Sarkozy. Și europenii, și americani au crezut că dialogul și cooperarea îi vor „domestici" pe ruși. Că ei se vor schimba cum s-au schimbat și celelalte foste popoare din lagărul comunist. N-a fost așa.

Includerea în UE a 11 state ex-comuniste și mai ales acceptarea în NATO a 14 asemenea foști adversari au stârnit furia Kremlinului. Care a recurs la crime de agresiune pentru a stopa un proces similar în Ucraina și a exercitat presiuni puternice în alte țări din așa-numita Vecinătate Estică. Această atitudine este o încălcare a libertății popoarelor de a-și hotărî viitorul. Și e resimțită de cei care sunt parte a Europei ca o atingere adusă și libertății lor. Aici găsim motivul principal pentru care, în fond, nu ne plac rușii. Și pentru care ne-am aliat cu americanii și am decis să fim europeni.

Concluzie

Imediat după căderea lui Ceaușescu, libertatea n-a fost resimțită de toată lumea la fel. Pentru unii, ea a fost însoțită de suspiciune. „Ce-ați făcut în ultimii 5 ani?" era întrebat oricine dădea de bănuit. O vreme s-au alcătuit, ici și colo, „liste negre". Consecințele juridice ale acestei atitudini au fost firave. Puțini sunt cei care au plătit pentru ororile pe care le-au comis în vremea regimului comunist.

Gestiunea memoriei este, de aceea, problematică: lichelele – cum le-a spus Gabriel Liiceanu în 1990 – au fabricat o formă de nostalgie care relativizează răul totalitarismului de stânga. A fost complicată, astfel, și asumarea memoriei celorlalte mișcări totalitare, de dreapta, care au precedat sovietizarea. Așa se face că avem și negaționiști de stânga, și negaționiști de dreapta: uneori, ei sunt reuniți în una și aceeași persoană, ce experimentează astfel coincidența extremelor. Naționalismul a primit în brațele sale multe asemenea figuri contradictorii.

Pe de altă parte, relația cu prezentul democratic este paradoxală: optimismul de la începutul tranziției a lăsat loc mai întâi unei forme de pesimism, apoi unei decepții care nu vrea să se vindece. Evoluția e oarecum surprinzătoare, fiindcă realitatea democrației este mult îmbunătățită azi în raport cu 1989: suntem parte a Uniunii

Europene, beneficiind de libertăți inaccesibile generațiilor postbelice, avem o economie care e un colos față de ce era ea în comunism și, nu în ultimul rând, suntem protejați de acorduri militare incomparabil mai solide decât tot ceea ce-am cunoscut de la venirea lui Carol I în țară și până la abandonarea Pactului de la Varșovia. Trăim în cea mai bună perioadă a României și ne e greu s-o recunoaștem. Spiritele liberale și democrate sunt toropite.

Au profitat de pe urma moleșirii pasiunilor politice cei pe care Caragiale îi numea „moftangii". Flecarii, corupții și demagogii s-au suit pe baricade. Așa au ajuns la putere, în unele împrejurări, politicieni incapabili să vorbească și să scrie cum se cade limba maternă, dar pricepuți să spolieze bugetul public. Mecanismele instituționale și, când a fost nevoie, cetățenii virtuoși le-au opus rezistență.

Cunoașterea acestui trecut recent – a ce anume am făcut în ultimii treizeci și patru de ani – este folositoare patriei. Nu pentru a blama pe cineva, ci pentru a reinventa curajul și optimismul, pentru a da în continuare o șansă mariajului dintre libertate și egalitate, conviețuirii dintre moderație și luciditate, coabitării dintre încredere și toleranță. Doar așa „ai noștri" și „ai lor" – separați în chip inevitabil la orice scrutin – se pot regăsi într-o comunitate.

De citit

Iată câteva recomandări de lectură, pentru a aprofunda cunoașterea temelor expuse:

#rezist: Proteste împotriva OUG 13/2017, Curtea Veche Publishing, București, 2017.

Daniel Barbu, *Republica absentă*, Nemira, București, 1999.

Mirel Bănică, *Nevoia de miracol: Fenomenul pelerinajelor în România contemporană*, Polirom, Iași, 2014.

Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *13–15 iunie 1990: Realitatea unei puteri neocomuniste*, traducere din franceză de Monica Pârvu, ediția a II-a, Humanitas, București, 2006.

Stefano Bottoni, *Moștenirea lui Stalin în România: Regiunea Autonomă Maghiară 1952–1960*, traducere din engleză de Mugur Butuza, Humanitas, București, 2021.

Radu Carp, Daniel Șandru, *Cine suntem și ce ne ține împreună? Reflecții post-Centenar despre natura democrației în România*, Institutul European, Iași, 2019.

Ramona Coman, *Réformer la justice dans un pays post-communiste. Le cas de la Roumanie*, Éditions de l'Université Libre de Bruxelles, Bruxelles, 2009.

Corneliu Coposu, *Mărturisiri*, dialog cu Vartan Arachelian, Humanitas, București, 1996.

Doina Cornea, *Puterea fragilității*, ediția a II-a revăzută, Humanitas, București, 2019.

Dennis Deletant, *În căutarea României: O aventură personală din '65 până azi*, traducere din engleză de Alina Pavelescu, Humanitas, București, 2023.

Matei Dogan, „Dansul electoral în România interbelică", în *idem*, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Institutul European, Iași, 2010, pp. 241–261.

Dragoș Dragoman, *Capital social și valori democratice în România*, Institutul European, Iași, 2010.

Alexandra Furnea, *Jurnalul lui 66: Noaptea în care am ars*, Humanitas, București, 2022.

Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni: România de la comunism încoace*, traducere de Delia Răzdolescu, Mihai Elin, Horia Barna, Humanitas, București, 2004.

Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, „The failure of Cohabitation. Explaining the 2009 and 2012 Institutional Crisis in Romania", în *East European Politics, and Societies, and Cultures*, vol. 27, nr. 4, nov. 2013, pp. 668–684.

Alexandra Alina Iancu, *La démocratie roumaine à ses débuts postcommunistes. Élitisme, apolitisme et informalité gouvernementale*, Institutul European, Iași, 2019.

Alexandra Ionașcu, „Searching for Representation. Romanian Parliamentary Elites and Their Political Roles", *Studia Politica*, vol. XIII, nr. 2/2013, pp. 225–256.

Dumitru Ioncică (editor coordonator), *Geneza Constituției României: Lucrările Adunării Constituante*, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 1998.

Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu, *Marele șoc din finalul unui secol scurt*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Gabriel Liiceanu, *Apel către lichele*, ediția a V-a, Humanitas, București, 2020.

Juan J. Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London, 1996, pp. 344–365.

Lucian Nastasă, Levente Salat (editori), *Relații interetnice în România postcomunistă*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2000.

Irina Nicoleta Ionescu, *Le rôle du Parlement dans la création des politiques publiques en Roumanie postcommunistes*, Institutul European, Iași, 2011.

David A. Kideckel, *România postsocialistă: Munca, trupul și cultura clasei muncitoare*, traducere de Șerban Văetiși, Polirom, Iași, 2010.

Pierre Manent, „Democrația: regim și religie", traducere de Cristian Preda, în *Polis*, nr. 3/1994, pp. 5–16.

Sergiu Mișcoiu, „Între retorica consensului și practica rupturii. Efectele oscilațiilor strategice asupra percepției publice a Parlamentului României", în Sergiu Gherghina (editor), *Cine decide? Partide, reprezentanți și politici în Parlamentul României și cel European*, Institutul European, Iași, 2010, pp. 91–106.

Alina Mungiu, „De ce am pierdut alegerile?", în *Sfera politicii*, an I, nr. 1, septembrie 1992, pp. 10–11.

Marius Mureșan, *Destinația Cotroceni: Alegerile prezidențiale din România 1990–2014*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2019.

Irina Nicolau (coordonator), *Piața Universității*, Nemira, București, 1997.

Horia-Roman Patapievici, *Anii urii*, Humanitas, București, 2019.

Dan Pavel, Iulia Huiu, *„Nu putem reuși decât împreună": O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989–2000*, Polirom, Iași, 2003.

Karl R. Popper, *Lecția secolului trecut*, traducere de Florin Dumitrescu, Baroque Books and Arts, București, 2019.

Cristian Preda, *Rumânii fericiți: Vot și putere de la 1831 până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2021, pp. 261–304.

Cristian Preda, „Partide, voturi și mandate la alegerile din România (1990–2012)", în *Studia Politica*, vol. XIII, nr.1/2013, pp. 27–110.

Cristian Preda, *Tiranul cu nas mare și cu suflet foarte mic. Lirică politică. Sloganuri electorale și versificații satirice de campanie de la 1834 până în zilele noastre*, Polirom, Iași, 2020.

Alexandru Radu, *Un experiment politic românesc: Alianța „Dreptate și Adevăr PNL-PD"*, Institutul European, Iași, 2009.

Violette Rey, „Credeți că Revoluția din decembrie 1989 a fost inevitabilă?", în Lavinia Stan, Lucian Turcescu (coordonatori), *1989–2009: Incredibila aventură a democrației după comunism*, Institutul European, Iași, 2010, pp. 262–263.

Antoine Roger, „Les partis antisystème dans la Roumanie post-communiste", în *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 31, 2000, nr. 2, pp. 101–136.

Alin Rus, *Mineriadele: Între manipulare politică și solidaritate muncitorească*, Curtea Veche, București, 2007.

Giovanni Sartori, „Sul sistema costituzionale romeno", *Studia Politica*, vol. II, nr. 1/2002, pp. 5–9 și „Alcuni chiarimenti sul semipresidenzialismo", *Studia Politica*, vol. III, nr. 3/2003, pp. 617–620.

Peter Siani-Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, traducere de Cristina Mac, Humanitas, București, 2006.

Sorina Soare, Cristian Preda, *Democratizzazione in Romania. Regime, partiti e sistema di partiti*, Aracne editrice, Roma, 2012.

Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religie și politică în România postcomunistă*, Curtea Veche, București, 2010.

Ioan Stanomir, „2019/1989 – o fotografie după treizeci de ani", în Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru, Daniel Șandru (coordonatori), *Revoluția din 1989: Învinși și învingători*, Polirom, Iași, 2019, pp. 622–630.

Laurențiu Ștefan, *Patterns of Political Recruitment in post-communist Romania*, Editura Ziua, București, 2004.

Domnița Ștefănescu, *Unsprezece ani din istoria României: O cronologie a evenimentelor (decembrie 1989–decembrie 2000)*, Editura Mașina de Scris, București, 2011.

Claudiu D. Tufiș, *Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania*, Institutul European, Iași, 2012.

Andreea Zamfira, *Une sociologie électorale des communautés plurielthniques*, L'Harmattan, Paris, 2012.